

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

31 (2019/1–4)

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST, 2020

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma–Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged

www.heh.hu

Folyóiratunk digitálisan elérhető:

http://real-j.mtak.hu/view/journal/Magyar_egyh=E1zt=F6rt=E9neti_v=E1zlatok.html

Alapító

† Horváth Tibor SJ

Főszerkesztő – General Editor

CSÓKA GÁSPÁR

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Balogh Margit, Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Érszegi Géza,
Érszegi Márk Aurél, Kiss Ulrich, Lakatos Andor, Mészáros István, Molnár Antal,
Mózessy Gergely, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Solymosi László, Somorjai Ádám,
Szabó Csaba, Szabó Ferenc, Tóth Tamás, Török József, Várszegi Asztrik,
Zombori István;*

GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

ITALY: Németh László Imre;

USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő – Editor

ZOMBORI ISTVÁN

Felelős kiadó – Publisher

VÁRSZEGI ASZTRIK

ISSN 0865–5227

Nyomdai előkészítés:

SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

Nyomás és kötés:

EFO Nyomda

www.efonyomda.hu

TARTALOM

SALIGA Irén	Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1(1989) – 20(2008) Repertórium	5
GYURIS György	Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 21(2009) – 30(2018) Repertórium	100

TANULMÁNYOK – ESSAYS

LAKATOS Adél	Patachich Ádám (1716–1784) tudomány- és művészetpártoló tevékenysége nagyváradai püspöksége és kalocsai érseksége idején <i>Ádám Patachich's (1716-1784) science and art promoting activity during his archbishopric in Nagyvárad and Kalocsa</i>	127
FÖLDVÁRI Katalin	Sorsfordító bazilita szerzetesek a kommunista diktatúrában <i>Destiny-turning basilian fathers in the communist dictatorship</i>	190
VÁRSZEGI Asztrik OSB	Pannonhalmi samizdat 1963-ban <i>The Pannonhalma Samizdat</i>	206
NÉMETH László Imre	Zágon József és Szabó János levelezése 1956–1965. Zágon József halálának 45. évfordulója emlékére <i>Correspondence Between József Zágon and János Szabó 1956-1965</i>	230
Csíky Balázs	A Szent Margit Kör (1906–1947) <i>The Circle Saint Margaret</i>	248
DUDÁS Róbert Gyula	Mindszenty bíboros személyének, helyzetének megjelenése a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia jegyzőkönyveiben és annak interpretálása a magyar, valamint az emigráns sajtóban 1945–1975 között <i>The Appearance of Cardinal Mindszenty's Personality and Position in the Minutes of the Hungarian Catholic Bishop's Conference, And Its Interpretation in the Hungarian And International Emigrant Press Between 1945 And 1975</i>	257

FORRÁSOK – SOURCES

JÁNOSI Gyula OSB	Giesswein Sándor, a nyelvész, a filozófus és a teológus <i>Alexander Giesswein, the Linguist, the Philosopher And the Theologue</i>	280

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
 METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

SOMORJAI Ádám OSB	A „modus vivendi” fogalmának újdonsága Magyarországon 1945–1948-ban. Idáig nem kutatható vatikáni dokumentumok alapján <i>The Novelty of the Concept “Modus Vivendi” in Hungary in the Years 1945–1948</i>	302
BÁLINT László	Óvári László ÁEH megbízott „Tájékoztató Jelentés”-e	337

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
 BOOK REVIEW

Egy magyar nővérrend történetéhez FDC – Isteni Szeretet Leányai (Ism.: <i>Somorjai Ádám OSB</i>)	347
Domonkos rendi jubileumi kiadványok 2017–2018 (Ism.: <i>Somorjai Ádám OSB</i>)	354
VAS László, Kerkayné Maczky Emese, DUDÁS Róbert Gyula: <i>A passaici Szent István római katolikus magyar templom története</i> (Ism.: <i>Somorjai Ádám OSB</i>)	361
<i>A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár ősnymtatványai</i> . PFK-INC. (Ism.: <i>Somorjai Ádám OSB</i>)	363

LAKATOS ADÉL

PATACHICH ÁDÁM (1716–1784)
TUDOMÁNY- ÉS MŰVÉSZETPÁRTOLÓ TEVÉKENYSÉGE
NAGYVÁRADI PÜSPÖKSÉGE ÉS KALOCSAI ÉRSEKSÉGE IDEJÉN

1. PATACHICH ÁDÁM SZÜLETÉSE, ALSÓ- ÉS KÖZÉPFOKÚ TANULMÁNYAI

Zajezdai¹ Patachich² Ádám ősi horvát nemesi család, a Patachich-nemzetség tagja volt. Szülei a család junior ágából származó Patachich Miklós Antal és a senior ági Patachich Prudenciána Barbara voltak. Születésével kapcsolatban többféle dátummal és helymegjelöléssel találkozhatunk az egyes forrásokban.³ Tóth Tamás kutatásainak köszönhetően azonban olyan adatok kerültek napvilágra, melyek segítségével a „mikor és hol született?” kérdésre megnyugtató válasz adható. Patachich Ádám születését nagy valószínűséggel 1716-ra tehetjük.⁴ Gánóczy Antal (1728 körül–1790) nagyváradi püspökök-

- 1 A családba a zajezdai előnevet Herkfy Katalin hozta, amikor Patachich I. Istvánnal kötött házasságot. TÓTH Tamás: *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása*. Budapest–Kalocsa, 2014. 66. o. (A továbbiakban: TÓTH Tamás 2014).
- 2 A család nevét horvátul Patačić-nak írják. A különböző forrásokban a család nevének sokféle, írott változatával lehet találkozni. Maguk a Patachichok sem voltak következetesek vezetéknevük írásával kapcsolatban. Én a család magyar nyelvben elterjedt névváltozatát, a Patachich-ot fogom használni.
- 3 Ld. a kérdéses adatokkal kapcsolatban TÓTH TAMÁS, 2014. 100. o. Katona István kanonok, történetíró a kalocsai érsekség történetéről írt munkájában Patachich Ádám születését 1717. február 18-ra tette. Gánóczy Antal a váradi püspökség történetéről szóló művében születési dátumként az 1715. február 18-t olvashatjuk. A továbbiakban adataikat sokan vették át, gyarapítva az 1717-es ill. az 1715-ös születést valószínű táborát. Az előbbiekhöz tartozott pl. Nagy Iván és Szinnyey József, az utóbbiakhoz Bunyitay Vince, Málnási Ödön, Vértesy Miklós. Az említett művek: BUNYITAY Vince–MÁLNÁSI Ödön: *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*. I–IV. Patachich Ádám püspökségére vonatkozóan ld.: IV. *A váradi püspökök a száműzetés és az újjraalapítás korában (1566–1780)*. Írta: BUNYITAY Vince. Sajtó alá rendezte, kiegészítette és jegyzetekkel ellátta: MÁLNÁSI Ödön. Debrecen, 1935. (A továbbiakban: BUNYITAY), GÁNÓCZY Antal: *Episcopi Vardiensis fide diplomatum concinnati*. I–II. Viennae, 1776. (A továbbiakban: GÁNÓCZY), KATONA István: *A Kalocsai Érseki Egyház története*. I–II. (A továbbiakban: KATONA), SZINNYEY József: *Magyar írók élete és munkái*. I–XIV. kötet. Budapest, 1891–1914. Patachich Ádámmra vonatkozóan ld. X. kötet, 460. o. (A továbbiakban: SZINNYEY), VÉRTESY Miklós: *Patachich Ádám ösnyomatvány gyűjteménye*. In: Magyar Könyvszemle, 1968. 54–61. o. (A továbbiakban: VÉRTESY)
- 4 A Collegium Germanicum anyakönyve ill. Patachich nagyváradi püspöki kinevezési processzusához kapcsolódó tanúkihallgatási jegyzőkönyvek szerint Patachich Ádámot 1716. február 18-án keresztelték meg. Püspöki processzusához keresztlevelének másolatát is csatolták. Katona István, miközben maga az 1717-es dátumot tartotta valószínűbbnek, az 1716-os évet sem zárta ki teljesen. Ez utóbbira példaként teljes egészében idézte az érsek kalocsai székesegyházbeli, vörös márvány síremlékének feliratát, mely ma már nem látható a templomban. A sírfelirat Katona István által feljegyzett szövege: „A jóságos, hatalmas és magas-ságos Istennek. Ide akarta tétetni hamvait Magyarország nagy főpapja, az előkelő származású, kivételes

ről íródott történeti munkája⁵ szerint Patachich a Károlyváros melletti Kastell (másként Castel) kastélyában született.⁶ Ebben a ma Károlyvároshoz tartozó helységben a családnak valóban volt rezidenciája, melynek akvarell képe megtalálható a Status familiae Patachich című, 1740-ben íródott családi krónikában.⁷ Keresztlevelét a Károlyvároshoz közeli, hreneticesi Szent Márton plébánián állították ki.⁸ Kastell pedig ebben az időben a hreneticesi plébániához tartozott.⁹

Gánóczy Antal nagyváradi püspökökről írt művében több életrajzi adalékot is olvashatunk Patachich Ádámról. Megemlítette többek között, hogy Patachichot apja, Miklós katonai pályára szánta. Ádám azonban finom lelkületénél fogva jobban vonzódott a papi hivatáshoz. Gyermekkorában szülei és nagynénje, Teréz gondosan ügyeltek neveltetésére. Alsóbb fokú tanulmányait Zágrábban végezte. Majd a grazi bölcseleti fakultáson tanult tovább. Ez idő alatt úgy tűnik, hogy apja is megértette, hogy a tehetséges, mélyen vallásos fia számára megfelelőbb lesz az egyházi pálya. Így amikor grazi tanulmányai alatt Ádám papnövendék lett, beleegyezését adta hozzá.¹⁰ Patachich Graz után a bécsi Collegium Croaticumban filozófiát tanult. Ebből az időszakából mindössze egyetlen, Szent László életéről szóló szentbeszédének címét ismerjük, melyet Szinnyei József közöl magyar írók életéről szóló összefoglaló munkájában. A szentbeszéd a bécsi

műveltségű, egyházi és világi szónoklatban, tanácsadásban jeles zajezdai báró Patachich Ádám. Először nagyváradi püspök és Bihar megye főispánja, majd kalocsai érsek, a Szent István apostoli királyi lovagrend nagykeresztese, a császári és apostoli királyi felség belső államtanácsosa, a magas hétszemélyes tábla társbírája és ülnöke, végül a budai királyi egyetem szenátusának elnöke, aki jámborsága és bőkezűsége számos jelét itt hagyva meghalt 1784. július 19-én, életének 69. évében.” KATONA, II. 240. o. Csakhogy Katona rosszul számolt, a sírfelirat alapján ez azt jelentette volna, hogy az érsek 1715-ben született. A Patachich Ádám születési éve körüli vitákban nagy jelentősége van tehát a Tóth Tamás által feltárt forrásoknak.

Az 1716-os évet fogadták el a születés dátumának Andreas STEINHUBER a CGH történetéről írt könyvében, valamint Pavao Maček a Pachich-családról írt munkájában. Andreas STEINHUBER: *Geschichte des Kollegium Germanikum Hungarikum in Rom*. Freiburg im Breisgau, 1906. 365. o. Pavao MAČEK: *Rod Patačića od Zajezde. Rodoslovna rasprava*. Zagreb, 2004. 24. o., 152. o. és 202. o.

A keresztelés időpontja február 18. a fentebb említett források szerint. Ugyan a keresztlevél másolatából pontosan nem derül ki születésének napja, de joggal feltételezhetjük, hogy a keresztelés előtti napokban, vagy esetleg annak napján született Patachich. Emellett szól, hogy ebben a korban az újszülött keresztelésével nem vártak sokat, arra a születés napján, de mindenképpen az azt követő napokban sort kerítettek.

5 Életére vonatkozóan ld. SZINNYEY 1894. III. 997–999. o. TÓTH Sándor Attila: *Rómából a Pannon Árkádiába. Patachich Ádám fiók-Árkádiája: Nagyvárad, Kalocsa*. Budapest, 2004. 47. o. (A továbbiakban: TÓTH Sándor), 190–200. o.

6 GÁNÓCZY, II. 464. o.

7 NSK R 4086 Status Familiae Patachich. Ld. a Status familiae Patachich-ra vonatkozóan: TÓTH Tamás, 2014, 98. o. A születési hellyel kapcsolatban pedig TÓTH Tamás, 2014, 101–102. o. Status Familiae Patachich foll 125v–126r. A családi krónikában szerepel egy térkép is, ahol jelölték a család Károlyváros közelében fekvő kastelli rezidenciáját is.

8 Ma Hrenetices Károlyváros része, neve: Karlovac-Hrmetič.

9 Patachich Ádám születési helyének megállapításában fontos támpontot jelentenek a fentebb már említett keresztlevél-másolat ill. a püspöki processzusánál elhangzó tanúvallomások, és a szintén Tóth Tamás kutatásaiból ismert, amelyben számos, színes akvarelllel illusztrálták a család történetét. Életrajzíróinál többféle helyszínnel is találkozhatunk a születési helyével kapcsolatban, pl. károlyvárosi ill. a zajezdai születés is szerepel a különféle forrásokban. A zajezdai születési helyszínnel találkozhatunk Szinnyey József művében. SZINNYEY, X., 460. o. ill. TÓTH Sándor 2004. 47. o. Zajezda azonban több, mint 100 km-re fekszik Károlyvárostól, és így nem felel meg a keresztlevél ill. a tanúvallomások „Károlyvároshoz közel” kitételének. Születési helyszínként nem jöhet szóba. Ádám születési helye tehát nagyvalószínűséggel a kastelli családi kastély volt.

10 GÁNÓCZY, II. 464–465. o.

Stephansdomban hangzott el.¹¹ Bécsi tanulmányaival kapcsolatban Gánóczy feljegyezte, hogy Franciscus Dolfinnak (1697–1775) köszönhetően Ádám kitűnő filozófiai képzésben részesült.¹² Tanulmányainak végén öt értekezést írt VI. (III.) Károly császárról, melyeket az uralkodó védnöksége alatt, szokatlan módon elnök nélkül, nyilvánosan meg is védett. Ekkor VI. Károly aranyláncot adott jutalmul Patachichnak, böleseletről pedig elnyerte a babérkoszorút.¹³

1734-ben a bécsi Stephansdomban a tonzúra felvételével klerikussá lépett elő. Ugyanekkor a kisebb papi rendeket is megkapta.¹⁴ Ebben az évben nagybátyja, Patachich Gábor (1699–1745) kalocsai érsek megszálta a Collegium Croaticumban, ahonnan levélben tudósította Branjug György (1677–1748) zágrábi püspököt másodunokaöccse érdemeiről, kiváló tanulmányairól.¹⁵ 1735-ben az uralkodói kegy újabb jele volt Patachich Gábornak és testvéreinek grófi, míg Ádám és özvegy édesanyja bárói rangra emelése.¹⁶

2. TANULMÁNYOK AZ ÖRÖK VÁROSBAN

Patachich Ádám útja Bécsből Rómába vezetett, ahol a kor szokásainak megfelelően a papképzés csúcsát jelentő Collegium Germanicum et Hungaricum (A továbbiakban CGH) növendéke lett. Mivel a 18. századi Róma kulturális életét nagy mértékben az egyházi értelmiség határozta meg, így az ifjú Patachich, kortársaihoz hasonlóan könnyen be tudott illeszkedni az Örök Város pezsgő szellemi életébe. Római éve alatt megismerkedett jelentős művészeti gyűjteményeivel, az antik és keresztény emlékek páratlan kincses táráival. Bár a 17. századi fénykort jellemző nagy építkezések üteme ekkora már lelassult, az elkészült barokk építészeti alkotások, templomok, paloták és utcaképet formáló építmények (pl. obeliszkek, szökőkutak), melyek ötleletesen, játékosan és nemegyszer bravúrosan éltek a helyszín adta lehetőségekkel, életre szóló élményt jelentettek a számára.

A CGH növendékeként és az Örök Város társasági életében élénk irodalmi tevékenységével kitűnő Patachich Ádám széleskörű kapcsolatokat épített ki Róma magasabb egyházi köreivel és nemesi családjaival. Ismeretségeinek köszönhetően bejáratos volt számos előkelő római palotába, részt vehetett az ottani színházi előadásokon, koncerteken, felfedezhette az itt őrzött jelentős magángyűjteményeket. Megismerte a kor híres római könyvgyűjteményeit (Vatikáni, Angelica, Casanatense, Vallicelliana). Patachich találkozása az itáliai mecénatúrával egész további életére hatással volt. Az olasz művészeteket és tudományokat támogató gyakorlatot igen sokrétű tevékenység, szerteágazó építészeti és művészeti műpártolás jellemezte, melybe beletartozott templomok, paloták, városképet meghatározó épületegyüttesek emelése éppúgy, mint könyvtárak, múzeumok alapítása, színház, zenekar szervezése, művészek támogatása, tehetséges ifjak tanulmányainak

11 *Divi Ladislai Hungariae regis panegyricus, coram antiquissima ac celeberrima universitate Viennensi dictus; dum in metropolitana D. Stephani proto-martyris basilica incl. natio hungarica, ejusdem sancti tutelaris sui annuam memoriam recoleret. Viennae, 1734.* Szinnyei, 462. o.

12 GÁNÓCZY, II. 465. o.

13 GÁNÓCZY, II. 465. o. KATONA, II. 218. o. TÓTH Tamás, 2014. 103. o.

14 A tonzúra felvétele a papi rendbe való bevezetésül szolgált, a világi örömökről való lemondást jelképezte. A kisebb papi rendek, úgymint az ajtónálló, felolvasó, ördögűző és a gyertyavivő, felvétele már bizonyos előjogokat és kiváltságokat jelentett az egyházi pályára lépők számára.

15 TÓTH Tamás, 2014. 103. o. és 468. lábjegyzet.

16 TÓTH Tamás, 2014. 103. o.

pártolása. Későbbi megbízatásai során, mind nagyváradi püspöksége, mind kalocsai érseksége idején, ennek hatását fedezhetjük fel.

A fiatal Patachich rendszeres látogatója volt Alessandro Albani (1692–1779) bíboros körének, aki a CGH, majd később pedig a Habsburg-birodalomhoz tartozó területek protektora volt. Albani, akit mindössze 29 évesen kreált bíborossá XIII. Ince, fiatal korától kezdve művészetkedvelő és műértő hírében állt. A neves mecénás és műgyűjtő több fontos gyűjteménnyel is rendelkezett, többek között egy híres antik mellszoborgyűjteménnyel, Tivoli területéről származó bronztárgy-kollekcióval és értékes metszet-tárral, melyben megtalálhatóak voltak többek között a Caracci-fivérek, Claude Lorrain, Domenico Zampieri (Domenichino) és Nicolas Poussin művei is.¹⁷ Antik gyűjteményéből a család tulajdonába került Palazzo Albani-Del Drago 1721-es átépítése után kiállítást rendeztek.¹⁸

2.1. A Collegium Germanicum et Hungaricum növendéke

Patachich Ádám 1735 végén érkezett Rómába, és lett a CGH növendéke lett. A CGH 1580-ban jött létre a Loyolai Szent Ignác által 1551-ben alapított Collegium Germanicum és a magyar származású jezsuita, Szántó (Arator) István, a kollégium egykori növendéke által, 1578-ban létrehozott Collegium Hungaricum egyesítésével. A jezsuiták működtette CGH a török kiűzése után, a hazai viszonyok stabilizálódásával vált a magyar felsőfokú papképzés egyik kiemelkedő jelentőségű helyszínévé, csökkentve a bécsi Pazmaneum addigi túlsúlyát. A fordulatra azért kerülhetett sor, mert a 17. század végétől fokozatosan megromlott Ausztria és az egyre konzervatívabbá váló Szentszék kapcsolata. Ugyanis a Habsburg-uralkodók egyre inkább arra törekedtek, hogy birodalmuk nemzeti egyházai felett nagyobb kontrollt gyakoroljanak. Róma ezt úgy próbálta ellensúlyozni, hogy egy hozzá hű klerikusú réteget „nevelt fel” az Örök Városban. A kollégium virágkora a 17. század végétől egészen a jezsuita rend 1773-as feloszlataáig tartott. Falai között olyan egyházi értelmiség nevelődött, mely hazatérve a tridenti zsinat egyházmegújító törekvéseinek méltó képviselője lehetett. Az intézmény több, mint kétszáz éven át töretlenül közvetített növendékei felé egy olyan művelődéscsere és magatartásformát, melyet egyaránt áthatott a jezsuita rend nevelési eszménye és a pápai udvari kultúra, s mely magában foglalta Itália antik, középkori és humanista hagyományait. A kollégium azontúl, hogy a különböző ismeretanyaggal odaérkező növendékek tudását egységesítette, lehetővé tette számukra, hogy elmélyedjenek és kibontakoztathassák képességüket a tudományokban, a képzőművészetekben, zenében és irodalomban. Jelentős magyarországi hatását jól mutatja, hogy a 17. század végén–18. században kinevezett főpapjaink mintegy 60 %-a korábban a kollégium növendéke volt.¹⁹

17 Ez utóbbit később III. György angol király vásárolta meg. Albani római mellszoborgyűjteménye az 1734-ben létrehozott Capitoliumi Múzeumot gyarapította.

18 Maurizio TANI: *La rinascita culturale del '700 Ungherese. Le arti figurative nella grande committenza ecclesiastica*. Róma, 2005. 49. o. Dizionario Biografico degli Italiani. [http://www.treccani.it/enciclopedia/alessandro-albani_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/alessandro-albani_(Dizionario-Biografico)/) 2019. március 7-ki megtekintés.

19 BITSKEY István: *Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés*. Budapest, 1996. (Italianistica Debrecensis. Olasz Felvilágosodás és Romantika Kutatóközpont Monográfiák 2.), 77–92. o. TÓTH Tamás: *Il Collegio Germanico ed Ungarico e la riforma cattolica in Ungheria. Un'istituzione per il rinnovamento (secolo XVIII.)*. IN: *Folia Theologica* 19. 2008. 315–352. o. TÓTH Tamás, 2014. 73–78. o.

Ennek az intézménynek a falai között folytathatta tovább tanulmányait Patachich Ádám is, akinek személyisége formálódásában és képzésében meghatározóak ezek az évek. A kollégiumban protektora nagybátyja, Patachich Gábor érsek volt. Ádám az előírt kollégiumi esküt 1736-ban tette le. Kollégiumban töltött időszakáról eddig kevés adat volt ismeretes. Tóth Tamás CGH levéltárában végzett kutatásainak köszönhetően azonban itteni életével kapcsolatosan több mozzanatra is fény derült. Több olyan levél is előkerült, melyeket nagybátyja, Patachich Gábor érsek írt a kollégium rektorának, a jezsuita Francesco Piccolomininek. Jól látszik, hogy nyomon követte másodunokaöccse fejlődését. Úgy tűnik a levelezésből, hogy Ádámnak kezdetben voltak beilleszkedési problémái, nehezen tudott alkalmazkodni a CGH szigorú szabályzatához, a túl szoros napirendhez.²⁰ Később ezeken túllendülve azonban kitűnő növendékké vált.²¹

Gánóczy Antal már említett művében név szerint is közli a CGH neves professzorait, kiknél Patachich Ádám tanult. A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára többük előadásait is őrzi, melyeket stúdiumai során jegyzett le.²² Nagybátyjához hasonlóan Mindszentkor ő is tarthatott szentbeszédet a pápa előtt. A CGH kiváltsága volt ugyanis, hogy egy kiválasztott növendéke a jeles ünnepen prédikációt mondhatott a Szentatya előtt. Erre feltehetően 1738-ban kerülhetett sor. Patachich Ádám szentbeszédének szövege nem maradt fenn, de az eseményt megörökítették a CGH anyakönyvében.²³

Patachich Ádámot 1738-ban szentelte szubdiakónussá Filipo Carlo Spada érsek, római vicerégens (1670–1742) Róma egyik ősi bazilikájában, a Lateráni bazilikában. Diakónussá szentelésének helyszíne ugyanebben az évben Spada bíboros magánkápolnája volt. Pappá szentelésére szintén 1738-ban került sor, ismét a Lateráni bazilikában.

A CGH anyakönyvébe Patachich Ádám tanulmányaival kapcsolatban a következőket jegyezték fel: „*Feltűnően tehetséges, ugyannyira eredményes, amiről gyakrabban az irodalmi gyakorlatokban tesz dicséretesen tanúságot, és végül Kollégiumunkban doktori címet szerzett.*”²⁴ A teológiai doktorátus megvédésére 1739-ban került sor a CGH nagyter-

20 Tóth Tamás, 2014. 104. o. és 474–477 közötti lábjegyzetek. Patachich Ádámmal kapcsolatban két fegyelmi kihágásával kapcsolatos feljegyzés került elő minden évszám nélkül. Az egyik szerint éjjel nem a szobájában tartózkodott, pedig a kollégiumi szabályzat ezt szigorúan előírta, hanem mások szobájában beszélgetett. Amikor előljárója ezen rajta kapta és aludni küldte, akkor Ádám tiszteletlen módon hangot adott véleményének. Vésésgéрт szóban megintették, és bójtört írtak elő számára. Az étkezésre csak kenyeret és vizet kapott. A következő alkalommal az éjszakai pihenő idő alatt ismét más szobájában beszélgetett. Mivel ez nem tartott sokáig, és valószínűleg az előljárói utasításra vissza is tért szobájába, az előbbinél enyhébb büntetést kapott. A Mindenszentek litániáját kellett elimádkozni.

21 Tóth Tamás, 2014. 104. o. és 471-es, 472-es és 478-as lábjegyzet.

22 Ld. bővebben BOROS István: *A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár kéziratkatalógusa*. Budapest, 1989. Az alább felsorolt kéziratok szövegét Patachich Ádám jegyezte le ill. az Ms. 184. jelzetű kéziratban más kéz írása is látható. Ms 184. Giulio M. Agidus: S. J.: Tractatus canonicus. Ms. 217. Reines Hispanus: Tractatus theologicus. De Beatudine et actibus humanis. Ms. 219. Dissertatio. De occasione proxima peccati et de obligatione illam vitandi ad obtinendam absolutionem. Dissertatio secunda. De explicandis in confessionale circa occasionem proximam et peccata in ea commissa. Disputatio moralis. An et quo ratione possit, et debeat absolvi moribundi, qui nulla doloris signa exhibet vel maxime dubia? Ms 220. Tractatus theologicus. De poenitentia, virtute et sacramento. Ms. 221. Tractatus theologicus. De virtutibus theologicis. Ms. 22. Alexius Nocetti: Tractatus theologicus. De sacrosancto incarnationis mysterio. Ms 223. Alexius Nocetti: Tractatus theologicus. De sacramentis. Ezenkívül még több 18. századi, iskolai jegyzetként készült kéziratot őriz a könyvtár, melyeket nem lehet egyértelműen egy érsekhez sem kötni, de feltehetően tanulmányaik során használták.

23 Ld. bővebben Tóth Tamás, 2014. 105. o.

24 Tóth Tamás, 2014. 107. o. és 501-es lábjegyzet.

mében. Előadása nagy sikert arathatott, a kollégium anyakönyvi bejegyzés szerint nagy tapssal jutalmazták érte.²⁵

2.2. A római árkászok sorában

A Pápai Államnak a 18. században egyre több nehézséggel kellett szembe néznie. Nem találta a helyét a vesztfáliai békével kialakult új európai rendben, egyre jobban elszigetelődött. A tridenti zsinat egyházmegújító törekvéseinek lendülete ekkora már megtorpant. A Szentszék politikája befelé forduló lett, konzervativizmusa erősödött. Így érthető módon Róma nehezen birkózott meg a begyűrűző, új szellemi áramlatokkal, mint pl. a felvilágosodás eszméivel. Pedig a „régí” és „új” világ, a hagyományok és az újító törekvések kibékítésére nagy szükség lett volna. Ez a vágy hatotta át a római *Accademia dell'Arcadia* alapítóit is.

A pásztoröltői társulást 1690-ben Krisztina egykori svéd királynő irodalmi köréhez tartozó írók, tudósok és művészek hívták életre. Az irodalmi társulásként működő római Árkádia az itáliai kultúra megújítását, a korábbi barokktól eltérő, egyszerűbb irodalmi-művészeti stílus megteremtését, ill. az ehhez kapcsolódó hagyományok felélesztését tűzte ki célul. Esményképük a Peleponnészosz középső részén fekvő, hegyektől körülvett terület, Árkádia lett. Az itt élő nép ősenek Zeusz és Kalliszto fiát, Árkaszt tekintették, aki a vidék elzártan élő, elmaradott népét a túléléshez szükséges, legfontosabb dolgokra, mint pl. a kenyérsütés, vagy a gyapjú feldolgozása, tanította. Így kapott mitológus jelentés ez a hegyektől védett, vadregényes görög táj, a pásztorok világa. A hellén költészetben egy újabb jelentéstartalommal gazdagodott, a menedék-fogalmával, ahol mindenki védelmet talált, aki a barbár világtól szeretett volna elfordulni. A római költők továbbszózták a történetet, megteremtve ezzel az árkádiai életforma és világ itáliai változatát. Az Árkádia-kép továbbélt a következő századokban is, és keresztény tartalommal telítődött. Árkádia, az aranykort, egy teljesen tiszta és ártatlan világot jelentett, melyre az erények, a kegyesség és emberség jelenléte volt jellemző. A barokk Árkádia-felfogása szerint itt még jelen volt a tökéletes szépség, mely a jelen korszakban elveszett, és melyet csak a művészetek segítségével lehet újra visszahozni. Ennek az Árkádiának a megteremtése utáni vágy hatotta át az Akadémia tagjait, ahol az új, Árkász hozta tudás termékenyítőleg hatott a régi, hagyományokkal átítatott világra, ahol egyaránt ápolni lehetett a latin és reneszánsz hagyományokat és nyitni az új eszmeáramlatok felé.²⁶

Az Akadémia tagjává az válhatott, aki jelentősebb irodalmi tevékenységet tudott felmutatni. Tagjai a görög pásztorvilág idilljét kívánták utánozni, ezért görög pásztorneveket vettek fel, összefüggéseiket a természet lágy ölné, előkelő paloták kertjeiben tartották. Soraikba nemcsak olasz, de más nemzetiségűek is bekerülhettek. Így a római Árkádia szellemi kisugárzása egész Európára kiterjedt. Ennek különösen nagy jelentősége volt a Habsburg-birodalomtól függő közép- és kelet-európai népek esetében, ahol kultúrájuk és az „új” világ összebékítésénél nemzeti identitásuk megőrzése volt a tét. Az Akadémia tagjai egymást származásuktól függetlenül egyenrangúnak tekintették. A hamarosan népesse váló Akadémián az egyes nemzetek kolóniákba tömörültek. A korszak

25 TóTH Tamás, 2014. 107. o.

26 TóTH Sándor, 11–20. o. TóTH Tamás, 2014. 104–107. o. PETTINELLI, Rossana A.: *L'Accademia dell'Arcadia et il bosco paradiso*. Róma, 2016.

számos jeles személyiségét találhatjuk meg soraiban, pl. Alessandro Albani bíborost, Pietro Metastasio költőt és a CGH több növendékét, pl. Christoph Anton Migazzi későbbi bécsi érseket, váci püspököt.²⁷

Migazzival Patachich Ádám még a CGH-ban folytatott tanulmányai során kötött szorosabb barátságot, melyet árkász-létük tovább mélyített és mely egész életükben végigkísérte őket. 1739-ben, tanulmányainak befejezése után vették fel Patachichot az Akadémia tagjai közé, Sirasius Acrotophorius néven. Az indoklás szerint római éve alatt folytatott élénk irodalmi tevékenységének köszönhetően részesülhetett ebben az elismerésben. Gánóczy teljes terjedelmében közölte az akadémiai taggá választásáról szóló oklevelet.²⁸ A tagságra két pásztor ajánlotta Ádámot, Mireus Rofeaticus, azaz Michele Giuseppe Morei itáliai költő (1695–1767)²⁹ és Thirrus Creopolita. A diploma aláírói között pedig Alcides Phoeniciussal és Philacidus Lucinianussal, eredeti nevén Francesco Maria Lorenzinivel (1680–1743),³⁰ az Akadémia custosával találkozhatunk.

Minden bizonnyal nagy hatással lehetett Patachichra az Akadémia külvilágra nyitott, művészet- és tudománybarát szellemisége. A római évek alatt szerzett tapasztalatoknak és nem utolsósorban az itt kiépített kapcsolatoknak is hasznát vehette későbbi megbízatásai idején.

3. HAZATÉRÉS, EGYHÁZI ÉS EGYÉB MEGBÍZATÁSAI A NAGYVÁRADAI PÜSPÖKI SZÉK ELFOGLALÁSÁIG

Patachich számára még tanulmányi éve alatt kijelölték első egyházi állomásheylét, a verboveci plébániát,³¹ melynek kegyura másik nagybátyja, Gábor érsek testvére, Patachich Sándor volt. Verbovec egyébként Gábor érsek titulás titulás feudumát³² képezte.

Patachich Ádám 1739-ben, tanulmányai végeztével, hazatért Rómából. Útját Bécsben megszakította, hogy a nagybátyjának, Patachich Gábornak az Örök Városból hozott ajándékokat elküldhesse. „*A Rómából hozott ajándékokat Bécsből már megküldték nekem. Igen hálásan vettem. Egy pompás apácámunkába³³ foglalva az új érseki bazilika oltárait fogom velük díszíteni.*” – írta köszönőlevelében Patachich Gábor érsek, aki kifejezte örömét is unokaöccse kiváló bizonyítványa felett. Egyben a lelkipásztorkodás fontosságára és legfontosabb vezérelveire is felhívta Ádám figyelmét, aki még ugyanebben az évben elfoglalta helyét a verboveci plébánia élén.³⁴

27 TÓTH Sándor, 19–20. o. SÁRKÖZY Péter: *Et in arcadia ego. Magyarok és a XVIII. századi Itália*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1983. LXXXVII. évf. 1–3. szám. 238–251. o.

28 GÁNÓCZY, II. 466–467. o.

29 Dizionario Biografico degli Italiani.

30 Dizionario Biografico degli Italiani.

31 Verbovec, mai nevén Vrbovec, Horvátországban fekszik. Verbovecet 1710-ben vásárolta meg Patachich Boldizsár.

32 Patachich Gábor érsek a Verbovec és Rakovec örökös ura címet viselte, így nevezték meg őt a hivatalos iratokban.

33 Jelenleg két, 18. században készült apácámunka található a kalocsai Érseki Palota földszinti, Szent Sebestyén kápolnájának előterében. Az Ádám által hozott ereklyéből talán két apácámunka is készülhetett. Készítési helyükről semmit sem tudni. Elképzelhető, hogy ezek azonosak a Patachich Gábor érsek levelében említett apácámunkával, s egykor valóban a főszékesegyház oltárait díszíthették.

34 KATONA, II. 218–219. o.

Elöljárója, Branjug György zágrábi püspök fiatal plébánosát hamarosan kitüntetésre ajánlotta Mária Teréziának. 1740-ben az uralkodónő a Kalocsa-Bácsi Főegyházmege területén fekvő Szűz Máriáról nevezett ábrahámi apátság apáti címét adományozta Patachich Ádámnak. Új hivatalába nagybátyja, Patachich Gábor iktathatta be 1741-ben, a pozsonyi országgyűlés idején. Ugyanebben az évben az a megtisztelés is érte, hogy Branjug György felvette a zágrábi káptalan kanonokjainak sorába. 1743-ban a királynő újabb kegyeként elnyerte a kaposfői Szent Benedek prépostságot, melynek jövedelmére minden bizonytalansággal nagy szüksége is volt, hiszen a korábban elnyert ábrahámi címzetes apátság csekély bevételt jelentett csak a számára. A zágrábi egyházmegyében több főesperességet is vezetett.³⁵

Egyházi feladatai mellett politikai és katonai megbízatásai is voltak, melyek részben nemesi rangjával függtek össze. Családtagjaival együtt rendszeresen részt vett a horvátországi Szábor munkájában is. Nemesként kötelessége volt háborús konfliktusok esetén bizonyos számú katonaság felfegyverzése. Előbb az osztrák örökösödési háború (1740–1748), majd a Hétéves háború idején (1756–1763) szerelt fel katonákat Mária Terézia számára. A Hétéves háború kirobbanásakor Zágrábban támogatta a horvát rendeket, hogy az uralkodónő felé közeledjenek. Ő maga pedig a báni határvédő csapatok vezetését vállalta el.³⁶

Patachich Ádám 1751-ben meghívást kapott a pozsonyi országgyűlésre, melyen Klobusiczky Ferenc (1707–1760) zágrábi püspök oldalkanonokjaként vett részt. Szellemi képességei, kitűnő tulajdonságai feltűntek Mária Teréziának. Még az országgyűlés ideje alatt a novi püspöki címét adományozta Patachichnak és a királyi kancellária tanácsosává nevezte ki. Ettől kezdve a fiatal püspök 1759-es nagyváradi püspöki kinevezéséig lényegében Bécsben tartózkodott. Az egyházi ügyek tanácsosaként gyakran megfordult az udvarnál. Ahogy római évei, úgy a Bécsben töltött időszak is egész életére meghatározó tapasztalatokat és élményeket jelentett a számára. Jártasságot szerzett az udvari érintkezés terén és a diplomácia területén.

Mária Terézia idején a kultúra és a művészetek központjává váló császárváros igazi különlegességeket tartogatott Patachich számára. Bécs látványos fejlődése, a korszakban emelt épületei és azok művészi díszítése mellett nagy hatással volt rá a város újjászülető zenei élete, mely ekkoriban több jelentős zeneszerzőt és művészt mondhatott a magáénak, többek között a melodráma nagymesterét, Pietro Metastasiót (1698–1872),³⁷ a Metastasiót felfedező és az opera seria mestereként számon tartott Nicola Antonio Porporát (1686–1768),³⁸ az opera műfaját megreformáló Christoph Willibald Gluckot (1714–1787),³⁹ a több zenei műfaj formáját megújító Joseph Haydnt (1732–1809),⁴⁰ vagy a bécsi udvari Opera karmesterét, a hegedűvirtuózként is elismert Karl Ditters von Dittersdorft (1739–1799).⁴¹ Ditters később Patachich Ádám nagyváradi udvari zenekarának lett karmestere. (Erről bővebben „4.4. Patachich Ádám nagyváradi zenekara és színháza” című fejezetben lehet olvasni.)

35 Ld. bővebben TÓTH Tamás, 2014. 109. o.

36 Ld. bővebben TÓTH Tamás, 2014. 109. o.

37 SZABOLCSI Bence–TÓTH Aladár: *Zenei lexikon* II. 591–592. o. (A továbbiakban: *Zenei lexikon*).

38 *Zenei lexikon*, III. 141. o.

39 *Zenei lexikon*, II. 54–55. o.

40 *Zenei lexikon*, 148–165. o.

41 *Zenei lexikon*, I. 488–489. o.

4. A NAGYVÁRADAI PÜSPÖKI SZÉKBEN

Forgách Pál (1696–1759) 1758-as váci püspöki kinevezésével megüresedett a nagyváradai püspöki szék, majd Forgách 1759-ben bekövetkezett váratlan halálával a váci is.

Patachich Ádám a váci püspökség elnyerésért folyamodott Mária Teréziához. A váradai püspöki székre négyen is beadták a kérelmüket.⁴² A váci püspökség élére a királynő Eszterházy Károlyt (1725–1799) nevezte ki, aki szintén nem volt a pályázók között, mint ahogy Patachich sem a váradai széket kérelmezők között. Az uralkodónő Patachich Ádámot 1759. augusztus 29-én nevezte ki nagyváradai püspökké, mely tényt saját kezűleg írta rá Patachich kérvényére.⁴³ Ugyanezen a napon bihari főispánná is kinevezte.⁴⁴ Patachich még az év decemberében a királyi valóságos titkos tanácsosi címet is megkapta a királynőtől.⁴⁵

A szokásos püspöki kinevezéshez kapcsolódó processzusa lefolytatása után, ősszel küldték meg Bécsből a szükséges dokumentumokat Rómába. Kinevezését 1760. január 28-án erősítette meg XIII. Kelemen pápa. Püspökké szentelésére Christoph Anton Migazzi bíborost, bécsi érseket kérte fel, akivel még római tanuló éve alatt kötött barátsága Patachich bécsi hivatali szolgálata idején tovább mélyült. Szentelésére 1760 március 9-én került sor. Tíz nap múlva pedig már megérkezett új székvárosába, Nagyváradra, ahol az ünnepélyes székfoglalás időpontját a nagybőjti időszak utánra, május 25-re halasztották.⁴⁶

Az akkor 45 éves Patachich Ádám személyében Várad egy világlátott, nagyszabású tervekkel, kifinomult ízléssel, a művészetek és tudományok támogatása iránt elkötelezett főpapot kapott. 17 éves püspöksége alatt sokat tett Várad kulturális felemelkedéséért.

Az új főpásztorra várt az egyházkormányzat mindennapos teendői mellett a székesegyház megkezdett építésének befejezése és körülötte az egyházi központ kialakítása, félévente jelentéstétel a királyi kancelláriának, a papképzés feltételeinek javítása, a római egyházzal unióra lépett, bizánci rítusú lakosság lelkipozíciója, valamint további hívek megnyerése az unió-ügyének.⁴⁷

Patachich Ádám Nagyváradra érkezése előtt dőlt el az építendő egyházkormányzati központ helyszíne. A kérdés még elődje, Forgách Pál püspöksége idején jutott nyugvópontra, amikor 1752-ben az új székesegyház alapjait a főpásztor utasítására Váradtól északra, a Sebes-Kőrös jobb partján fekvő Olasziban tették le. Építését azonban megakasztotta építészének, Giovanni Battista Ricca-nak 1757-es halála, majd Forgách püspök váci áthelyezése. Befejezésén túl Patachichra hárult az új egyházi központ kialakítása a rezidencia és mellette a kanonokok lakóházainak emelésével.

42 A pályázók a következők voltak: Fonyó Sándor, skutari választott püspök, Huberth Mátyás, vegliai választott püspök, Jerebiczi Stehenich János temnoi címzetes püspök és Engl Antal csanádi püspök. Ld. bővebben Tóth Tamás, 2014. 111. o. és 542-es lábjegyzet.

43 BUNYITAY, 323. o. TÓTH Tamás, 2014. 111. o.

44 KFL.VIII.I.b.1. 1759. augusztus 29. Patachich Ádám kinevezési bullája.

45 TÓTH Tamás, 2014. 111. o.

46 TÓTH Tamás, 2014. 113–114. o.

47 KATONA, 224. o.

4.1. A nagyváradai székesegyház építési munkálatai Patachich Ádám püspöksége idején

Az új püspök Franz Anton Hillebrandt bécsi építészrt kérte fel az említett munkálatokra. Hillebrandt számára nem voltak idegenek a Nagyváradon folyó építkezések. Forgách püspök ugyanis 1750-ben a székesegyház tervezésével először őt bízta meg. Az akkor még fiatal és pályakezdőnek számító Hillebrandt számára terveinek elkészítéséhez bizonyára a meghatározó városképi jellegű bécsi templomok is fontos előképek voltak. Úgy tűnik, ezt Forgách püspök is elfogadta, aki a CGH egykori növendékeként nyilván a Rómában látott példákat is szeretne volna viszontlátni a tervrajzokon. Bécsi ágense, Bernáth György a hazatért tervezővel, Hillebrandttal is egyeztetve 1751-ben levelében már arról tudósította főpásztorát, hogy a tervek, melyeknél Forgách a Szent Péter és a szerviták templomának szimmetriáját is figyelembe kívánta venni, helyeslésre talált az udvarnál.⁴⁸ Bernáth itt feltehetően a bécsi Szent Péter és szervita templomra gondolhatott. A város megjelölése valószínűleg azért maradt meg, mert magától értetődőnek tűnhetett a levél címzettjének is, hogy a Bécsben tartózkodó Bernáth és az odaérkező Hillebrandt közötti diskurzus a helyi épületekről folyhatott, ellenkező esetben megemlítette volna a levél írója a települést. A tervek alapján kisebb módosítások után a kancellária engedélyezte az építkezést.

Bár Hillebrandtnak nem maradtak fenn ezek a korai nagyváradai tervei, néhány, az ottani elképzelését tükröző tervlapot Krähling Jánosnak és Nagy Gergely Domonkosnak sikerült beazonosítani a Magyar Építészeti Múzeum tervanyagában, melyek a bécsi minták figyelembe vételét erősítik meg.⁴⁹ A fennmaradt forrásokból nem lehet kideríteni, hogy Forgách püspök miért vonta meg bizalmát Hillebrandttól. Mindenesetre 1751–1752-től már kimutatható Ricca és csapata váradai jelenléte és részvétele a kivitelezésben. A kivitelezést a helyszínen Ricca egyik megbízottja, Domenico Luchini irányította.⁵⁰

Patachich Ádám Váradra érkezésekor lényegében már készen állt a szentély, a keresztház, a hajó egy boltszakasza a főpárkányig, előtte a hajó az ablakok középvonaláig és a homlokzat első szintje. A székesegyház formáján tehát már nem tudott változtatni, csak egyes részleteket módosítani a belső térben, a főhomlokzaton. A Krähling János és Nagy Gergely Domonkos kutatásaiból ismert centrális, kupolás székesegyház-tervezet minden bizonnyal inkább elnyerte volna Patachich püspök tetszését, mint Ricca monumentális, de sokkal nehezkesebb, homlokzati toronypáros, latin kereszt alaprajz-

48 Bernáth György levelének említett sorai: „*Excellentiam V(est)ram futurae Cathedralis Ecclesiae Magno Vardiensis in parte S(anci)ti Petri, in alia vero Servitarum Ecclesiae simetriam et proportionum in aedificando observare intendere...*” BÍRÓ József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei*. Budapest, 1932. 132–133 o. (A továbbiakban: BÍRÓ). KRÄHLING János–NAGY Gergely Domonkos: *A nagyváradai székesegyház Hillebrandt-féle centrális tervei*. 84. o. In: *Ars Hungarica. Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet folyóirata*. 2013., XXXIX. évfolyam, Supplementum. Tanulmányok Kelényi György tiszteletére. 81–89. o. (A továbbiakban: KRÄHLING–NAGY, 2013). NAGY Gergely Domonkos: *Centrális téralakítás a magyar barokk szakrális építészetben*. Doktori értekezés. BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék, 2014. 19. o.

49 KRÄHLING – NAGY, 2013. 86. o. Magyar Építészeti Múzeum. Lt.sz.: 72.020.3., 72.020.24., 72.020.30., 72.020.31., 72.020.32. Publikálva in: *Barokk tervek és vázlatok 1650–1760*. Szerk. Buzási Enikő. Kiállítási katalógus. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1980. No. 71. (72.020.3.); No.72. (72. 020.32.); No. 73. (72. 020.31.); No. 74. (72. 020.24. – v. corrigenda!); No.136. (72. 020.30.).

50 KRÄHLING – NAGY, 2013. 82. o. KÉMENES Mónika: *A nagyváradai római katolikus püspökök 18. századi régi rezidenciája*. 128. o. In: *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából. Új sorozat VIII. (XVIII.) kötet*, 2013. (A továbbiakban: KÉMENES 2013), 121–143. o.

zú, kápolnasorral bővített temploma. Különösen igaz lehet ez, ha figyelembe vesszük a szomszédságában felépült főpapi rezidencia Hillebrandt tervezte, mozgalmasabb tömegformálását. Ricca koncepciójával és a felépült részekkel maga Hillebrandt is elégedetlen volt egyébként.⁵¹ Az egyre lassuló ütemben folyó székesegyházi építkezést a helyszínen megbízottja, Johann Michael Neumann irányította. Patachich püspöksége idején készült el a főhajó, a kereszthajók, a szentély csehboltozása, a félgömbszerű szentélyzáródás, valamint a tető alá süllyesztett függőkupola is, akárcsak a sekrestyék, valamint a feljük épített helyiségek, a nyolc oldalkápolna a följük épített nyolc oratóriummal együtt. A hajó nagy részét kimeszelték. A szentély kialakítása is jelentősen előrehaladt, melynek két oldalfalán a Patachich-család püspöki jelvényekkel díszített címerét is elhelyezték.⁵²

Patachich megrendelésére készítette Johann Nepomuk Schöpf 1773–1776 között a székesegyház Krisztus áldozatának dicsőítését megjelenítő kupolafreskóját, mely 1878-ig, a Storno Ferenc-féle díszítmények elkészültéig, az egyetlen falfestmény volt a templomban. Schöpf alkotásán a hazai késő barokk falfestészet elterjedt megoldásait láthatjuk. A mennyezetképet látszarchitektúra tagolja, mely jelentősen megmozgatja a megfestett égi szférát. A kupolafreskó központi részén a felhőtrónuson ülő Krisztus látható, mellette az áldását adó Atya. Trónja előtt a passió eszközeit hordozó, hódoló angyalok állnak.⁵³ Később a püspök egy Assumptio-főoltárkép elkészítésével is megbízta a művészt, mely azonban soha nem került a templom főoltárára.⁵⁴ Valamint Schöpf festette ki az új érseki palota magánkápolnáját is. (Ld. erre vonatkozóan részletesebben a „4.2. Nagyvárad püspöki rezidenciái” című fejezetet.)

A székesegyház építési költségeit, melyek Patachich idején messze elmaradtak a Forgách püspök által ráfordítottaktól, nehéz megbecsülni, már csak azért is, mert számos nyersanyagot és munkálatot a püspökség saját erőforrásaiból teremtett elő ill. oldott meg. Mégis bizonyos évekből viszonylag pontos adatok maradtak fenn Koller József János kamarai tanácsosnak köszönhetően, akit Mária Terézia 1769 júniusában Váradra küldött, hogy készítsen jelentéseket az ottani munkálatokról. Patachich püspök ugyanis 1760–1768 között rendszeresen elmulasztotta a püspökség jövedelmeinek felhasználásáról, fél-évente a kancellária számára kötelezően készítendő jelentések beküldését. A Koller által összeállított számadások szerint 1760–1768 között 33 823 rajnai forintot és 52 3/4 dénárt költött a püspök a templom építésére. Ez az összeg feleannyi volt, mint amennyit elődje,

51 Patachich Ádám kalocsai érseki kinevezése után Hillebrandt és az építkezéseket vezető, Johann Michael Neumann valamint az építkezés felügyeletével megbízott váradai káptalan között vita robbant ki. A káptalan ragaszkodott a Ricca-féle tervek megvalósításhoz. A konfliktus annyira elmérgesedett, hogy az ügy a királyi kancelláriáig jutott. Hillebrandt levélben fejtette ki véleményét a Ricca tervezte épülettel kapcsolatban, melyet kifejezetten rossznak, minden építészeti szabályt és szimmetriát nélkülözőnek tartott. KRÄHLING, 2013. 86. o.

52 Giacomo Mariosa Patachich Ádámot méltató költeménye, melyet a szerző Patachich püspök életére vonatkozó jegyzetekkel is ellátott. Címe: Excellentissimo Illustrissimo, ac Reverendissimo Domino Adami e L[iberis] Baronibus Patachich de Zajezda,... TÓTH Sándor, 292–303. o. Az eredeti költemény az *Analecta Poetica*-ban található. KFK. Ms. 64. Mariosa felsorolja a székesegyház Patachich Ádám idejében elkészült munkálatait, a fenséges folyosókat, boltíveket, az ablakokat körülvevő gyümölcsfűzér díszítményeket és kupola sokszínű freskóját. KATONA, 224. o., BUNYITAY, 324–325. o. TÓTH Tamás, 2014. 115. o.

53 JERNYEI Kiss János: *Johann Nepomuk Schöpf (1733–1798) Magyarországon*. Nagyvárad, Pécel, Buják. 194–195. o. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 2017. 191–199. o. (A továbbiakban: JERNYEI, 2017.)

54 BUNYITAY, 353–355. o.

Forgách püspök 1750–1757 között fordított az építkezésre.⁵⁵ A templom munkálatainak egyre szűkösebb pénzügyi dotációja miatt Patachichot többször illetve szemrehányással a káptalan, különösen Salamon József kanonok.⁵⁶ Koller József János fentebb említett számadásainak alapján jól látszik, hogy volt alapja a kritikának. A káptalan már azt is bizalmatlanul szemlélte, amikor Patachich Ádám 1760 tavaszán, érkezése után nem sokkal, a székesegyház tetejének készítéséhez felhalmozott gerendákat, szarufákat s cserepeket áthordatta a Szent László térre a Csáky Miklós-féle püspöki lak kibővítésére.⁵⁷

A székesegyház végül három évtizedes vajúdas után, 1780-ra készült el. Felszentelését Kollonich László erdélyi püspök végezte, akit ezen a napon Mária Terézia Várad püspökévé nevezett ki, s később Patachich Ádám utódja lett a kalocsai érseki székben is.⁵⁸

4.2. Nagyvárad püspöki rezidenciái

Patachich Ádám nagyváradai püspöksége idején annak a rezidenciának lett lakója, melyet elődje, Csáky Miklós alakított ki több épület összenyitásával-átépítésével. Ez a püspöki lak a Sebes-Kőrös bal partján fekvő Újváros főterén helyezkedett el, a Szent László templom közelében, melyet az új templom felszenteléséig székesegyházként használtak. Ezenkívül bizonyos időszakokat a szintén Csáky Miklós emeltette belényesi kúriában⁵⁹ vagy a Biharpüspökiben álló szerényebb főpapi lakban töltött. Ez utóbbi helyen lovaglóiskolát is alapított később.⁶⁰ Patachich püspök a Várad közelében fekvő Szőlős település mellett vadaskertetet létesített és egy kisebb vadászlakot emeltetett.⁶¹

A Csáky-féle palota építéstörténetére, helyiségebeosztására vonatkozóan Kémenes Mónika kutatásainak köszönhetően vannak pontosabb ismereteink.⁶² Az épület két négyszög alakú, zárt belső udvart vett körül, és északnyugati sarkánál egy további kisebb udvar feküdt. Kőrös-felőli oldalán díszkert helyezkedett el, északi oldalán pedig egy kisméretű, nyolcszög alaprajzú kápolna emelkedett ki a homlokzat síkjából. Patachich idejében kisebb átalakításokat végeztek csupán rajta. Ez érthető is, hiszen az új püspök nagyszabású tervei között az Olasziban épülő székesegyház közelében egy új, elegáns

55 BUNYITAY, 336–337. o. 349. o. TÓTH Tamás, 2014. 115. o. és 578-as lábjegyzet. A Koller József János által készített dokumentum a következő: „Elaboratum occasion regiaie Magno-Varadini 27. Julii 1769. Joannes a Koller m. p. qua commissarius regius. – Stephanus Patrubány m. p. – Emericus Leszkovszky m. p. imp. et caes. reg. camerae aulicae officinae rationariae officiales. MNL-OL A 39 Acta Generalia, 5607/1770. fol. 84.

56 BUNYITAY, 324–325. o.

57 KÉMENES 2013, 128.o.

58 NÉMETHY Gyula: *A nagyváradai római katolikus székesegyház*. Nagyvárad, 1942. 3. o.

59 A belényesi Csáky-féle épület bővítését is tervezte Patachich, erre azonban takarékosági szempontokra hivatkozva nem kapott engedélyt. A bővítési terveket Johann Michael Neumann, a Hillebrandt-féle tervek alapján folyó nagyváradai építkezések vezetője készítette. *Felix Terra. Történelem és egyházművészet a Nagyváradai Római Katolikus Egyházmegyében. Kiállítási katalógus*. Szerk.: Raluca MÁLÁNCIOIU, BALLA Tünde, LAKATOS Attila. Bukarest, 2017. (A továbbiakban: *Felix Terra*). 51. o.

60 BUNYITAY, 330. o.

61 BUNYITAY, 339. o.

62 Korábbi szerzők is hoznak természetesen adatokat a régi rezidenciával kapcsolatban. Ld. KATONA (224. o.). BUNYITAY (263. o.). NÉMETHY Gyula: *A régi püspöki rezidencia történetéből*. Tiszántúl, 241. sz. 1901. okt. 22. (A továbbiakban: NÉMETHY, 1901.). ZIMMERMANN Károly: *A nagyváradai l. sz. egyházmegyei clerus érdemei*. Nagyvárad, 1864. (A továbbiakban: ZIMMERMANN). KÉMENES 2013, 121–143. o. Kémenes Mónikának a levéltári források alapos áttekintése után több bizonytalanságot is sikerült tisztáznia.

rezidencia kialakítása szerepelt. A Csáky-féle püspöki lak 1760–1762 közötti bővítésével feltehetően már az átköltözés utáni időszakra kívánta funkcióval megtölteni az épületet, vagy legalábbis egy részét.⁶³ Ehhez volt szükség a székesegyház fedélszékének készítéséhez összegyűjtött építési anyagok előző fejezetben már említett átvitelére. A bővítés során a rezidencia második udvarának emeleti szintjén kerültek kialakításra a görög katolikus suffraganeus püspökség hivatali helyiségei és lakótere (Consilium Basilitarum).⁶⁴ Ez az épületrész ugyanis közel esett az Újváros főterén álló görög katolikus püspöki rezidenciához és templomhoz. Egyes feltételezések szerint a Patachich Ádám által beindított kétéves bölcséleti tanfolyam is a régi főpapi lakban kapott helyet. 1780-ban pedig beköltözött a gimnázium és az újonnan felállított királyi akadémia, mely 1788-tól jogi karral is bővült.⁶⁵

A régi épületben végrehajtott változtatások másik része Patachich püspök művészete- és tudományok iránti rajongásához kapcsolódott. Feltehetően a rezidencián belül tettek alkalmassá egy nagyobb helyiséget a színi előadások, zeneművek bemutatására. Értékes könyvgyűjteményét befogadó könyvtártermét pedig a díszkeretre nyíló püspöki lakosztály mellett alakították ki. (A püspöki udvarban működő színházról és zenekarról, valamint Patachich könyvgyűjteményéről ld. részletesebben a következő fejezeteket).

A Csáky-féle épületen 1773-ban tűz,⁶⁶ majd az 1774-ben a Kőrös-áradás okozott komolyabb károkat, melyeket még Patachich idejében kijavították.⁶⁷

1762-ben Patachich püspök végre neki láthatott dédelgetett tervének, az új püspöki rezidencia építésének. A tervek elkészítésével Franz Anton Hillebrandtot bízta meg. Tarkarékossági okokból Mária Terézia utasítására több ponton egyszerűsíteni kellett a grandiózus elképzeléseken.⁶⁸ Az új püspöki rezidencia alapkövét 1762. május 23-án, Krisztus Mennybemenetelének ünnepén tették le. Az alapköben elhelyezett, önlemezre vésett felirat szövege szerint „*a váradai püspökök székhelyének Patachich Ádám püspök május 23-án elhelyezte alapkövét, mely kastély legyen olyan, mint egy várbástya, amelyről ezer pajzs emelkedjék az eretnekek és szakadárok villogó fegyvereivel szemben, egy magasabb és egészségesebb helyen, hogy onnan, mint egy őrtoronyból a pásztorok, akiket Isten a váradai egyház kormányzatára rendelt, lássák a nyáját, üdvösségéről gondoskodjanak, a székesegyházzal összefüggően, hogy az Istennel s jegyesével, akikkel jó dolog ragaszkodni, szívből örökké összekapcsolódjanak.*”⁶⁹ Patachich tervei szerint az épülő palota nemcsak számára és hivatali utódainak nyújtott volna lakhelyet, hanem a tudományok, művészetek és a váradai Fiók-Árkádia számára is.

63 Patachich Ádám szándéka úgy tűnik, valóban az lehetett, hogy az új, Olasziban épülő rezidenciába való átköltözése után a régít a görög katolikus püspök rendelkezésére bocsátja, ahol a megalapítandó bazilita kolostor is helyet kaphatott volna. Erről írt 1769. májusában. MNL-OL C 38. 21. cs. no 22. f 571. TERDIK Szilveszter: *Görögkatolikus püspöki központok Magyarországon a 18. században. Művészet és reprezentáció*. Nyíregyháza, 2014. 215. o. (A továbbiakban: TERDIK).

64 TERDIK, 215–218. o. KÉMENES 2013, 128–129. o.

65 KATONA, 224. o. KÉMENES 2013, 133. o.

66 Josephus Aloysius KERESZTÚRY: *Compendiaria descriptio foundationis ac vicissitudinum episcopatus, et capituli M. Varadinensis*. II. Magno-Varadini, 1806. 160. o.

67 KÉMENES 2013, 128–129. o.

68 BÍRÓ, 57–57. o. KELÉNYI György: *Franz Anton Hillebrandt*. In: *Művészettörténeti füzetek* 10. Budapest, 1976. 26–33. o. JERNYEI Kiss János: *Patachich Ádám és a kalocsai érseki rezidencia*. 67–68. o. In: *Patachich Ádám érsek emléke*. Szerk.: LAKATOS Adél. Kalocsa, 2005. 67–74. o.

69 KATONA, 223. o.

Az új rezidencia emelése minden mással szemben elsőbbséget élvezett, emiatt jelentősen lelassultak az új egyházi központban folyó egyéb munkálatok, a székesegyház befejezése és kanonoki házak kialakítása. Ez érthető is volt, hiszen az egyházmegye erőforrásait jelentősen igénybe vette a püspöki palota építése. A pontos költségeket itt sem lehet kimutatni, a székesegyházról szóló fejezetben már említett okok, a saját nyersanyagok és munkaerő bevonása miatt, és mert a fentebb már említett kamarai kiküldött, Koller József által készített jelentésen túl később egyáltalán nem küldtek be számadást az udvarnak. A Koller-féle költségösszesítés szerint 1762–1768 között 40.652 forintot és 1/2 dénárt fordítottak a rezidencia építésére.⁷⁰ Patachich is jelentős összegeket áldozott a célra saját főúri vagyonából.

1776-ra lényegében elkészült az új impozáns püspöki lak. Építető püspökének emlékét a palota bejárata feletti latin felirat hirdette: „Adamus L. B. Patachic. De Zajez.da. Episcopus. Varadiensis. 1776.”⁷¹ Komolyabb munkálatok már csak az épület bal szárnyában folytak, a többi részben megkezdődhetett a festés, a belső díszítés kialakítása. A nagyváradi püspöki palotát a Habsburg-birodalom egyik legnagyobb főpapi rezidenciájaként tartják számon, mely méreteit és a már elkészült, díszes belső tereit tekintve méltán vívta ki a kortársak elismerését, mellette persze az udvar neheztelését is az építkezés nagy költségei miatt. A nagyváradi püspökség történetét megíró Bunyitay Vince kanonok munkájában részletesen és hosszan ismerteti többek között a palota építéstörténetét és fontosabb adatait. A grandiózus méretek érzékeltetésére néhányat fontosnak tartunk megemlíteni. A korabeli kastélyok kedvelt U-alakú formáját mutató épület főhomlokzata 102,30 m, szélessége 20,75 m. A főépülethez képest hátranyúló két szárny 42,90 m hosszú és 16,50 m széles. A palota magassága 16,40 m, 90 szobája és 302 ablaka volt. Tömegének megformálása is követte a korabeli divatot: háromrizalitos tagolással alakították ki. A középrizalitot lekerekített sarkakkal, oromzattal és magas manzárdtetővel emelte ki a tervező. A középrizalit timpanonjába Patachich Ádám címerét helyezték el. A homlokzat tagolóelemeinek változatossága, pilaszterek és lizénák rendszere, jól érzékeltette a belső tér kialakításának gazdagságát.

Patachich az első emeleti, székesegyházra néző termeket választotta ki a püspöki lakosztály számára, a főlépcsősort is ezen az oldalon helyeztette el. A tágas, világos főlépcsőházból egykarú lépcsősor vezet az első emeletre, ahol a folyosóról két emelet magasságú, reprezentatív terem sor nyílik. A püspöki lakosztályhoz kapcsolódóan, de már a jobb szárnyban került kialakításra a tridenti zsinat papi ideálját jelentő Borromeo Szent Károly tiszteletére szentelt kápolna, melynek belső díszét a falakat és a mennyezetet is teljesen beborító, Johann Nepomuk Schöpfung készítette freskóciklus adja. Ebbe komponálta bele mesterien a művész az általa festett főoltárképet is, melyen templomi környezetben, az oltár előtt térdelő, a pestis járvány megszüntetéséért az Istenhez fohászoló Borromeo Károly alakja látható. A háttérben kilátás nyílik az oszlopcsarnokos átjárókkal övezett nagyobb épületek felé, az utcára. A pilaszterekkel tagolt retabulum két oldalán immár látszatelemekkel folytatódik az oltárképen megformált tér. Két allegorikus kép, a „Hit legyőzi a Bálványimádást” és a „Vallás leigázza az Eretnekséget és a Gyűlölkö-

70 Tóth Tamás, 115. o. A Koller-féle számadás: MNL-OL A 39 Acta Generalia, 5607/1770. fol. 84.

71 Az egykori latin felirat nyomaira az épület 2018 óta tartó felújítási munkálatai során bukkantak. A palota bejárata felett talált mélyedések alapján lehetett szövegét rekonstruálni. A feliratot azóta már helyre is állították. Forrás: <https://www.maszol.ro/index.php/tarsadalom/120012-2020-decemberere-ujul-megteljesen-a-nagyvaradi-puspoki-palota>. 2020. július 14-i megtekintés.

dést” látható a főoltár két oldalán. Schöpf számára a mintaadó ez esetben a római II Gesu templom Szent Ignác oltárának két oldalán álló, allegorikus szoborcsoport volt. A gazdag látszatarchitektúra egyébként az egész kápolnát „elborítja”. A falakon íves fülkékben kő- és bronzszobrok, obeliszkek láthatóak. A mennyezetfreskó központi jelenete egy kavargó, repkedő angyalsereg. Szélein a látszat-architektúra elemeivel tagolt mezőkben Agnus Dei, a tengerbesüllyedő Péter, a kenyérszaporító Jézus és a Jó Pásztor képét festette meg Schöpf. A kápolna püspöki lakosztály felőli bejárata felett, a buzgóság és a kegyesség allegóriái között, két nagyobb, szárnyas angyal tartja Patachich Ádám püspöki jelvényekkel körülvelt címerét.⁷² Az első emeleten, a püspöki lakosztály után következik a díszterem, melyről Giacomo Mariosanak, a püspöki könyvgyűjtemény gondozójának Patachich Ádámot méltató költeményében az olvasható, hogy csillogott a berakásokat utánzó márványtól.⁷³ Innen további, falképekkel díszített termekbe lehetett lépni, melyeknek falait olasz városokat ábrázoló veduták (pl. Firenze, Verona) és egyéb dekoratív jelenetek, életképek díszítették.⁷⁴

A rezidencia mintegy húsz holdas terület közepén helyezkedett el. Ennek egy részét Forgách püspöksége idején rendezték. Ekkor került kialakításra az épület jobb szárnya melletti francia kert és a székesegyház előtti park. A palota melletti másik kert gyümölcsös és veteményes volt, ahol Patachich idejében üvegházakat is emeltek. A kor divatja szerint a püspök gondoskodott egy narancsliget létrehozásáról is, melynek az esztétikai szempontok mellett gyakorlati szerepet is szánt. Ezekbe a kertekbe nagy kovácsoltvas kapun lehetett belépni, melyeket Patachich püspök címere díszített.⁷⁵

Patachich Ádám bármennyire is igyekezett az új rezidenciát befejezni, belső díszítését méltó módon elkészíttetni, mégsem élvezhette törekvéseinek gyümölcsét. 1776 február 2-án levelet kapott Esterházy Ferenc királyi kancellártól, aki jelezte számára, hogy Mária Terézia őt kívánja a kalocsa-bácsi érseki székre áthelyezni.⁷⁶ Ez ügyben már 1775 decemberében tapogatózott nála a kancellár, Patachich akkor korára hivatkozva próbált kitérni a kinevezés elől.⁷⁷ 1776-ra azonban már egyértelmű volt, hogy nem utasíthatja vissza az újabb megbízatást. Válaszában hangot adott szomorúságának. *„Őszintén bevallom, hogy drága jegyesemtől, a váradi egyházmegyétől, csak igen keserű könnyek közt tudok elszakadni és siratom a balsorsot, hogy leghőbb kívánságaimnak nem lehetek részese. Vágyva vágytam ugyan arra, hogy ezek közül választott jegyesemet ékszerekkel díszítve lássam. Most pedig sírva siratom, hogy már kiemelkedett ugyan a sárból, de még nincs a dicsőség koronájával övezve, mert elveszik tőle a vőlegényt. De alázatosan imádom Isten döntéseit, melyek számosak, mint egy mélység. A felséges uralkodó parancsainak, aki az isteni akarat tolmácsolója a földön, készségesen engedelmeskedem, mert tudom, nem Dávid, hanem Salamon volt a választott, aki templomot és oltárt épített az*

72 JERNYEI, 2017. 195. o.

73 Giacomo MARIOSA: *Poema*. 301. o. TÓTH Sándor, 127. o., 301. o. A díszterem Mariosa említette márványa alatt feltehetően műmárvány-borítás értendő. A díszteremben 1879-ben készítette el Stornó Ferenc a jelenleg is látható Szent László falképciklust.

74 Az említett falképek töredékeit a nagyváradi püspöki palota 2018. december 15-től folyó rekonstrukciós munkálatai során tárták fel. Az épület felújítását a tervek szerint 2020 végére fogják befejezni. Forrás: <https://www.maszol.ro/index.php/tarsadalom/120012-2020-decemberere-ujul-meg-teljesen-a-nagyvaradi-puspoki-palota>. 2020. július 14-i megtekintés.

75 1764-ben 200 narancsfát vásárolt. BUNYITAY, 339. o. TÓTH Tamás, 2014. 115. o.

76 KFL.I.1.a. Capitulum. Vegyes iratok. 1776. február 2.

77 KFL.I.1.c. Patachich Ádám perszonális iratok. Hivatali iratok. 1775. december 14. és 1775. december 22. TÓTH Tamás, 119–120. o.

Úrnak.”-írta Esterházy kancellárnak Patachich Ádám.⁷⁸ Az elválás fájdalma érezhető az „Analecta poetica” (Költői gyűjtemény) címet viselő kézirat⁷⁹ több versében is, melyet a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban őriznek. A benne lejegyzett rövidebb-hosszabb költemények, verses üzenetváltások egy része még Nagyváradon keletkezett. Az egyik epigramma szerint Patachich püspök a Kalocsára indulása előtti utolsó éjszakát az új rezidencián töltötte. Az egyik falon egy szénnel felírt verset talált, melyben a megszemé-lyesített palota sajnálkozott afelett, hogy szerencsétlen létrehozója nem élvezheti szülöt-tét.⁸⁰

„Az érsek az általa újonnan felépített nagyváradai püspöki rezidencián, mikor a Kalocsára utazás előtti utolsó napokban meglátogatta e neki oly kedves épületet, a következő verset találta a falon szénrel felírva, melynek szerzője a mai napig nem ismert:

Megvert minket a sors: az atyát és véle szülöttjét.

Egymásban kedvünk nem leljük soha már.

Fényes erényed tán, vagy irigy gonosz emberi szándék

Kényszerít itt hagynod azt ami félbemaradt?” (Tóth Gergely fordítása)⁸¹

Patachich Ádám lelki nagyságát mutatja, hogy alávetette magát Mária Terézia rendelkezésének és Kalocsán újult erővel látott hozzá kapott feladatai elvégzéséhez. Vígasztalást jelentett számára, hogy itt nagybátyja, Patachich Gábor érsek örökébe léphet és beteljesítheti mindazt, aminek fejlesztésére, befejezésére neki nem volt lehetősége. Kettejük tevékenységének párhuzamba állítása többször visszaköszön a korabeli forrásokban. Említésével Patachich Ádám szentbeszédeiben is találkozhatunk, vizuális megfogalmazásával pedig az érseki palota belső dekorációjánál. (Ld. ezzel kapcsolatban az „5.3.2.1. A kalocsai érseki rezidencia belső dekorációja” című fejezetet).

4.3. A nagyváradai szemináriumi képzés tervezett reformja

Patachich Ádám püspöksége éveiben rendezni kívánta a váradai papképzés helyzetét. Úgy tűnik, a számára meghatározó tapasztalatokat és élményeket jelentő bécsi és római tanulmányi évei jelentősen motiválták abban, hogy egyházmegyéje papjai számára is hasonló lehetőségeket teremtsen Váradon. Korához képest meglehetősen modern el-

78 MNL-OL A 39 Acta Generalia, 1017/1776. foll. 4–5. KATONA, II. 226–227. o. MNL-OL A 39 Acta Generalia, 1017/1776. foll. 4–5.

79 TÓTH Sándor, 110–148. o.

80 TÓTH Sándor, 130. o.

81 „In nova, quam a fundamentis excitaverat, M. Varadiensi Residentia Episcopali, ultimis, quibus Coloczam discedendum erat, diebus, Archi-Praesul, cum has sibi carissimas inviseret, aedes, sequentes in pariete carbone descriptos, reperit versus, de quorum Authore hodie non constat.
Heu te bis miserum nata cum prole Parentem.
Nec tibi prole licet, nec mihi patre frui.
Aut tua te virtus, hominum aut mens invida rari,
Me non perfectum linquere cogit opus.”

Analecta Poetica. KFK Ms. 64. 72. o. Szerzője ismeretlen. Patachich Ádám néhány költeménye latin eredetiben és TÓTH Gergely magyar fordításában. IN: Patachich Ádám érsek emléke. Szerk.: LAKATOS Adél. Kalocsa, 2005. 95–99. o.

képzéseket tükröző tervezetet dolgozott ki, melyben felismerhetők saját képzésének tapasztalatai, azaz elsősorban a szerzetesi (jezsuita) képzés eszményei. Elkészítette az új szemináriumi épület terveit is, ahol 40–50, latin és görög szertartású papnövendék tanulhatott volna. A mintegy 70 helyiséget magába foglaló, egyemeletes épületben az előjáróknak és tanároknak is lakhelyet nyújtott volna. Építését azonban Patachich a székesegyház és az új rezidencia felépülése utáni időkre halasztotta.⁸²

A szemináriumi képzés, mely Várad esetében úgy tűnik, hogy már az 1740-es évektől négy éves volt, 1759–1760 körül bővült kétéves bölcsészképzéssel. A bővítés már az új püspök elképzelései szerint történt. Patachich váradai bölcséleti osztályai egyes források szerint a régi Csáky-féle püspöki rezidencián nyertek elhelyezést, más források szerint az épület mögötti, később elemi iskolává alakított házban. A püspöki lak közelében állhatott az a szeminárium, mely még Csáky Miklós püspök idején épült fel.⁸³ Patachich 1760-ban az oktatást a pálosok helyett az egyházmegye papjaira bízta.⁸⁴

Az Országos Levéltárban fennmaradt Patachich Ádám oktatási reformtervezetének kézírata (Systema).⁸⁵ Eszerint a püspök 9 évre kívánta elnyújtani a képzést. Az első évet a lelki felkészülésnek, különféle lelki gyakorlatoknak szentelték volna, épp úgy, mint a szerzetesek esetében a hasonló célokat szolgáló noviciátusban. Ezt követte volna a bölcséleti-, majd a teológiai képzés. A bevezetendő tantárgyak között több olyan is szerepelt, ami nem mondható átlagosnak egy szeminárium esetében. Ilyen volt pl. az építészet, aritmetika, geometria, mechanika, az egyházjog mellett a világi jog. Újdonságnak számított az egyháztörténelem megjelenése a tantárgyak között. A kilencedik évben a papnövendékek a gyakorlatban is kipróbálhatták volna megszerzett ismereteiket.⁸⁶

Patachich Ádám szívén viselte az oktatás ügyét, és személyesen is érdeklődött a seminaristák tanulmányi előmenetele iránt, ahogy annak idején nagybátyja, Patachich Gábor is figyelemmel kísérte őt. Bunyitay Vince kanonok történeti munkájában Fessler Ignác történetírót (1756–1839) idézte, aki megemlékezett arról, hogy a vizsgákon és nyilvános vitákon gyakran jelent meg a püspök tudósai, Gánóczy Antal, Bimbó Elek, Jedlicska Antal kanonokok és könyvtárosa, Giacomo Mariosa kíséretében, „*mint örült, lelkesedett a szép feleleteken s buzdította a fiatalságot felelhetetlen atyai jósággal.*”⁸⁷ A papnövendékek sorsát tanulmányaik befejezése után is egyengette. Katona István feljegyezte róla, hogy ezután még püspöki udvarában tartotta őket, hogy gyakorlati ismereteket szerezzenek az egyházi hivatali ügyintézés és a társas érintkezések területén, melyeket későbbi megbízatásaik során kamatoztatni tudtak.⁸⁸

82 BUNYITAY, 325–328. o. TÓTH Tamás: *Patachich Ádám papnevelési reformtervezete*. In: *Vigilia*. 1. évf. 2006/1. 4–6. o. (A továbbiakban: TÓTH Tamás, 2006). LAKATOS Andor: *Patachich Ádám mint főpap – a nagyváradai püspöki és kalocsai érseki székhelyben (1759–1784)*. 27. o. (A továbbiakban: LAKATOS Andor). In: *Patachich Ádám érsek emléke*. Szerk.: LAKATOS Adél. Kalocsa, 2005. 25–39. o.

83 ZIMMERMANN, 58.o., 74. o. 1827-ben bontották le a Csáky-féle szemináriumi épületet.

84 BUNYITAY, 326–327.o. EMÖDI András: *A nagyváradai egyházmegye alsópapságának könyvkultúrája a korai újkor végén. 18. századi plébániai könyvjegyzékek, személyi gyűjtemények fennmaradt kötetei*. Budapest–Szeged–Nagyvárad, 2014. 26. o.

85 MNL-OL A 39. Acta Generalia, 5607/1770. fol. 86–96.

86 BUNYITAY, 326. o. TÓTH Tamás, 2006. 2–6. o. TÓTH Tamás, 2014. 115–116. o.

87 BUNYITAY, 332. o.

88 KATONA, 224. o. BUNYITAY, 332. o.

4.4. Nagyváradi zenekara és színháza

A 18. században Nagyvárád újjászületésével a város kulturális élete is felpetzdült. A jezsuiták visszatérésével gimnáziumuk diákszínpadán rendszeressé váltak az előadások. 1760-ban Patachich főpapi beiktatása alkalmából egy dramatizált eclogát mutattak be, melyet az új püspök is megtekintett. Az előadás helyszínét „*theatro domestico*”-ként említi a forrás, ami alatt feltehetően a jezsuita gimnáziumban berendezett színházterem értendő.⁸⁹ Az igényes zenei életnek, püspöki zenekarnak is voltak hagyományai Nagyváradon. Csáky Imre püspök és kalocsai érsek szolgálatában több zenész is állt, akiket székhelyei között ingázva magával is vitt általában.⁹⁰ A székesegyházként szolgáló Szent László templom zenei életének szervezését elsősorban a váradai káptalan intézte.⁹¹ Patachich Ádám a művészetek bőkezű mecénásként tovább vitte és magas színvonalra emelte a váradai zenei és színházi hagyományokat. A korabeli Európa zenei központjában, Bécsben csiszolódott zenei ízlésének köszönhetően értő kézzel látott hozzá zenekarának megszervezéséhez, melynek működtetéséhez minden bizonnyal mintaképül szolgáltak az egykorú külföldi példák is, a salzburgi és az olmtüzi érseki központ zenei élete. Püspöki udvarában működő színházának és zenekarának jelentőségét növelte, hogy vezetését két neves művész, Michael Haydn (1737–1806)⁹² és Karl Ditters is elvállalta.

A fiatal Michael Haydn váradai működéséről keveset tudunk. Az itt keletkezett műveinek datálása alapján feltehetően 1758–1762 között tartózkodott a városban és volt az akkor 26 tagú püspöki zenekar vezetője.⁹³ Eszerint még Patachich Ádám kinevezése előtt érkezett a városba, feltehetően még Forgách Pál püspök meghívására. Nagyváradi időszakban Haydn igen termékeny alkotónak bizonyult: nemcsak számos misét és kisebb egyházi kompozíciókat, hanem szimfóniákat és versenyművet is írt itt. Ezek alapján megállapítható, hogy a püspöki udvar élénk zenei környezetet jelentett, ahol a rendszeres hangversenyeken a komolyabb szimfonikus művekre is fogékony volt a zenekar mecénás főura, Patachich püspök. Michael Haydn zenei hírneve gyorsan terjedt. Ennek

89 KILIÁN István: *Iskolai színjátszás Patachich püspök idejében Nagyváradon és Kalocsán*. 42–43. o. (A továbbiakban: KILIÁN). In: *Patachich Ádám érsek emléke*. Szerk.: LAKATOS Adél. Kalocsa, 2005. 41–53. o.

90 SAS Ágnes: „*die erfahrung gibt es, dass die music mich in denen augen der patrioten gross, und premier zu seyn machet.*” Csáky Imre bíboros mecénási tevékenységének dokumentumai. 281. o. In: *Egyházzenei folyóirat*. XXI. évf. 2013–2014. 3. szám. 277–296. o. (A továbbiakban: SAS). Zenekarának 1724-es kolozsvári jezsuita gimnáziumi koncertjéről ld. *Diarium residentiae Societatis Jesu Varadino-Olaszensis*. 1723. jan. 1.–1769. szept. 8. KFK. Ms. 328. Ld. az 1724. szeptemberi feljegyzést.

91 SAS, 281. o. 34-es lábjegyzet.

92 *Zenei lexikon*, II. 165–166. o.

93 Michael Haydn tartózkodási idejének megállapítása több ponton jelent nehézséget. Már a kezdetet nehéz megjelölni. Első Nagyváradon keletkezett műve 1758-ban született. Ekkor a püspökséget Kesserű György fővikárius irányította, aki feltehetően ebben az átmeneti időszakban nem foglalkozott művészeti-egyházzenei kérdésekkel. Tehát Haydnnak már valószínűleg 1757 őszén meg kellett érkeznie Váradra, még Forgách püspöksége idején. Bár felvétele Forgách püspök által szokatlan döntésnek tűnik egy ilyen zárkózott, visszavonult életét élő főpapatésében. Karl Ditters, aki Haydn utódja lett a nagyváradi zenekar élén, önéletírásában azt állította, hogy amikor 1764-ben megérkezett új állomáshelyére, akkor Haydnt még ott találta. Ez viszont egy téves kijelentés, hiszen 1762-ben Haydn a salzburgi érsek szolgálatába állt. Nagyváradon kelteztet művei: *Missa Sancti Cyrylli et Metodi* 1758-ból, *Te Deum* 1760-ból és az *Iste Confessor* 1761-ből. STAUD Géza: *Magyar kastélyszínházak*. Budapest, 1963. 46–47. o. (A továbbiakban: STAUD).

köszönhetően 1762-ben igen előkelő pozíciót ajánlottak neki, a salzburgi hercegérsek udvari zenekarának koncertmesteri pozícióját, amit el is fogadott.⁹⁴

A Michael Haydn távoztával a megüresedett karmesteri posztra Patachich Ádám Karl Ditters, a bécsi udvari színház zenészt hívtta meg.⁹⁵ Ettől kezdve a püspöki zenekar és színház működésére vonatkozóan bőséges adalékokkal szolgál Ditters önéletrajza, melyet öregkorában diktált le fiának.⁹⁶ A visszaemlékezést természetesen forráskritikával kell olvasni, hiszen az események jó pár évtized távlatából kerültek lejegyzésre. Ditters elbeszélése szerint 1764-ben, Bécsben hallotta őt először játszani Patachich püspök, aki az 1764-es pozsonyi országgyűlés kapcsán érkezett a császárvárosba. Az 1764-es diéta idején Mária Terézia igyekezett a rendi előjogok korlátozására, az egyház feletti ellenőrzés minél teljesebb kiépítésére és az adóemelésre tett kísérletei keltette viharokat csendesíteni és kedvezni a megjelent magyar nemességnek és főpapságnak. Így többek között a pozsonyi országgyűlés idején látványos, bécsi ünnepélyeket szerveztek. Egy ilyen hangversenyen találkozott először Patachich Karl Ditters-sel, akinek játéka lenyűgözte őt. Rögtön felajánlotta zenekarának megüresedett karmesteri posztját. Ditters néhány nap gondolkodási időt kért, mert ekkor még az udvari színház alkalmazásában állt, melynek élén éppen abban az időben történt vezetőváltás. Durazzo gróftól Wenzel Sporck gróf váltotta, akivel Ditters tárgyalásokat folytatott fizetéséről, alkalmazásának feltételeiről. Mivel nem sikerült Sporck gróffal megegyeznie, elfogadta Patachich ajánlatát. A püspök meg is bízta Ditters, hogy udvarmestere kíséretében Bécsben és Prágában keressen megfelelő zenészeket és énekeseket, akikkel zenekarát kiegészítheti. Így került pl. a tehetséges, cseh származású hegedűművész, Wenzel Pichl Váradra, aki később komoly karriert futott be. Ditters az új tagokkal 1764. április 1-én érkezett meg a püspöki székvárosba.⁹⁷

Ditters tagtoborzásának köszönhetően a zenekar 34 fős lett, melynek kb. fele részét a hivatásos művészek tették ki. Másik felét a műkedvelők jelentették, akik vagy a püspöki udvar, a székesegyházi zenekar, esetleg egy-egy kanonok alkalmazásában álltak. A hangszeres zenészek közül tizenkettő, az énekesek közül négy név szerint is ismert. A Neukleingold ezred Váradra érkezésével újabb jelentős támogatója akadt a társulatnak az ezred parancsnokának, Hohenlohe-Schillingfürst herceg személyében, aki nagy rajongója volt a zenének, színháznak és mindenféle táncos mulatságnak. Ettől kezdve az ezred tisztjei, azok családtagjai és hozzátartozói is részt vettek az udvari színház működésében. Az egyes feladatokat rugalmasan látták el, időnként a zenészek is énekeltek és az énekesek is zenéltek.⁹⁸

A zeneakadémiára, ahogy Ditters nevezte a naplójában az előadásokat, hetente kétszer, minden kedden és vasárnap került sor. Ezenkívül a mecénás püspök név- és születésnapján ünnepélyes bemutatókat szerveztek. A hangversenyek és színházi előadások helyszíne a Csáky-féle püspöki rezidencia volt. A *Pressburger Zeitung* 1767 január 7-ki száma tudósított a birodalom szerte ismert nagyváradai hangversenyek egyikéről, melyet Patachich Ádám 1766. december 23-i, névnapjának előestéjén rendeztek, s mely a püs-

94 TÓTH Sándor, 56. o. GILÁNYI Gabriella: *Ötlet és eredetiség Joseph Haydn árnyékában*. In: *Musika*, 2004. június, 47. évf. 6. szám. 29. o.

95 1773-ban nemesi rangot kapott, nevét ettől kezdve így írta: Karl Ditters von Dittersdorf.

96 Naplóját háromszor jelentették meg: 1801, 1908 és 1940. Az eredeti kézirat elveszett. Az önéletrajz magyar vonatkozású részei 1962-ben jelentek meg LEGÁNY Dezső: *A magyar zene krónikája* c. művében.

97 STAUD, 49–59. o. LAKATOS Andor, 30. o.

98 STAUD, 71–72. o. LAKATOS Andor, 30. o. TÓTH Tamás, 2014. 116–117. o.

püski palota külön erre az alkalomra felállított színpadán zajlott.⁹⁹ Ditters is önéletírásában a koncertek és előadások helyszínéként a főpapi rezidenciát jelölte meg. Az eleinte ideiglenes felállított színpad helyét a palotán belül azonban nem lehet biztosan megállapítani. Több terem is alkalmas lehetett e célra. A palota első udvarát körülzáró, magasföldszintes épületének Kőrös melletti, déli szárnyában, ahol a püski lakosztály is elhelyezkedett, volt előadásokra, színpad felállítására alkalmas tér. A később könyvtárként funkcionáló terem is szóba jöhetett ebben a szárnyban, vagy a két udvart elválasztó szárny háromszakaszos, boltozott nagy terme. Johann Michael Neumann építész érkezésével, aki Franz Anton Hillebrandt tervei alapján irányította a váradai építkezéseket, Patachich Ádámnak lehetősége nyílt, hogy színházat terveztesse vele, ahol a próbák és előadások megfelelő körülmények között folyhattak. A korabeli szóhasználat szerinti színházban ebben az esetben inkább egy terem átalakítását, mint egy új, különálló épület emelését kell érteni, amire az egyéb építkezések mellett valószínűleg nem is jutott volna elegendő forrás. A színházterem kialakításánál Ditters javaslatait is figyelembe vette a püski. Ditters naplójából ismeretes, hogy Johann Michael Neumann díszleteket is tervezett a színház számára.¹⁰⁰ Ditters az előirányzott költségekből kottaállványokat és padokat csináltatott, mert a bécsi módszert kívánta bevezetni, amikor a zenekar ülve játszik, mindegyik zenész szembefordul a közönséggel.¹⁰¹

A püski név- és születésnapjára szervezett koncerteken még az előadóterem is ünnepi díszet kapott. „*A zenekar helyét erre az alkalomra felemelték, körülkerítették és megfelelően feldíszítették. E gondot a püski vállalta magára és igen izlésesen megoldotta.*”-jegyezte fel Ditters az egyik névnap hangversenyre készülve.¹⁰² Emlékiratai szerint, amikor 1764-ben először hallotta őt Patachich játszani, Mária Terézia akkor arra kérte meg a püsköt, hogy vegye pártfogásába a Várad körül állomásozó katonaságot, s próbálja a lakosság és a köztük fennálló feszültséget oldani.¹⁰³ A zenei és színházi előadások erre a célra kiválóan alkalmasak voltak. Az egyházi személyeken (kanonokokon, papokon) túl a Nagyváradon állomásozó ezred tisztjei és családjai és a környék nemesége is részt vehetett a püski rezidencia előadásain, utána pedig Patachich rendszerint megvendégelte őket. „*Ezután a katonai és polgári rendű főnemesség, amely a környékről nagy számban jelent meg, átment a püski lakosztályba, ahol különféle játékokkal szórakoztak, míg őexcellenciája aludni nem tért.*”¹⁰⁴

Patachich Ádám udvari zenekarának és színházának teljes repertoárját lehetetlen vállalkozás lenne összerakni, hiszen ahogy láttuk hetente több alkalommal is tartottak előadásokat, melyekről csak ritkán készült részletesebb híradás. Számba vehetőek azonban a fennmaradt kéziratok, szövegkönyvek. Ez utóbbiakat a nagyváradai püski nyomdában állították elő. A fennmaradt példányok kantáta- és oparalibretto jellegét először Bunyitay

99 *Pressburger Zeitung*. 1767. január 7., szerda. No. 2. Fordítását ld. STAUD, 68–69. o.

100 A püski színház helyével kapcsolatban ld. KÉMENES 2013, 132. o.

101 STAUD, 54. o.

102 STAUD, 60. o.

103 VAJDA Viktor: *Patachich püski zenekara. Kép a múlt századból*. 256–257. o. In: *Fővárosi Lapok*. 13. évf. 55. szám. 1876. március 8. Vajda Viktor három részből álló tárcája a Fővárosi Lapok 1876. évi 55–57.-es számaiban jelent meg. Forrását nem jelölte meg, de munkája Karl Ditters önéletírására támaszkodott.

104 STAUD, 54. o.

Vince kanonok ismerte fel.¹⁰⁵ Addig ugyanis a magyarországi latin nyelvű iskoladrámák közé sorolta ezeket a szakirodalom. Kilián István irodalomtörténész Patachich Ádám korának iskolai színjátszásáról szóló tanulmányában megállapítja, hogy Patachich nagyváradai színházában játszott darabokból 10 teljes opera, kantáta és oratórium szövege maradt fenn szereposztással és ajánlással együtt.¹⁰⁶ A színház történetére általában gazdag adatokat hozó Ditters naplójában mindösszesen csak egy mű címét, az „Isaac. Figura Redemptoris”-t jegyezte fel, feltehetően azért, mert a Metastasio szerzte olasz nyelvű kantátát maga Patachich püspök fordította latinra. A Nagyváradon bemutatott darabok jelentős része Metastasio hatását tükröző, az árkádikus hagyományokat követő melodráma, melyeknek zenéjét általában Karl Ditters szerezte, a szövegek írója pedig egy-két kivételtől eltekintve ismeretlen.¹⁰⁷ Az előadott művek nyelve latin volt, ami a korban szokatlannak számított, hiszen az egyes darabokat általában eredeti nyelvükön, olaszul és németül mutatták be. Patachich püspök nemes gesztusként a latin használatát választotta, alkalmazkodva a helyi élő nyelvhasználathoz. A váradai hagyomány szerint a latint, olaszt és németet kiválóan ismerő püspök itt kezdett el magyarul tanulni, és itt írta első magyar nyelvű leveleit is. A művek nyelvének kiválasztásáról így emlékezett meg Ditters: „*Latint kellett választanom, mert a püspökön, két kanonokon és rajtam kívül senki sem értett olaszul. A latin nyelvet viszont nemcsak minden nagyváradai férfi értette, hanem még néhány hölgy is.*”¹⁰⁸

Ditters naplójának feljegyzései megerősítik a püspöki színház és zenekar nemes lelkű támogatójának, Patachich Ádámnak kifinomult zenei ízlését, zene iránti rajongását. Karmestere többször is feljegyezte, hogy mennyire meghatódott egy-egy jól sikerült előadás alatt. „*Jó uram nagyon lágyszívű volt. Ha valakit boldoggá tudott tenni, ez sohasem történt könnyek nélkül, de különösen valamely érzelmesen előadott zene hallgatása közben gyöngyöztek végig tiszteletreméltó orcáján.*”¹⁰⁹ Az új darabok bemutatása külön örömmel töltötte el Patachichot. „*A másik este volt az akadémia, amikor a püspököt meg akartam lepni. Már a szimfónia első ütemei tudtára adták, hogy ez új mű. Ezután Michael páter játszott egy új, csodálatosan szép koncertet a művei közül. A püspök arca ragyogott az örömtől. Ekkor lépett fel Renner... Még négy sort sem játszottunk, és máris örömkönyvek ragyogtak a püspök szemében. Roppant boldog volt és nagyon meglepődött, hogy egész este kizárólag új zenét hallott, felállt és a legmeghatóbb kifejezésekkel hangoztatta hálóját.*”¹¹⁰

105 BUNYITAY Vince: Drámai és operai előadások Nagyváradon. A biharmegyei és nagyváradai régészeti és történeti egylet évkönyve. 1888–1892. II. 7–10. o.

106 KILIÁN, 51. o. TÓTH Tamás, 2014. 116–117. o. A teljesség igénye nélkül említünk néhányat: Certamen Deorum in Orlando Amynta Pastore Ludis Symponiacis exhibitum. Nagyvárad, 1766. Egyetlen példánya az OSZK-ban maradt fenn. Isaac. Figura Redemptoris. Actio sacra per musicam producta. Nagyvárad, 1769. Isaak, a Megváltónak képe. Szomorú játék, melyet a püspöki musika jádzott Nagyváradon. Jelenleg nem ismerünk fennmaradt példányt. Olympia Jovi Sacra. Sive incrementum Musas inter, et Pastores amoris certamen. Nagyvárad, 1767 vagy 1768. Az OSZK-ban maradt fenn. Pythia, seu Apollonis, opera dramatica, in acu symphoniaco. Nagyvárad, 1767 vagy 1768. Az OSZK-ban maradt fenn. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban őrzött művek: Ms. 245. Zelus Pastorum Bethelmiticorum in cognoscendo et amando Verbo Divino in terris ospice recens nato. 1767 vagy 1768. Ms. 110. Giacomo MARIOSA: Syrasius rure Acrotophorio donatus.

107 TÓTH Sándor, 63–93. o.

108 STAUD, 59–60. o.

109 STAUD, 56. o.

110 STAUD, 61. o.

Mindezek fényében különösen fájdalmas döntés lehetett Patachich Ádám számára, amikor a már öt éve működő zenekarát fel kellett oszlatnia. A háttérben egy névtelen feljelentés állt, melyet a bécsi udvarhoz küldtek. Ditters szerint egy hoppon maradt prépostjelölt kanonok vádolta meg Patachich püspököt azzal, hogy a színházában előadott darabok túlságosan világiasak voltak, nem tartotta tiszteletben a tilalmas időszakokat, a Nagyböjtöt és az Adventet, ekkor is engedélyezte a bemutatókat, valamint álarcosbálokat is szervezett, vagy részt vett ilyeneken. Ditters a vádakat alaptalannak minősítette emlékirataiban, holott ő maga többször számolt be bálokról. Egy ízben a püspöki rezidencián adott bálon Hohenlohe-Schillingfürst herceg és a váradi előkelőségek, hogy meglepjék Patachichot, népies jelmezekben vonultak be. A püspök válaszként hasonló meglepetést készített elő a herceg szervezte bálra. A török jelmezes menet a püspöki palotából indult, ahol a résztvevők gyülekeztek. Az események leírásánál Ditters megjegyezte, hogy a váradi bálokon viselt öltözetek a Mária Terézia által engedélyezett népies és történelmi viseletek voltak és senki arcát nem takarta álarc. Ezt ugyanis a királynő kifejezetten tiltalmazta. Pontosán nem tudni tehát mi állhatott a feljelentés háttérében, rosszindulat, vagy ténylegesen személyes sértettség. Az is biztos, hogy Ditters is érintve volt a történetekben, hiszen a zenekar teljhatalmú vezetőjeként a multságok szervezésében is tevékeny részt vállalt. Így tehát elképzelhető, hogy naplójában szépítve jegyezte le az eseményeket, és az esetleges visszaélések, a bálók túlzottan világias oldala kimaradt belőle. Mindenesetre Patachich Ádám lelki nagyságát bizonyítja, hogy nem kezdett levelezni az ügyben a bécsi udvarral, mentségeket keresve a felhozott vádakra, hanem elhatározta, hogy feloszlatta zenekarát. A döntés a művészeket és a város lakosságát is váratlanul érte és lehangolta. A püspök gáláns módon gondoskodott a távozó művészek ellátásáról, háromhavi fizetést adva nekik. Egy kérése volt csupán feljűk, fájdalmát ne mélyítsék tovább a személyes búcsúzkodással.¹¹¹

A zenekar feloszlásának történetét később sokan tovább szőtték és társítottak hozzá olyan következményeket, amelyek között a fennmaradt források alapján nem bizonyítható az összefüggés. Bunyitay Vince kanonok szerint pl. végül Patachich Ádám kalocsai áthelyezésének a háttérében is ez az ügy állt. „*Patachich Mária Terézia karmesterét magához édesgette s elhozta Bécsből, amiért azután a királynő Patachichot tette el Váradról.*”¹¹² Ha Karl Ditters nagyváradi megbízatása nem is hozható közvetlen összefüggésbe Patachich kalocsai áthelyezésével, az kétségtelen, hogy udvari színháza és zenekara, mind létszámát, mind az előadott darabok színvonalát tekintve korántsem volt átlagosnak mondható, s működését inkább az uralkodói együttesekhez lehetett hasonlítani. Mindez és a váradi rezidencia túlzott építési költségei elképzelhető, hogy nehéz érzéseket szültek a bécsi udvarban a váradi ügyek iránt.

4.5. Váradi bibliotékája

Patachich Ádám érdeklődése zenekarának kényszerű feloszlása után könyvgyűjteménye felé irányult. Valószínűleg már az 1760-as években is rendelkezett kisebb könyvtárral, melyről nincsenek ugyan adataink, de feltételezhetjük, hogy bécsi és római diákévei és későbbi állomáshelyein beszerezett műveket is magában foglalt. Állományának

¹¹¹ STAUD, 72–83. o.

¹¹² BUNYITAY, 331. o.

gyarapítása váradi püspökségének első éveiben szerényebb ütemben folyhatott, hiszen az erőforrásait a folyó építkezések vették igénybe. Könyveszerzései a zenekar feloszlása után, az 1770-es években öltöttek nagyobb méreteket. Az új püspöki rezidencia építési munkálatainak egyre közeledő befejezése is újabb lendületet adhatott könyvtára fejlesztéséhez.

Könyvgyűjteménye befogadására a Csáky-féle püspöki rezidenciában alakítottak ki megfelelő helyet. Az első udvart körülölelő, magasföldszintes, az udvar felé árkados, téglapadlós tornáccal összekötött részében alakították ki a könyvtár helyiségét, ahol a Kőrös felőli oldalon a palota legfontosabb reprezentációs terei és a püspöki lakosztály is elhelyezkedett. A déli szárny csücskében lévő, mintegy 75 négyzetméteres könyvtárterem deszkapadlós volt, mennyezete pedig stukkódíszes.¹¹³ Az új püspöki palotába tervezett könyvtárteremről mindössze egyetlen, az elképzeléseket tükröző, idealizált könyvtár rajza maradt fenn a nagyváradai könyvtár Giacomo Mariosa által összeállított katalógusában.¹¹⁴ Bunyitay Vince kanonok nagyváradai püspökökről szóló művében a Patachich által építtetett új rezidencia ismertetésénél az első emeleti díszterem alatt, a földszinten említ egy azzal megegyező méretű termet, amelyet feltételezése szerint könyvtár vagy esetleg színház céljaira alakítottak ki. A püspöki palotában ezenkívül nem volt más, hasonló nagyságú helyiség. Kőbővelű ajtajának szemöldöke felett a terem rendeltetését megörökítő feliratnak szánt kőlapot helyeztek el.¹¹⁵

Giacomo Mariosa fentebb már említett katalógusa alapján elmondható, hogy a gyűjtemény 1774-ben már 7825 kötetet számlált.¹¹⁶ A gyarapítására fordított összeggel kapcsolatban Giacomo Mariosa Patachich Ádámot dicsőítő költeményének egyik jegyzetében 60.000 Ft-t említett.¹¹⁷ Ugyanez az adat szerepelt Katona István történetíró-kanonok kalocsai érsekség történetéről írt művében is.¹¹⁸ A Nagyváradai Római Katolikus Egyházmegyei Levéltárban fennmaradtak Patachich idejéből a püspökség éves kiadás-bevételi elszámolásai, melyek alapján megállapítható az 1770-es években könyvvásárlásra fordított összeg nagyságrendje. A könyvtárral kapcsolatban szereplő összegek nemcsak a vásárolt könyvek árát jelentették, hanem időnként könyvkötészeti költségeket is magukban foglaltak. Az adatok tovább árnyalhatják Patachich püspök váradi könyvtárának történetét. A beszerzések eleinte főleg Joseph Krüchten bécsi könyvkereskedésén keresztül történtek. Majd 1775-től kezdődően a püspök egyre inkább a kiterjedtebb európai kapcsolatokkal rendelkező pesti Johann Michael Weingand-kereskedésén keresztül vásárolt könyveket.¹¹⁹

113 KÉMENES 2013, 130–131. o.

114 Index librorum Bibliothecae ... Adami ... Patachich ... episcopi Varadiensis ... 1774. KFK. Ms. 165.

115 BUNYITAY, 342–343. o.

116 KFK. Ms. 165., BUNYITAY, 348. o.

117 Giacomo MARIOSA: *Poema*. 302, 23-as jegyzet. TÓTH Sándor, 292–303. o. Az eredeti költemény az *Analecta Poetica*-ban található. KFK. Ms. 64.

118 KATONA, 224. o.

119 EMÓDI András: *Patachich Ádám nagyváradai könyvtárának történetéhez*. 63. o. és 10-es lábjegyzet. (A továbbiakban: EMÓDI, 2013.). In: *Szín-játék-költészet. Tanulmányok a nyolcvan éves Killián István tiszteletére*. Szerk. CZIBULA Katalin, DEMETER Júlia, PINTÉR Márta Zsuzsanna. Budapest–Nagyvárad, 2013. 61–64. o. A könyvtár történetére vonatkozóan bővebben ld. még: EMÓDI András: *A nagyváradai Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár régi állománya* I. (Ösnyomatványok, XVI. századi nyomtatványok, RMK) – II. (XVII. századi nyomtatványok). Budapest – Nagyvárad, 2005–2008. EMÓDI András: *A Nagyváradai Szemináriumi Nyomda 1745–1804*. Nagyvárad, 2004. EMÓDI András: *A váradi és szatmári római*

Patachich Ádám nagyváradai könyvtárát az Itáliából érkezett, a fentebbi fejezetekben már többször említett, Giacomo Mariosa gondozta. Vele kapcsolatosan alig néhány adattal rendelkezünk. Schönvisner István és Lischerong Gáspár Pray Györgyről írt munkájában Mariosat, mint jezsuita szerzetest említette.¹²⁰ Vértessy Miklós Patachich Ádám ösnyomtatvány gyűjteményének ismertetésében azt írta Mariosáról, hogy korábban a Vatikáni Könyvtár munkatársa volt.¹²¹ Adatának forrását azonban nem nevezte meg. Mindazonáltal, ha figyelembe vesszük, hogy a püspök milyen bensőséges, baráti kapcsolatban állt könyvtárosával, amely a kettőjük között folyó verses levélváltásokból is kitűnik, lehetséges, hogy már római tanulmányai idején megismerkedett vele Patachich. Mariosa Váradra érkezésének pontos dátuma nem ismert. Az bizonyos, hogy meghatározó szerepe volt Patachich nagyváradai könyvgyűjteményének kialakításában, feldolgozásában. Az 1760-as években már leltárt készített a püspök könyvgyűjteményéről. Összesen 713 darab művet sorolt 22 csoportba.¹²² A gyűjtemény összetételét tekintve elmondható, hogy a szorosabb értelemben vett teológiai munkákkal közel azonos mennyiségben foglalt magába egyházi és világi történeti műveket.¹²³ Giacomo Mariosa mellett dolgozott Joannes Lippo segédkönyvtárosi minőségben.¹²⁴

A nagyváradai Patachich-könyvtár látogatói körére vonatkozóan tartalmaz érdekes adalékokat a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattárában fennmaradt kölcsönzési naplója.¹²⁵ A borító és cím nélküli kéziratban 1772–1774 között jegyezték fel a kölcsönző személyek nevét. A könyv visszavételekor a bejegyzést egyszerűen áthúzták. A kölcsönzési napló adatai alapján jól körülhatárolható a gyűjteményt használó olvasói kör. Nagyonbbrészt az egyházmegye klerikusai közül kerültek ki az olvasók, de néhány világi személy nevével is találkozhatunk. A szemináriumi tanárok mellett gyakran kölcsönöztek a papnövendékek is, közülük is legnagyobb számban a szeminárium végzős diákjai. A szentelésük után aulai szolgálatot teljesítő papok is előszeretettel látogatták a könyvtárat. A püspök szívesen tartotta a frissen végzett papnövendékeket még néhány évig a főpapi udvarban, hogy ott hivatali gyakorlatot szerezzenek. A tehetségesebbek tanulmányait is támogatta. Közülük többen szemináriumi ill. gimnáziumi tanárok lettek vagy magasabb hivatalokba emelkedtek. Szorgalmas olvasónak minősült Fogarassy András, aki 1769-ben végzett a nagyváradai szemináriumban, majd Patachich Rómába küldte tanulni. 1780-ban hazatérve Fogarassy követte Patachich Ádámot Kalocsára, ahol a kanonokok sorába emelkedett. A kalocsai szeminárium tanára és Patachich könyvtárának prefektusa lett. A könyvbeszerzések egyik fő irányítója volt az érseki székvárosban.¹²⁶ A nagyvá-

katolikus püspökség régi könyvállományának összegyűjtése, rendezése és feldolgozása (1998–2008). In: Könyvtári Figyelő 2009/2.

- 120 SCHÖNVISNER István: *Vita Georgii Pray: „S. J. ex provincia Neapolitana, poeta, orator, et historicus, Prayo amicus.”* OSZK. Fol. Lat. 3818.) LISCHERONG Gáspár: *Pray György élete és munkái.* Budapest, 1937. LÖRINCZI Réka: *Egy XVIII. századi román nyelvtenhoz kapcsolódó nyelvelírás – történeti észrevételek.* 67. o. In: *Magyar Nyelv.* 101. évf., 2005. 1. szám. 65–73. o.
- 121 VÉRTESY, 57. o. In: *Magyar Könyvszemle.* 1968. 54–61. o. Ld. még Giacomo Mariosával kapcsolatban: TÓTH Tamás, 2014. 118. o., 600-as lábjegyzet, 257. o., 1457-es lábjegyzet, 260. o., 262–263. o.
- 122 *Catalogus librorum [Bibliothecae Adami Patachich] secundum classes ordinatus.* KFK. Ms. 646.
- 123 BOROS István: *A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár.* Budapest, 1994. (A továbbiakban: BOROS). 29–30. o. TÓTH Tamás, 2014. 257. o.
- 124 TÓTH Sándor, 132. o.
- 125 KFK. Ms. 434.
- 126 LAKATOS Andor: *A Kalocsai Főszékeskáptalan Levéltára.* Kalocsa, 1998. 123–124. o. (A továbbiakban: LAKATOS Andor, 1998.)

radi könyvtárhasználók sorában természetesen megtalálhatjuk a jezsuita rend 1773-as feloszlata után az egykori szerzeteseket is, akiknek Patachich püspök nyújtott menedéket: így pl. Cervus János Nepomukot (1732–1814),¹²⁷ Vajkovic Imrét (1715–1796),¹²⁸ Dobay Lászlót (1738–1789),¹²⁹ Molnár János Keresztélyt (1728–1804), Takács Mártont (1732–1818),¹³⁰ Kaboss Sándort (1742–1773 után). Kaboss kivételével a többiek követték Patachich Ádámot érseki kinevezése után Kalocsára. Gyakran kölcsönzött a könyvtárból Gánóczy Antal kanonok, Patachich Ádám árkász társa, a nagyváradai püspökség történetírója.¹³¹ A világi kölcsönzők között szerepelt Franciscus Klette, a püspöki zenekar hegedűse és szoprán énekese, vagy a székesegyház és az új püspöki palota díszítő munkálatait végző művész (feltételezhetően Johann Nepomuk Schöpf). Utóbbi Joachim von Standrart, német festő és rézmetsző munkáját kölcsönözte.¹³²

Patachich püspök nagyváradai könyvgyűjteményét árkádiai törekvéseinek sorába tudta illeszteni, segítségével a tudományok és művészetek művelése által megélhető boldogságot és tisztaságot jelentő árkádiai életformát közvetítette környezetére.

4.6. A váradai fiók-Árkádia

Patachich Ádám nagyváradai püspöksége idején széleskörű mecénási tevékenységével, a zenei és színházi élet magas szintre emelésével, valamint könyvtárának alapításával környezetében sikeresen tudta közvetíteni az Academia dell’Arcadia szellemiségét.

Árkádikus törekvéseinek köszönhetően püspöki udvarában szívesen időzött kora egyházi és világi értelmiségének számos tagja. A „3.3. A nagyváradai szemináriumi nevelés” című fejezetben már megemlítettük, hogy környezetében mindig több, papi pályára készülő vagy már végzős papnövendék is tartózkodott, akiknek ez jó lehetőség volt arra, hogy az egyházkormányzatban és társasági érintkezésben tapasztalatokat szerezzenek. Az említettek közül körvonalazódott a Patachich püspököt körülvevő tudományokat és művészeteket kedvelő kör, melynek tagjai laza, többnyire baráti kapcsolatban álltak egymással. A római szalonok világát, az árkászok összejövetelét idéző társas együttléteiket a könnyed, olykor csipkelődő hangvételű verselgető érintkezés jellemezte. Erről tanúskodik a már említett *Analecta poetica* (Költői gyűjtemény) is, melynek elején a nagyváradai időszak költeményei és verses dialógusai olvashatóak.

A váradai fiók-Árkádia formálódásában jelentős szerepe volt az 1773 után a feloszlott jezsuita rend egykori tanárainak és tudósainak, többek között Wagner Károlynak (1732–1790), Katona Istvánnak (1732–1811),¹³³ Pray Györgynek (1723–1801), Szerdahelyi Györgynek (1740–1808), Pálma Károly Ferencnek (1735–1787),¹³⁴ Horváth Jánosnak (1732–1799), Molnár János, Vajkovic Imrének, Klobusiczky Péternek (1752–

127 LAKATOS Andor, 1998. 119. o.

128 LAKATOS Andor, 1998. 159–160. o.

129 LAKATOS Andor, 1998. 121. o.

130 LAKATOS Andor, 1998. 157. o.

131 Gánóczy Antal Floridenus Meonius néven 1779-ben lett az Árkádia Akadémia tagja. TÓTH Sándor, 191. o.

132 EMŐDI, 2013. 61–64. o.

133 LAKATOS Andor, 1998. 131–133. o.

134 LAKATOS Andor, 1998. 148. o.

1843), Takács Mártonnak, Cervus Jánosnak a meghívása Nagyváradra.¹³⁵ A püspököt körülvevő tudós-litterátor társaság jól megfogható Patachich Ádám váradi könyvtárának már említett, Kalocsán fennmaradt kölcsönzési naplója alapján is.¹³⁶

A Patachich körüli tudományművelő-irodalmár kör tagjai egymástól eltérő időt töltöttek a püspöki udvarban és az alkalmi látogatástól kezdve a tényleges egyházmegyei szolgálatig, tanári állás vállalásáig sok minden beleférhetett az itteni tartózkodásukba. A váradi időszak, még ha nagyon rövid is volt adott esetben, további életükre általában meghatározó hatással bírt. Nemesak azért, mert Patachich többüknek később is egyengette a pályáját, hanem a püspöki udvar, bensőséges és inspiráló szellemi közege és kulturális lehetőségei miatt is. Patachich Ádám jó érzékkel szemelte ki és bízta meg a környezetében élőket olyan feladatokkal, melyekből aztán a továbbiakban másutt is profitálni tudtak.

A tudóskör tagjai időnként vitába is keveredtek egymással. Gánóczy Antal kanonok és Pray György, a két neves egyháztörténész a nagyváradi egyházmegye alapításával kapcsolatban egymástól eltérő állásponton voltak. Gánóczy Szent Lászlót tartotta alapítónak, míg Pray György Szent István elsőbbségét hirdette. A vitában Pray oldalán állt Katona István történétíró is. A tollharc egészen személyeskedésig fajult. Gánóczy Prayt a tények meghamisításával vádolta. Patachich püspök minden bizonnyal tudott a környezetében zajló, nagy vihart kavart történeti vitáról, mégsem foglalt állást egyik fél mellett sem, mely esetleg a társaság megosztását eredményezte volna. Később aztán a kutatások Gánóczy álláspontját igazolták.¹³⁷

A váradi fiók-Arkádia művész tagjairól már szó esett a „3.4. Patachich Ádám nagyváradi zenekara és színháza” című fejezetben, ill. könyvtárosáról Giacomo Mariosaról a „3.5. Patachich Ádám váradi bibliotékája” részben. A teljesség igénye nélkül Patachich körének néhány olyan tagját soroljuk fel a továbbiakban, akiknek életútja jól példázza a fentebb leírtakat. Mariosa mellett Patachich könyvtárában dolgozott az ógörög, héber, francia és német nyelvben járatos Molnár János jezsuita, a poétika és retorika tanára, akit még 1773-ban, a rend feloszlata előtt kért el a püspök a rendi előljáróktól. A könyvtárosi feladatok mellett Molnár a Szinnyei József-féle írólexikon említése szerint nagyváradi teológus is volt (feltehetően ezalatt szemináriumi tanári alkalmazást értett Szinnyei). Nagyváradról távozva 1784-ig mint tanár működött a budai egyetemen, sokféle tantárgyat tanítva.¹³⁸ A meghívott jezsuiták között volt Katona István is, aki a kalocsai érsekség történetéről szóló művében meleg hangon emlékezett meg arról a támogatásról, melyet Patachich Ádámtól kapott.¹³⁹ Klobusiczky Péter 1771-ben lépett be a jezsuita rendbe, a feloszlatakor tehát még fel sem volt szentelve. Patachich Ádám őt is meghívta a nagyváradi egyházmegye szolgálatába, ahol segítette tanulmányait, majd 1774-ben pappá szentelte. Klobusiczky később Patachich Ádám utódjának, Kollonich Lászlónak a bizalmát is élvezte, aki miután kalocsai érseki kinevezést kapott, magával vitte őt Kalocsára és érseki titkárrá nevezte ki. Majd Kollonich halála után 1807-ben szatmári püs-

135 TÓTH Sándor, 107. TÓTH Sándor egy az egyben közli Patachich Ádámnak azt az 1773. október 11-én, Nagyváradon kelt levelét Bedcsula Tamás Klobusiczky Péterről írt életrajza alapján, melyben a jezsuita rend tagjait Nagyváradra hívja. EMÓDI, 2013. 61. o.

136 EMÓDI, 2013. 62. o.

137 TÓTH Sándor, 102. o.

138 Szinnyei, 1903. IX. 208–213. o. TÓTH Sándor, 105–106. o.

139 KATONA, II. 239–240. o.

pök, később pedig, 1821-ban kalocsai érsek lett.¹⁴⁰ Újváry Dávid Uriel (1746–1831) a nagyváradai szeminárium papnövendéke volt. Nevével többször találkozhatunk a váradai könyvtár már említett kölcsönzési naplójában. A tehetséges ifjú Patachich támogatásával 1771-ben a püspöki nyomdában megjelentethette „Theses canonicae” címet viselő kánonjogi munkáját. Néhány éves budai tanítás után, 1782-ben ő is követte Patachichot Kalocsára.¹⁴¹ A fentebb már említett Fogarassy András Patachich püspök pártfogását élvezve indulhatott római tanulmányainak végzésére.

A váradai fiók-Árkádia tagjai Patachich Ádámmal kalocsai érseki kinevezése után is kapcsolatban maradtak többnyire. Összejöveteleik helyszíne ezentúl megoszlott az érseki székhely és Patachich budai-pesti életének helyszínei között.

4.7. Nagyváradon fellelhető tárgyai

Mária Terézia Patachich Ádám püspököt 1776-ban a kalocsai érseki székbe helyezte át. A „4.2. Nagyvárad püspöki rezidenciái” című fejezetben már szó volt arról, hogy milyen nehéz szívvel hagyta el Patachich szeretett püspöki székhelyét és az éppen csak elkészült rezidenciát. Neves könyvtárát tovább vitte magával, s egy pesti elhelyezési kísérlet után a gyűjtemény végül a kalocsai érseki palotában lelt otthonra. (Ld. ezzel kapcsolatban „5.3.2. Kalocsai bibliotékája” című fejezetet.) Ezentúl is, Kalocsára költözésével nyilvánvalóan több személyes, használati tárgyát is magával vitte új állomáshelyére. Joggal merül fel a kérdés, mégis milyen tárgyi örökség maradt utána és egyáltalán maradt-e Nagyváradon. Ismerve a nagyváradai püspökség hányattatott sorsát és a város viszontagságos 20. századi történetét, mely a püspöki palotában és a székesegyházban őrzött gyűjtemények sorsára nézve is tragikus hatással volt, megállapíthatjuk igen szerény az a tárgyi emlék-együttes, amely Patachich püspök személyéhez köthető.¹⁴²

A fennmaradt kevés számú, emlékét őrző tárgyi anyag a püspöki palotában és a székesegyházban található. 1929-ben a nagyváradai püspökséget egyesítették a szatmári egyházmegyével. Ekkor az egyháznak még nem kellett lemondania javairól, és a püspöki palota is egyházi kezelésben maradhatott. 1948-ban azonban, amikor államosították a püspökség birtokait, bezárták a teológiai főiskolát, a püspöki rezidenciát el kellett hagynia a klérusnak. Az épület papíron egyelőre még az egyház tulajdona maradt. A palotába görög politikai menekülteket telepítettek, akik teljesen tönkre tették, lelakták. A korábbi enteriőrök tehát egyáltalán nem maradtak fenn, kevés ismeretünk van velük kapcsolatban.¹⁴³ Egy-két 1948 előtti újságcikk fotóillusztrációja, a Maczalik Alfréd (1888–1979) festőművész készítette, a palota vörös szalonját és a metszetek termét ábrázoló festményei,¹⁴⁴ ill. dr. Némethy Gyula prelátus-kanonok, művészettörténész megrendelésére az 1930-as évek végén készült fényképek segíthetnek az egykori enteriőrök rekonstrukciójában, melyek ugyan a palotabelső jóval későbbi állapotát mutatják, mint amilyen Patachich Ádám korában lehetett, mégis felfedezhető rajtuk néhány olyan darab, mely

140 Tóth Sándor, 100. o. LAKATOS Andor, 1998. 136. o.

141 LAKATOS Andor, 1998. 159. o. Tóth Sándor, 100. o.

142 *Várad kincsei Debrecenben*. ANGI János, LAKNER Lajos (szerk.). Debrecen, Déri Múzeum, 2015. 33. o. (A továbbiakban: *Várad kincsei Debrecenben*).

143 *Várad kincsei Debrecenben*. 37. o.

144 Maczalik Alfréd a nagybányai festőiskola tagja volt. Az említett palota-entriőrökön kívül a székesegyház belső terét is megörökítette. Ld. az említett festményeket *Felix Terra*, 167–171. o.

püspöksége idejéhez, esetleg személyéhez köthető.¹⁴⁵ Azonban az is igaz, hogy az archív felvételeken felismerhető ingóságok közül sok nem vészelte át az 1948 utáni évtizedeket.

1963-ban a város átvette a püspöki palota használati jogát. A hatóság az egyház részéről kieroszakolt egy „ajándékozási” nyilatkozatot, amely jogilag nem volt érvényes, mivel az átadás a Szentszék beleegyezése nélkül történt. A püspöki palotát 1965–1971 között restaurálták, majd a falai közé 1972-ben a Körösvidéki Múzeum költözött.

A nagyváradai egyházmegyét csak az 1980-as években állították vissza. Majd 1990-ben kapott ismét főpásztort Tempfli József személyében. Tempfli püspök hosszas harcot folytatott az egyházi javak, többek között a püspöki palota visszaszerzéséért. A pereskedés nyolc évig tartott, és 2004. július 9-én zárult le a Legfelsőbb Bíróság végleges határozatával: a Nagyváradai Római Katolikus Püspökség a palota tulajdonjoga mellé megfellebbezhetetlenül és visszavonhatatlanul visszakapta a használati jogot is. Hosszú időbe telt, mire a püspökség ismét teljesen használatba vehette egykori rezidenciáját. A Körösvidéki Múzeum teljesen csak 2017-ben költözött ki belőle.

4.7.1. Festmények

Zimmermann Károly „A nagyváradai L. Sz. egyházmegyei clerus érdemei” című 1864-ben kiadott munkájában úgy fogalmazott, hogy a festészet pártolását illetőleg mindenképp Patachich Ádámot illeti az elsőbbség az egyházmegye történetében, az „*ő idejéből találkoznak a legtöbb művekkel, mennyiben ő a festészet remekeit valamint a szent-egyházban, úgy azokon kívül is igyekezett alkalmazni...*”¹⁴⁶

A Körösvidéki Múzeum raktáraiban több olyan műtárgy is átvészelte a viszontagságos időket, mely a püspöki palota egykori enteriőrjeinek volt része. Az 1944-ben püspöki palotában maradt darabok, festmények sorsát hivatalosan csak 1961–1962-ben rendezték, az egyház ekkor adta át ezeket a múzeumnak.¹⁴⁷ Az 1990-es évek elején Alexandru Sășianu, a múzeum munkatársa mintegy 50 darab leltározatlan festményt adott át a püspökségnek, köztük Patachich Ádám korszakához köthető képeket is. Az átadott anyag jelentős részét a múzeum munkatársa, Jakobovits Miklós festőművész restaurálta. Ebből a festmény-együttesből jött létre a nagyváradai Egyházművészeti Barokk Képtár, melynek néhány darabját a Szent László székesegyház oldalkarzatán nyílt kiállításon lehetett megtekinteni.¹⁴⁸ 2004-ben újabb 25 darab festményt kapott vissza a püspökség, 2010-ben pedig 172 metszetet (a korábbi 224-ből).¹⁴⁹

A Körösvidéki Múzeum visszaadott festményei között három Patachich Ádámot ábrázoló portré is szerepelt, melyek egyike sem szignózott. Kettőt közülük Martin von Meytens tanítványának, Johann Michael Millitz (1725–1779), bécsi portréfestőnek tulaj-

145 SZÉLL Sándor: *Nagyvárad, Szent László városa*. Budapest, 1940. 17. fényképpel.

146 ZIMMERMANN, 117–118. o.

147 Köszönet Lakatos Attilának, a nagyváradai Egyházmegyei Turisztikai Iroda vezetőjének az információért.

148 FRIED Noémi Lujza: *A bazilika képtárának és kincstárának sorsáról*. *Reggeli Újság*, Nagyvárad, 2007. június 20. 6. o.

149 Köszönet Lakatos Attilának, a nagyváradai Egyházmegyei Turisztikai Iroda vezetőjének az információért. SÍPOS Zsolt: *Egy püspöki arckép utóélete*. *Keresztény Szó*.

donítanak.¹⁵⁰ A harmadik feltehetően jóval később készült, Szamossy Elek alkotása, aki a 19. század derekán Lipovniczky István püspök megrendelésére készített egy portréorozatot az egyházmegye neves személyiségeiről. A két Millitznek attribuált portré ábrázolásmódja nagyon hasonlatos. Patachich püspököt ugyanabban a környezetben, öltözetben és beállításban örökítette meg a művész. Tulajdonképpen csupán annyi a különbség a két festmény között, hogy az egyik egy tágabb perspektívában ábrázolja Patachichot. A két kép a középkorú főpap barokk enteriőrben elhelyezett ülő, háromnegyed alakos portréja. A fekete reverenda felett, csipkés karinget¹⁵¹ és violaszínű mocétumot viselő püspök jobb kezét egy barokk karosszék faragott növényi ornamentikával díszített, aranyozott karfáján nyugtatja. Bal kezével a nyakában lévő, drágakövekkel kirakott mellkeresztjének alsó részét fogja, míg bal könyöke egy márványlappal fedett asztalkán nyugszik, melyen főpapi méltóságának jelvényei, egy Biblia és arany alapon, színes virágmintával díszített infula látható. Ez a püspöksüveg egyébként jelenleg is a nagyváradai egyházművészeti gyűjtemény része, bővebb leírása lentebb annak az ornátusnak az ismertetésénél található, melyhez tartozik. Az asztalka mögött, az aranszálakkal átszőtt, zöld bojtokkal díszített zöld drapériának támasztva egy virágos-leveles növényi füzérel díszített pástortbot látható. A Millitznek tulajdonított portrék eredetéről, megrendelésének körülményeiről jelenleg semmit nem tudunk. Patachich Ádám nagyváradai időszakában többször is megfordult Bécsben, talán egy ilyen alkalommal kerülhetett sor a megrendelésre. A püspöki portrék rezidencián belüli helyéről, ami feltételezhetően többször is változott az évszázadok során, a 20. század első feléből vannak ismereteink. A Tiszántúl című napilap egyik 1911 májusában írt cikkéhez fotót is mellékeltek, melyen a nagyváradai római katolikus püspöki palota első emeleti nagyterméből nyíló, a püspöki lakosztályhoz tartozó vörös szalon látható, ahol a falakat püspöki portrék borítják.¹⁵² Ugyanezt tükrözi Maczalik Alfréd 1926-ban készült, fentebb már említett vörös szalont ábrázoló festménye is. Bálint István János „Boldog Várad” című könyvében, a püspöki palotáról szóló részben pedig azt írja, hogy 1943-ban a díszteremtől északra levő, Mátyás terem melletti kis szalon (fogadóterem) falait díszítették a váradai püspökök arcképei.¹⁵³

Mária Terézia értékelve Patachich Ádám új püspöki rezidencia építésére fordított erőfeszítéseit, a nagyváradai hagyomány szerint négy értékes olajfestményt ajándékozott neki az új palota díszítésére.¹⁵⁴ A képek őszösvetségi témájúak, a zsidók pusztai vándorlásának fő eseményeit jelenítik meg: A fáraó a Vörös-tengerben, Forrásfakasztás, Manahullás és Az aranyborjú imádása. Zimmermann Károly fentebb említett műve szerint a festmények egykor a rezidencia dísztermét ékesítették. Majd 1811 után, amikor ismét több évig üres volt a nagyváradai püspöki szék, az előszobába (feltehetően a díszterem előterére gondolt itt Zimmermann az előszoba megjelöléssel) kerültek, ahol nagymérték-

150 *Felix Terra*, 138. o. A kisebb Millitz-féle portré adatai: magassága 150 cm, szélessége 122 cm. Olaj, vászon.

151 Patachich Ádám hagyatéki leltárában több a portrén viselt karinghez nagyon hasonló, németalföldi csipkével díszített karinget is összeírtak. Ezek egy része a Kalocsai Érseki Kincstár Liturgikus Textiltárában fennmaradt.

152 Küldöttségek tisztelgése. Tiszántúl, Nagyvárad, 1911. május 30, 6. o.

153 *A püspöki palota*. In: *Boldog Várad*. Szerk.: BÁLINT István János. Budapest 1992. 567–568. o. A Mátyás-terem elnevezés félrevezető, ilyen helyiség nem volt a püspöki palotában. Úgy tűnik, Bálint István János ezt a megjelölést az 1943-as városvezető kalauzból vette át. Köszönet Lakatos Attilának, a nagyváradai Egyházmegyei Turisztikai Iroda vezetőjének az információért.

154 BUNYITAY, 337. o.

ben károsodtak. Lajcsák Ferenc püspök (1763–1838) állította helyre az értékes képeket, gazdag aranyozott keretekbe foglaltatta őket. Jelenleg is a püspöki palotában találhatóak, valószínűleg a Lajcsák készítette keretekben, a püspöki kápolna melletti fogadóteremben.¹⁵⁵ A festmények az 1960-as években a Kőrösvidéki Múzeum tulajdonába kerültek és csak 2004-ben kapta vissza ezeket a püspökség.¹⁵⁶

Johann Nepomuk Schöpf, ahogy fentebb a „3.1. A nagyvárad székesegyház építési munkálatai Patachich Ádám püspöksége idején” és a „3.2. Nagyvárad püspöki rezidenciái” című fejezetben már olvashattuk, elkészítette a székesegyház kupolafreskóját és a püspöki palota kápolnájának falképeit, valamint főoltárképét. Kazinczy Ferenc egyik nagyvárad úti beszámolójában megemlékezett egy Patachich Ádámot ábrázoló portréjáról is, mely a bihari vármegyeháza gyűléstermében volt. További Schöpf-festmények is díszítették ezt a termet: Szent István, Szent László képe, valamint allegorikus jelenetek. Kazinczy leírásában ezek a következők voltak: Kegyesség, Igazság, Hit és Hűség. „*A rajzolat nem rossz, de a mocskos színeken látni, hogy Schöpf freskófestő volt.*”- jegyezte fel róluk. Megjegyezte még velük kapcsolatban, hogy Patachich maga írt alájuk latin disztichonokat.¹⁵⁷ Ennél pontosabb felsorolásukat találhatjuk Zimmermann Károly már említett munkájában. „*Biharmegye gyűléstermét őt, a hitet „Cultu crescunt”, az igazságot, „Cuique suum”, az üdvösséget „Nulla salus extra”, a művészetet „His comitata venit”, a hivaloskodást, „Consummitur usu”- feliratokkal ékeskedő ritka ecsetű symbolicus képpel díszíté fel.*”¹⁵⁸A felsorolt Schöpf-alkotások megrendelője minden bizonnyal Patachich Ádám lehetett, aki több megbízással is ellátta a művészt. Az allegorikus képek témáit, melyek a vármegyei tisztviselőkar „működési programját” fogalmazták meg, valószínűleg a főispáni címet is viselő püspök adta meg. A vármegyeházán őrzött Schöpf-művek további sorsa nem ismeretes. Szintén nincs adat arra vonatkozóan, hogy mi lett a sorsa a vármegyeháza gyűléstermének Mária Teréziát és Józsefet ábrázoló portréjának, melyeket Joseph Hickel leghíresebb műveiként említi Constant von Wurzbach lexikona.¹⁵⁹ A portrék 1765 után készülhettek. Mária Teréziát ugyanis gyászöltözetben lehetett látni az egyikén, amit férje, Lotharingiai Ferenc 1765-ben bekövetkezett halála után soha nem tett már le. Joseph Hickel egyébként később kalocsai érsekként megfestette Patachich Ádám portréját is. (A festménnyel kapcsolatban ld. bővebben a „5.4.1. A kalocsai érseki palota Patachich Ádámhoz köthető műtárgyai” című fejezetet.)

A nagyvárad egyházmegyei gyűjteményben még egy további olyan festmény található, melynek ugyan a provenienciája ismeretlen, mégis felmerül a gyanú, hogy Patachich Ádám kaphatta az uralkodónőtől. Ez pedig az 1750-es években készült, Martin von Meytens műhelyéhez köthető, Mária Teréziát ábrázoló portré.¹⁶⁰

Zimmermann Károly további négy műről emlékezett még meg, melyeket Patachich püspök készített: „*váradpüspöki plebaniai szentegyház négy remek festvényt bír ő általa, melyek az 1823-ik évi látogatásról törvényes okmányban így vannak leírva: quatuor majores hominis altitudinem excedentes, 1-a conversionem S. Pauli ex Equo ruentis*

155 ZIMMERMANN, 117–118. o.

156 Köszönet Lakatos Attilának, a nagyvárad Egyházmegyei Turisztikai Iroda vezetőjének az információért.

157 Kazinczy Ferenc utazásai. 1773–1831. Válogatta, szerkesztette, jegyeztelte: BUSA Margit. Budapest–Miskolc, 1995. (A továbbiakban: *Kazinczy Ferenc utazásai*). 77. o.

158 ZIMMERMANN, 118. o.

159 Constant von WURZBACH: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. 9. kötet. Bécs, 1863. 3–4. o. *Kazinczy Ferenc utazásai*, 77. o.

160 *Felix Terra*, 162–163. o. A festmény mérete: magassága 171,5 cm, szélessége 134 cm. Olaj, vászon.

*refert, 2-a Petrum poenitentem ad vocem, seu Cantum Galli. 3-a Publicanum pectus percutientem. 4-a Zacharum sicomorum cosedentem, et Christum audientem.*¹⁶¹ Biharpüspökiben álló kisebb főpapi lakban alkalmanként Patachich is megfordult. Feltehetően többször misézett is a helyi templomban. Szívén viselte az épület sorsát, a megfelelő belső díszítés elkészítését. Támogatásával készülhettek a templom mennyezetképei.

4.7.2. Emléke a nagyváradai egyházművészeti-gyűjteményben

A nagyváradai püspökség egyházművészeti gyűjteménye többek között számos, kvalitatív ötöstárgyat, liturgikus textilt foglal magába, melyeket az egyházi szertartások során használt a klérus vagy a magánáhitat gyakorlásának eszközei voltak. A gyűjtemény kialakulása-formálódása a török kiűzése után visszatérő és újjáépítő püspökökhöz, így Patachich Ádámhoz is köthető. Legnagyobb veszteségeit 20. századi viszontagságos története során szenvedte el. Legszebb, 18. századi miséző kelyhei tűntek el 1944 őszen a szovjet csapatok bevonulása során. A székesegyház oldalkarzatán őrzött liturgikus textilgyűjteményre kevésbé mostoha sors várt. A gyűjtemény a püspöki székhely, Nagyvárad és az egyházmegye több plébániájának egyházművészeti emlékeit foglalja magába. Válogatott darabjai az 1992-ben, a székesegyház oldalkarzatán nyílt tárlaton láthatóak.

Patachich Ádám kifinomult művészi ízlését figyelembe véve, nagyváradai püspöksége idején is igényes kivitelű liturgikus tárgy-együttest használt a szertartások során. Kalocsai érseki kinevezése után ennek egy részét minden bizonnyal tovább vitte magával. Mivel püspöki székhelyén használt darabjairól nem maradtak fenn jegyzékek, leltárak, így szinte lehetetlen megállapítani, hogy a Kalocsán őrzött, 18. századi liturgikus tárgyi anyagból melyek köthetőek Patachich Ádámhoz, esetleg nagyváradai időszakához. A nagyváradai Szent László székesegyháznak, mely Patachich püspök áthelyezése után készült csak el, ugyan fennmaradt néhány 18. századi inventárium, de ezek alapján szintén nehéz a nagyváradai gyűjteményben őrzött darabokat Patachich személyével összekötni. Így a nagyváradai egyházművészeti gyűjtemény csupán néhány darabját tudjuk számba venni, melyek nagy valószínűséggel használatában lehettek: egy pástorbort-fejtel,¹⁶² és néhány liturgikus viseleti darabot.¹⁶³

Minden bizonnyal Patachich Ádámhoz köthető az a miseruha és kehelytakaró, melyen nagybátyjának, Patachich Gábornak kalocsai érseki címere látható. A két darab érdekes kérdéseket vet fel, melyeket egyelőre források hiányában pontosan nem lehet megválaszolni. Az első kérdés rögtön az, hogyan is kaphatta a miseruhát és a vélumot Patachich Ádám. Az említett darabokat esetleg nagybátyja adhatta személyesen neki, de az is előfordulhat, hogy Patachich Gábor 1745-ben bekövetkezett halála után, örökségként került a tulajdonába. A megrendelő, Patachich Gábor személyén kívül a készítés idejét és helyét sem ismerjük, bár az alapszövet alapján leginkább a lyoni eredet jöhet szóba.¹⁶⁴ A miseruha és vélum egy nagyobb ornátus része lehetett korábban, amelyhez, a nagyváradai székesegyház 19. századi leltárkönyveinek tanúsága szerint további két

161 ZIMMERMANN, 117–118. o. Az 1823-as Canonica Visitatoria hivatkozik.

162 Köszönet az információért Lakatos Attilának, a nagyváradai Egyházmegyei Turisztikai Iroda vezetőjének.

163 *Várad kincsei Debrecenben.* 37. o.

164 Mivel a nagyváradai liturgikus textileket is javították a 19. században, sok esetben ilyenkor új alapszövetre ültették át a korábbi viseleti darab használható, jó állapotú díszítményeit. Lehet, hogy ebben az esetben is erről van szó. Források hiányában egyelőre ez csak egy feltételezés. Köszönet Semsey Rékának, az

dalmatika, két stóla, két manipulus, egy palla és egy burza tartozott. A zöld atlasz szövésű selyemszövetből készült miseruha és vélum színes selyemszállakkal brosírozott, növényi ornamentikával díszített. A kisebb-nagyobb virágfejek, pl. szegfűk, rózsák között, leveles indák kanyarognak. A miseruha későbbi paszomántokkal három részre tagolt hátoldalán, a középső sáv alján látható Patachich Gábor érsek kalocsai érseki címere. A vélum fémfonalas csipkeszegélye még eredeti.¹⁶⁵

Johann Michael Millitz Patachich Ádámról készített, fentebb már ismertetett portréin látható egy püspöksüveg, mely az egyházművészeti gyűjtemény egyik, 13 darabból álló ornátusával hozható kapcsolatba. Az ornátus a következő darabokból áll: egy miseruhából, három stólaból, négy manipulusból és öt burzából. Ezüstszállal lanszírozott alapszövetét apró négyzetek díszítik. Mindegyik darabján gazdag, aranszálás domborúhímzéssel készített leveles, virágos növényi indák futnak szerteszét. A növényi indák végén és az általuk körülhatárolt mezőkben színes selyemhímzéses virágok láthatóak. A stóla és manipulusok kiszélesedő végén aranszálás, domborúhímzéses keresztetek találhatók. Az infula alapszövege eltér az ornátus többi darabjától, elő- és hátoldalát vázából leomló, színes selyemhímzéssel kialakított virágcsokor díszíti, mely rózsákból és szegfűkből áll. Az infula szélén körbefutó hímzés is különbözik az ornátus egyéb darabjainak szélén láthatóktól, más a motívum. Viszont az infula lelógó szalagjainak két szélén látható keskeny hímzés mintája megegyezik a stóla és a manipulus két szélén futó keskeny hímzéssel. Feltehetően egy készletről lehet itt szó.¹⁶⁶

5. A KALOCSAI ÉRSEKI SZÉKBEN

5.1. Kalocsai érseki kinevezése

Patachich Ádámot, ahogy fentebb a „3.2. Nagyvárad püspöki rezidenciái” fejezet végén már írtunk róla, 1775 decemberében levélben kereste meg Esterházy Ferenc királyi kancellár, hogy kiderítse, elfogadná-e a kalocsai érseki kinevezést. Patachich nehéz szívvel mondott igent Mária Terézia kegyének újabb megnyilvánulására. A kinevezést több feltételhez is köthette a királyné. A nagyváradi püspöknek el kellett fogadnia az uralkodónó kalocsa-bácsi főegyházmegyét érintő átalakítási terveit. Ugyanis a korábban nagybátyja, Patachich Gábor érseksége idején kiépített egyházzervezet az egyházmegye katolikus népességének jelentős növekedése miatt megérett az átszervezésre. Szükségessé vált a székesegyház javadalmazásának rendezése, a káptalan bővítése és a szemináriumi férőhelyek számának növelése is. Az átszervezések újabb jelentős anyagi terhet jelentettek az érseki kassa számára, amely a Kalocsára érkező új érsek mozgásterének szűkélését jelentette. Patachich ezért ígéretet kapott, hogy cserébe személye mentesülni fog a Cassa Parochorum és a várak fenntartási alapjába fizetendő adó alól. Nem kapta viszont meg a bácsi főispáni címet, melyet érsek-elődei viseltek.¹⁶⁷

Iparművészeti Múzeum Textil- és Viseletgyűjteménye munkatársának és Tóth Márta textilrestaurátor-művésznek, hogy megvitathattam velük a nagyváradi liturgikus textilekkel kapcsolatos „problémákat”.

165 *Felix Terra*. 294–297. o.

166 *Felix Terra*. 302–307. o.

167 Tóth Tamás, 120. o. Bácsi főispánná Hadik András grófot nevezték ki.

Patachich Ádám elfogadta a Mária Terézia által tervezett változtatásokat, melyekhez maga is hozzá kívánt járulni. Így a káptalan tervezett négy fős bővítését még egy stallum létesítésével toldotta meg, és felajánlotta, hogy rendezze a kalocsai érseki rezidencia régió húzódo bővítésének ügyét is. A királyné engedélyezte javaslatai végrehajtását,¹⁶⁸ s 1776. március 8-án aláírta Patachich kalocsai érseki kinevezését.¹⁶⁹

A kalocsai érseki kinevezésével kapcsolatban több legenda is született,¹⁷⁰ valójában a háttérben bizonyára a nagyváradai püspökségből kiharítandó, független, bizánci ritusú püspökség tervezett létrehozása állt. A királyné elképzeléseit, mely az egyházmegye hívei háromnegyed részének elvesztésével járt, Patachich kezdettől fogva ellenezte. Végül az új, görögkatolikus egyházmegye megszervezését Mária Terézia tapintatos módon csak Patachich kalocsai áthelyezése után, a váradai széküresedés idején hajtotta végre.¹⁷¹

A szokásos püspöki processzus lefolytatása után, VI. Piusz pápa 1776. szeptember 16-án erősítette meg Patachich érseki kinevezését. Az új főpásztor ekkor már egy hónapja egyházmegyéjében tartózkodott. A pápai bullát és az érseki palliumot október 27-én Patachich egykori iskolatársa és barátja, Migazzi bíboros, bécsi érsek adta át ünnepélyes körülmények között a hajósi érseki kastélyban, mivel a kalocsai érseki rezidencia nem lett volna alkalmas egy ilyen nagyszabású esemény befogadásához.¹⁷² *„Volt ott tíz ünnepi tüzekkel díszített embléma különböző feliratokkal, közöttük a legkiemelkedőbb a horgonyon álló szerencsére, a Patachich család címerére célzott: Nagybátyot s öccsét is a jósors óvja bizonytal: hogy mit az ősz kezdett, megkoronázza utód.”*¹⁷³

168 KFL.I.1.a. Capitulum. Vegyes iratok. 1776. március 8.

169 KFL.VIII.1.b.1. Patachich Ádám érseki kinevezése. 1776. március 8.

170 Az egyik történet szerint az épülő püspöki rezidencia túlzó méretei és költségei miatt került sor áthelyezésére. Ennek azonban ellentmond a négy, ószövegségi témájú festmény ajándékozása, mellyel a királynő mégis csak elismerte a püspök erőfeszítéseit. A nagyszabású terveket pedig még az építkezés megkezdése előtt rendelkezései alapján egyszerűsítették, és az uralkodónó később is igyekezett ellenőrzése alatt tartani a munkálatokat. A történet szerint Mária Terézia a következő mondattal fejezte ki rosszallását Patachich Ádámnak az új, nagyváradai püspöki rezidencia túlzó méretei miatt: *„Nagyól ez egy disznónak, Excellenciás uram!”* Erre a püspök állítólag azt felelte: *„Ketten is elférünk benne, Felség!”* A tiszteletlen válasz következményeként a királynő azonnal elhelyezte Nagyváradról. FODOR József: *Nemcsak a „bor vidámitja az ember szívét!” Papi anekdoták.* Nagyvárad, 2006. 131. o.

A másik változat szerint, melyet a „3.4. Patachich Ádám nagyváradai zenekara és színháza” című fejezet végén már ismertettünk, Mária Terézia kedvelt udvari karmestere, Karl Ditters nagyváradai zenekarhoz csábításáért haragudott meg Patachich püspökre. Ditters Nagyváradra érkezése (1764) és Patachich kalocsai érseki kinevezése (1776) között viszont több, mint tíz év telt el. Ez túl hosszú idő ahhoz, hogy a történetet valószínűleg fogadhatunk el. BUNYITAY, 331. o.

A harmadik legenda a Ditters vezette zenekar bécsi udvarnál történt feljelentésével kapcsolta össze Patachich kalocsai áthelyezését.

Ennek következtében az 1760-as évek végén a püspök szinte azonnal feloszlatta együttesét, s zenészeit szélének eresztette. A történet hitelességét itt is a két esemény között eltelt hosszú idő kérdőjelezi meg. ADRIÁNYI Gábor: *Patachich Ádám korának egyháztörténete.* In: *Patachich Ádám érsek emléke.* Szerk. LAKATOS Adél. Kalocsa, 2005. 11–14. o.

171 BUNYITAY, 347–348. o.

172 KATONA, 232. o. Migazzi bíboros, bécsi érsek Hajóson elmondott szentbeszéde nyomtatásban is megjelent. Ebben utalt Patachichal közös római tanulmányi éveire, és a köztük lévő barátságára, melyet később is ápoltak. Christophorus Migazzi: *Sermo quem... Christophorus e Comitibus Migazzi ... habuit cum... Adamo e liberis baronibus Patachich de Zajezda... metropolitanae Colocensis et Bachiensis ecclesiarum canonice unitarum archiepiscopo pallium archiepiscopale imponeret.* Kalocsa, 1776.

173 KATONA, 232–233. o.

Az ünnepélyes beiktatásra a Patachich érsek elődei által teljesen befejezett és berendezett kalocsai főszékesegyházban,¹⁷⁴ november 17-én került sor. Az új főpásztort a megjelent papság nevében Barkóczy Sándor nagyprépost köszöntötte. A szentmisén Patachich Ádám ünnepi szentbeszédet mondott a megjelenteknek. Ennek kézírata a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban található.¹⁷⁵ Patachich bibliai utalásokkal, Szentírás-részletekkel gazdagított homíliája tulajdonképpen programbeszédének is tekinthető, melyben a szertartáson megjelent egyházi közönségnek felvázolta terveit, ismertette elvárásait feléjük. A megszólítottak között szerepeltek a kanonokok, az egyházmegye papsága és a papnövendékek. Patachich az egyházmegye múltjának ismertetésénél a török időkben bekövetkezett pusztulást a későbbi újjáépítés reményét keltő folyamatával állította párhuzamba, melyet nagybátyja, Patachich Gábor kezdett el, s melynek befejezése most az új főpásztorra, azaz reá hárul, aki szeretne méltó elődeinek megfelelni. Ez a magát nagybátyjával párhuzamba állító gondolatmenet a hajósi ünnepélyes palliumátadásnál már megjelent, és az előző fejezetben olvashattuk a családi címert díszítő, erre utaló feliratot, melyet Katona István közölt kalocsai érsekség történetéről szóló művében. A két Patachich tevékenységének összekapcsolása és a főbb, egymást erősítő lépések együttes bemutatása később a kalocsai érseki rezidencia díszítésénél is felbukkant. (Ld. bővebben az „5.3.1.2. A kalocsai érseki rezidencia belső dekorációja” című fejezetet.) Patachich homíliájának következő részében kanonokjaihoz intézte szavait, akikre úgy tekintett, mint a fejen lévő koszorúra, mely dicsőséget és egyben támaszt is jelent viselője számára s neki magának öregségében az öröm forrását is. Felhívta figyelmüket ősi kötelességeikre, az erényes élet fontosságára és arra, hogy mindenkor a főpásztor mellett álljanak, megbízatásában tanácsaikkal segítsék őt, a szertartásokon segítkezzenek neki, a tőle kapott utasítások szerint járjanak el. Az egyházmegye papjaihoz szólva kérte őket, hogy legyenek gondos, lelkiismeretes pásztorai a rájuk bízottaknak, erősek a törvényben, állhatatosak a hitben. Végül a papnövendékekhez fordult, akiket arra buzdított, hogy ne maradjanak a tudatlanság sötétségében, szenteljék életüket teljes egészében Istennek. Ennek eszköze legyen az önfegyelem gyakorlása, okosság, bölcsesség keresése, az igazságosság, a türelem és a méltányosság.¹⁷⁶

Patachich Ádám ünnepélyes beiktatása alkalmából több ajándékkal is elhalmozta főszékesegyházát, melyeket Katona István kalocsai érsekségről írt művében részletesen is felsorolt.¹⁷⁷ Giacomo Mariosa Poema című versében röviden utalt az ajándékokra, és megjegyezte, hogy Patachich 14.000 forintért szerezte be.¹⁷⁸ (A Katona István leírásában szereplő, székesegyháznak ajándékozott tárgyakat és ezek napjainkra fennmaradt darabjainak számbavételét ld. 5.4.2. Patachich Ádám érsek liturgikus tárgyai című fejezetben.)

174 1795-ben a főszékesegyház belső berendezése egy villámcsapás következtében kialakult tűzvésznek esett áldozatul. Ez jól látható a Batthyány-album egyik metszetén.

175 Homilia quam... Adamus e liberis baronibus Patachich de Zajezda... metropolitanae Colocensis et Bacsensis ecclesiarum canonice unitarum Archi-Episcopus,... die 17 novembris anno MDCCLXXVI. cum Ecclesiam eadem metropolitanam primo accessit, et auctum Archi-Capitulum suum ac Seminarium traditis super dote perpetua literis stabilivit. KFK. Ms. 355.

176 KFK. Ms 355. Címe: Homilia quam Excellentissimus ... Dominus Adamus e Liberis Baronibus Patachich de Zajezda... Colocae die 17. novembris Anno MDCCLXXVI. cum Ecclesiam eadem Metropolitanam primo accessit, ... TÓTH Sándor, 171–176. o.

177 KATONA, 233. o.

178 GIACOMO MARIOSA: *Poema*. Tóth Sándor, 303. o. és 24-es lábjegyzet.

5.2. Első lakhelye a hajósi érseki rezidencia

Patachich Ádám érsekségének első évében a hajósi érseki kastélyban lakott. Fentebb már említettük, hogy az érseki pallium ünnepélyes átadására is itt került sor. A kalocsai érseki lak valószínűleg már nem volt lakható állapotban, amikor az új érsek megérkezett székvárosába. Átépítése ugyanis közvetlen hivatali elődje, Batthyány József érsek idején kezdődött.

A hajósi érseki kastélyt, mely tehát Patachich Ádámnak érseksége első évében lakóhelyül szolgált, még nagybátyja, Patachich Gábor emeltette 1739 körül, nyári rezidenciaként. Az egyemeletes, téglány alaprajzú épülethez rézsútosan földszintes, sarokpavilonos szárnyak csatlakoztak, melyekre Batthyány József 1765–1767 között „*két oldalt emeletet húzatott*”.¹⁷⁹ A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattárában őrzött ún. Batthyány-album egyik rajzán látható a hajósi kastély ekkori homlokzati kialakítása és alaprajza.¹⁸⁰ A téglalap alaprajzú épület tömegének megformálását enyhén kiugró középrizalitja és a négy sarkán rézsútosan elhelyezkedő saroktornyok teszik némileg mozgalmasabbá.

Az épület belsejét a korszak vidéki, nyári rezidenciához hasonlóan a szerényebb léptékű terek jellemzik. Az udvar felől egy szűk lépcsőházon keresztül az ún. sala terrenába léphetünk, mely a kert egyfajta meghosszabbításaként értelmezhető, egyaránt szolgált a korabeli társas élet helyszínéneként, fogadóteremként és forgalomelosztó funkciója is volt. Összekötötte a kertet, a lépcsőházat, a földszinti szobákat és az emeleti lakosztályokat. Az emeleti, múmárvány borítású díszterembe a lépcsőházból kétkarú, szalagfonatos korláttal határolt lépcsőkön lehet feljutni ill. a sala terrenából egy belső lépcsőn. A hajósi rezidencia helyiségeiről és azok rendeltetéseiről Patachich Ádám 1784-es halálát követően felvett leltárból nyerhetünk képet.¹⁸¹ Eszerint a főpapi lakosztály az emeleten helyezkedett el. Azt nem lehet pontosan beazonosítani, hogy melyik részén. Két helyiség megnevezésénél tüntették fel, hogy érseki használatban volt, a nappali- és a hálószoba esetében: Sr. Excellenz Tag Zimmer és Sr. Excellenz Schlafzimmer. Mellettük a kápolna leírása következik az inventáriumban.¹⁸² A hajósi rezidencia kertjéről ugyan semmilyen ábrázolás, metszet nem maradt fenn, de a hagyatéki leltárban felsorolt különféle egzotikus növények alapján egy pompásan kialakított parkot feltételezhetünk, melyet citrom- és gyümölcsfák, aloé vera, leanderek, pálmaliliomok, gránátalma- és babérlevélfák, kisebb pálmák, szegfűk, golgotavirágek díszítettek.¹⁸³ A hajósi rezidenciához vadaspark is tartozott.¹⁸⁴

179 KATONA, II. 214. o.

180 VERMES Károly: *A hajósi érseki nyaraló alaprajza és homlokzata. 1774.* In: *Batthyány-album.* Összeállította: MALINOVITS Ignác. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár. Batthyány József érsekségének 1774–1775 között történt építkezéseinek és fejlesztéseinek rajzait tartalmazza alapvetően, melyhez később több mellékletet is csatoltak. Ld. bővebben: *Kalocsai kincsestár.* Írta és szerk.: LAKATOS Lakatos Adél. Kalocsa, 2015. 101–103. o.

181 Inventarium Rerum Per recenter denatum Archi-Episcopum Colocensem Adamum e Liberis Baronibus Patachichs de Zajesda, ad usum in Archi Episcopatu Successoris sui relictarum die 25-a 7bris Anno 1784 emanatum. KFL.II.1.c.1. Patachich Ádám hagyatéki iratai. Kiadva teljes egészében. In: *Patachich Ádám érsek 1784-es hagyatéki leltára.* Kalocsa, 2013. Szerk.: LAKATOS Adél. A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 7. A hajósi kastély leltára: 75–94. o. A továbbiakban: *Patachich Ádám érsek 1784-es hagyatéki leltára.*

182 *Patachich Ádám érsek 1784-es hagyatéki leltára.* 80–81. o.

183 *Patachich Ádám érsek 1784-es hagyatéki leltára.* 92–93. o.

184 *Patachich Ádám érsek 1784-es hagyatéki leltára.* 93. o.

A hajósi érseki lak berendezéséről az 1784-es hagyatéki leltár alapján tájékozódhatunk. Bár ekkor már az épület évek óta lakatlan volt, és ez látszik is a leltárban az ingóságok számba vételénél. Feltűnően sok a rossz állapotú bútor, használati tárgy, mégis elmondhatjuk, hogy egykor a kényelmi funkciókat kielégítő, igényes berendezése lehetett. A szobákat üvegcsillárokkal világították meg, a falakat aranyozott keretű tükrök, festmények díszítették. A szórakozást szolgálták az intarziás játékasztalok és a biliárdasztal. A hajósi kastélyban összesen 118 képet vettek fel a leltárba, ebből 50 darab esetében jelölték meg közelebről a témáját. Sok esetben csupán a „festett kép” megjelölést olvashatjuk. A következő ábrázolások fordulnak elő az inventáriumban: szentképek, női és férfi portrék, császári és főhercegi portrék, tájképek és állatképek. Az első emeleti kápolna esetében a leltár nem említi külön oltárképet, viszont felsorol három nagyobb és két kisebb, feltehetően szakrális tematikájú képet. Az összeírt 16 darab portré közül mindössze két festmény esetében említi a leltár az ábrázolt személyt is: Barkóczy Ferenc hercegprímást¹⁸⁵ és Xavéri Szent Ferencet.¹⁸⁶ Az első emeleti díszteremben négy „nagy” megjelöléssel szereplő császári portré kapott helyet,¹⁸⁷ melyek 1740 körül Patachich Gábor érsek megrendelésére készültek, a helyi hagyomány szerint Mária Terézia tervezett fogadására.¹⁸⁸ A Martin von Meytens műhelyéhez köthető uralkodóportrék VI. Károlyt, Erzsébet Krisztina császárnét, valamint Mária Teréziát és Lotharingiai Ferencet ábrázolták.¹⁸⁹

A hajósi rezidencia különlegessége volt a „gyógyszertár” elnevezésű helyiség, ahol a gyógyszeres szekrényben helyet kapott az ún. úti gyógyszerkészlet is, valamint egy mikroszkóp és nagyító is, melyeket feltehetően az orvosságok elkészítésénél használtak.¹⁹⁰

Az első emeleti díszterem négy császári portréján kívül más eredeti műtárgy nem maradt a hajósi érseki lakban. Az épületet ugyanis 1907-ben Városov Gyula érsek a Haynald Lajos által alapított gyermekotthonnak engedte át. Az egykori érseki nyaralókastély berendezését ekkor a kalocsai rezidencián helyezték el. A későbbi leltárakból nem szűrhetőek ki a hajósi provenienciájú darabok, mivel ezt sem a Városov Gyula 1910-ben bekövetkezett halálakor készült, sem a későbbi inventáriumokban nem tüntették fel.

5.3. Kalocsa bőkezű mecénása

5.3.1. A kalocsai érseki rezidencia

Bár látható, hogy a hajósi rezidencia kényelmet és szép környezetet jelentett a főpásztor számára, mégis Patachich Ádám igyekezett az új kalocsai rezidencia építésének ügyét minél hamarabb rendezni. Ebben feltehetően szerepet játszott, hogy az idősödő főpap

185 *Patachich Ádám érsek 1784-es hagyatéki leltára.* 79. o.

186 *Patachich Ádám érsek 1784-es hagyatéki leltára.* 82. o.

187 *Patachich Ádám érsek 1784-es hagyatéki leltára.* 78. o.

188 KFL.I.1.a. Residentia. Gyetvai Péter oeconomus generalis „Pro memoria” feljegyzése. 1959. december 2. A feljegyzés az államosításkor a kalocsai egyházi épületekbe került műtárgyak további sorsának eldöntésével kapcsolatban készült. A feljegyzés a 2352/61-es iktatószámú aktacsomóban található.

189 2008.126.1.F. VI. Károly portréja. Jelzés nélkül, eredeti keretben. 2008.127.1.F. Mária Terézia portréja. Jelzés nélkül, eredeti keretben. 2008.128.1.F. Elisabeth Christine von Braunschweig-Wolfenbütel portréja. Jelzés nélkül, eredeti keretben. 2008.129.1.F. Lotharingiai Ferenc portréja. Jelzés nélkül, eredeti keretben.

190 *Patachich Ádám érsek 1784-es hagyatéki leltára.* 81. o.

érezte ereje hanyatlását és egészségi állapota sem volt már éppen a legjobb. Kényelmes lakra vágyott, ahol nagy gonddal gyarapított könyvgyűjteménye számára is megfelelő, tágas termék állnak rendelkezésére. Egyházmegyéjébe érkezése után nem sokkal bekérte a Batthyány-féle építkezés terveit, és Kronovetter Lipót Antallal, aki a Batthyány érsek által 1775-ben felállított érsekuradalmi építési hivatal vezetője volt,¹⁹¹ berajzoltatta a már elkészült részeket. Winkler Pál (1859–1938) kanonok, könyvtáros „A kalocsai érseki kastély és főszékesegyházi könyvtár története” című, 1932-ben készült írásában megemlítette, hogy ezeket a terveket csatolták az „Átadási iratokhoz”, amiket ő maga még az „érsekuradalmi levéltárban” látott.¹⁹² Eszerint a pince- és földszintről, a két emeletről és a homlokzatról készült terveket is mellékeltek a székváltáskor összeállított iratokhoz. Ezeket a tervlapokat feltehetően Oszwald Gáspár készítette, aki a váci püspöki uradalom építési igazgatója és a piaristák építészje volt. 1773-ban a kegyesrendiek új kollégiumának és színházának építése ügyében járt Kalocsán.¹⁹³ A rendház átépítési terveinek befejezése után Batthyány érsek Oszwaldot bízta meg az érseki rezidencia és az egyházmegye több temploma terveinek elkészítésével. Valószínűleg a Winkler említette, „Átadási iratokhoz” csatolt tervrajzok az előbbivel lehetnek azonosak. Jelenleg azonban a felsoroltakból már semmi nincs meg. A Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban viszont fennmaradt az új érseki lak körül létesítendő francia kert datálatlan rajza, ami nem szerepelt Winkler felsorolásában. Szigónya szerint készítője Oszwald Gáspár volt.¹⁹⁴ A tervezeten az új érseki rezidencia alaprajza is látható, mely nagyon hasonló a korábban itt álló, Csáky Imre által emelt épülethez.¹⁹⁵ Lényegében a corps-de-logishoz egyetlen, a kert felé nyúló szárny csatlakozott volna Batthyány József elképzelése szerint. Az épület három rizalitos tömegformálásával a kor divatját követte volna. Még Batthyány érseksé-

191 DÓKA Klára: *A kalocsai érsekség birtokai a 18–19. században. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok.* 1995. 1–2. 104. o.

192 Érsekuradalmi megnevezésű levéltár soha nem működött Kalocsán. Az érseki uradalom különböző hivatalainak saját iratkezelése és irattárolásra szolgáló helyiségei voltak. Hivatalai közül fontos szerepet játszott az érsekség gazdálkodását irányító jószágkormányzóság, és az építési-felújítási munkákat koordináló mérnöki hivatal. Ezentúl még több hivatala is működött az uradalomnak, ezek közül az erdőhivatalt érdemes még megemlíteni. A kisebb hivatalok épületeit azonban ma már nehéz beazonosítani. A jószágkormányzóság és a mérnöki hivatal a székesegyházzal szemben álló, egyemeletes épületben működött. Mögötte volt az uradalmi mérnök szolgálati lakása. A két hivatal iratanyagát valószínűleg a székesegyházzal szembeni épületben őrizték. 1945 után, amikor az egyházi birtokokat felosztották, majd az egyházi ingatlanokat államosították, az egykori mérnöki lakás udvarán álló pajtájába gyűjtötték be a még fellelhető iratokat. Sok minden ugyanis addigra már megsemmisült. Pontosán nem tudni Winkler Pál mit érthetett az „érsekuradalmi levéltár” megnevezés alatt. Lehetséges, hogy a jószágkormányzóság és a mérnöki hivatal irattárára gondolt, ahol a tervrajzokat is őrizték. Bár ezek az iratok, térképek időnként „útra keltek” az egyes hivatalok között, amikor az ügyintézés során az aktákat köröztettek egymás között különböző részlegek. Ebből adódóan is sok minden elkallódhatott. Később az állomány hanyattatott sorsa, többszöri költöztetése során szintén több irat elveszett, megsemmisült. Jelenlegi tárolási helyére, Katona István kanonok, történetíró házába csak 1986-ban került az egykori mérnöki lakás pajtájából. Ettől kezdve Kalocsai Érseki Gazdasági Levéltár a hivatalos elnevezése.

193 WINKLER Pál: *A kalocsai érseki kastély és főszékesegyházi könyvtár története.* Árpád Könyvek 43. Kalocsa, 1932. 21. o.

194 KFL.VIII.3.a. Kalocsa-Kastély. Oszwald Gáspár tervrajza. 1774 (?). A tervrajz felirata: „Hinter der Residenz ist der Grosse Garden so über 100 kl. Lang sich Gelauffet”, „Der Hauptplan von der Erz-Bischöffl. Residenz zu Calotsa, so wie er zu der Neyen Residenz soll angelegt werden.”. A tervrajz jobb alsó szélén: „Casparus Director Aedific.”

195 BÉSÁNY Ignác: *A kalocsai régi érseki palota déli homlokzata. 1774. Batthyány-album. Kalocsa város 1772-es térképe.* A továbbiakban: BÉSÁNY Ignác.

ge idején, 1775 tavaszán elkezdődtek a munkálatok Kalocsán. Azt ugyan pontosan nem lehet tudni, ez mit is foglalt magába. Felmerül ugyanis, hogy Batthyány lényegében a már meglévő Csáky-féle érseki lakot építette volna át és toldotta volna meg egy szárny hozzáépítésével. A kérdést a meglévő források tükrében nem lehet pontosan tisztázni. A piaristák *Historia Domus*-ában, mely Batthyány érsek rezidenciát felújító szándékáról hírt adott, a következő olvasható: „*Sua Excellentia cum fra Caspare residentia sua, restauraonem contulit, qui ei esequente deleneaconem extribuit una cum altera Templi Batsini ponendi...*”¹⁹⁶ Ebben az időszakban azonban a restauratio fogalma alatt nemcsak felújítást, hanem a régi épület helyébe új emelését is értették. Mivel Batthyány érsek láthatóan a költségkímélő megoldásra törekedett, inkább a régi épület átalakítása, egyes részeinek az újba történő beépítése jöhetett szóba. 1775 májusában tehát első lépésként valószínűleg sor került bizonyos részek bontására. 1776. január 1-én Batthyány Józsefet Mária Terézia esztergomi érsekké nevezte ki, így ő eltávozott Kalocsáról. Katona István kalocsai érsekség történetéről szóló munkájában azt írta, hogy ekkora már álltak az új érseki kastély falai.¹⁹⁷ Winkler 1932-ben pedig azt írta, hogy Batthyány távozásakor elkészült a főhomlokzat, és az utcai front falazata. Ezek az adatok azonban nem állják meg a helyüket, ugyanis a Patachich Ádám idején felépült érseki rezidencia és a nagyváradi püspöki palota között nagyon nagy a hasonlatosság, amely valószínűtlenné teszi annak a lehetőségét, hogy főhomlokzat érkezésekor már elkészült volna. A már megkezdett kalocsai munkálatok inkább csak a régi épület egy részének bontását, esetleg az új alapozását jelentették.

Valószínűleg Patachich érsek tetszését nem nyerték el az Oszwald készítette tervek. A már folyó munkálatok ismeretében úgy döntött, hogy még van lehetőség a módosításra. Patachich úgy határozott, hogy a nagyváradi püspöki palota Franz Anton von Hillebrandt készítette vázlatait fogja Kalocsán is használni. Ez a korszakban bevett gyakorlatnak számított, hogy a korábban megrendelt terveket a megrendelő más építkezéseinél is hasznosította. Patachich érsek a gyors és egyszerűbb kivitelezést szem előtt tartva, a Hillebrandt-féle tervrajzok jelentős egyszerűsítését rendelte el, melyet a kalocsai egyházmegye szerényebb anyagi lehetőségei is indokoltak. Kronovetter Lipót Antallal rajzoltatta át a Hillebrandt-féle tervezetet a helyi viszonyokra. A Patachich-féle rezidencia építésének egyetlen Kronovetter rajzolta tervlapja maradt fenn Kalocsán, mely az épület homlokzatát ábrázolja.¹⁹⁸

Patachich érsek úgy döntött, hogy az „U” alaprajzú, a hátrafelé nyúló szárnyakkal a belső udvart körül záró érseki palotából a középső tömböt és a keleti szárnyat építi meg. Katona István szerint ez 1776. július 16-ra el is készült és beköltözhető állapotba került. Építési költségei a kerttel együtt 64480 forintot emésztettek fel.¹⁹⁹ A felépült kalocsai érseki rezidencia a nagyváradi előkép egyszerűbb, szerényebb méretekben és tömegformálásban kivitelezett változata, mely már inkább a 18. század végének klaszszicizmusba hajló, letisztultabb, kevésbé mozgalmas építészeti megoldásait tükrözi. A háromrizalitos épület lekerekített sarkú középső tömbjét timpanonos oromzat és magas manzárdtető emeli ki. A timpanonban kapott helyet Patachich Ádám családi címere. Ne-

196 MOJZER Miklós: *Architectura civilis*. 115. o., 21-es lábjegyzet. In: *Művészettörténeti Értesítő*. VI. évf. 1957. 103–118. o.

197 KATONA, II. 216. o.

198 KFL.VIII.3.a. Kalocsa-Kastély. 2. Kronovetter Lipót Antal homlokzati tervrajza. Jobbra lent: „Antonius Leop. Kronovetter Aeppatus Coloc. Ord. ac Jur. Geometra et Architectus.”

199 KATONA, II. 233. o.

vének kezdőbetűi pedig a főbejáratot keretező, oszlopok tartotta erkély kovácsolt vas korlátján láthatóak.

5.3.1.1. A kalocsai érseki rezidencia belső elrendezésének kialakítása

1776 nyarán a nagyobb építőmunkálatok befejezése után megkezdődhetett a rezidencia belső tereinek kialakítása. Az 1784-es hagyatéki leltár tükrében elmondható, hogy a belső elrendezés a korabeli főúri kastélyokban kialakult gyakorlatot követte, egy-két kisebb módosítással, mely az épület egyházközponti funkciójából eredt.

A földszinten helyezkedtek el a különféle kiszolgáló helyiségek. A keleti szárny végében kaptak helyet a konyhai tevékenységhez köthető terek, úgy mint a nagykonyha, pékség, cukrászat, mosókonyha, kamrák, konyhai személyzet szállása. Perifériális elhelyezésük az épület füst- és szagmentesítése miatt történt. A földszinten, a középső épületrész keleti csücskében alakították ki a Szent Sebestyén kápolnát, mely helyen a korábbi, Csáky-féle rezidenciához is kápolna csatlakozott.²⁰⁰ A Szent Sebestyén főoltárképen kívül Szent István, Szent Flórián, Szent Rókus és Szent Rozália oltárképei díszítették a kápolnát. Magát a főoltárképet is többször cserélték az utódok idején, nem meglepő tehát, hogy a Patachich-kori oltárképek további sorsára vonatkozóan semmi közelebbit nem tudni. Az épület középső tömbjében, a földszinten kapott helyet az udvarmester három szobából álló lakrésze, a konyhai írnok és lakáj szobája, további raktárak és személyzeti szállások.

Az emeletre a dongaboltozatos, kocsi-áthajtós aulából két oldalt, lépcsőkön lehet feljutni. A corps-de-logis első emeleti, egy tengelyre fűzött, reprezentatív terei az udvar felőli oldalon kialakított folyosóról közelíthetők meg. A tükörboltozattal fedett lekerített sarkú termeket nagy fajanszkályhakkal fűtötték, melyek fűtőjáratai a folyosóra nyíltak. A hat helyiségből álló érseki magánlakosztály az épület első emeletén, a keleti szárny és a corps de logis találkozásánál került kialakításra, mellette a keleti szárny végében kapott helyet Patachich érsek könyvgyűjteménye és a könyvtáros szobája. A magánlakosztály szerves részét képezte az érseki magánkápolna, ez az egyik olyan sajátosság, amiben az érseki rezidencia belső tereinek elrendezése eltért a korabeli főúri palotáktól. A kápolna két oldalán helyezkedett el az érseki háló-, dolgozó-, kabinett-, nappali és előszoba. Az érseki előszobából lehetett belépni a corp-de-logis két emelet magasságú, mómárvánnyal borított dísztermébe. Ennek másik oldalán kapott helyet az érseki kisebbedlő ill. három vendégszoba, az asztalnok és a komornyik szobája. A második emeleten laktak az érseki adminisztrációban dolgozók, és az érsek közvetlen környetéhez tartozó egyházi személyek.²⁰¹

5.3.1.2. A kalocsai érseki rezidencia belső dekorációja

Az érseki palota reprezentatív tereinek díszítőmunkálataival Patachich érsek Franz Anton Maulbertschet, korának neves művészt bízta meg. Maulbertsch számos megbízásai között néhány hetet szánt a kalocsai freskók elkészítésére. A kivitelezésre vonatkozóan más megbízóival váltott levelei, Katona István történeti munkája és Pálma Ferenc Károlynak, Patachich Ádám udvari papjának, a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár

200 BÉSAŃY Ignác.

201 Ld. bővebben *Patachich Ádám érsek 1784-es hagyatéki leltára*. 15–17. o., 41–65. o.

Kézirattárában őrzött naplója²⁰² szolgál érdekes adalékokkal. Maulbertsch 1783 nyarán a pápai plébániatemplom freskóin dolgozott. Szeptember 11-kén levélben értesítette megbízójának, Eszterházy Károly egri püspöknek a titkárát, hogy két hétre Kalocsára utazik „*hogy Őkegyelmessége kis kabinetjének mennyezetét*” megfesthesse.²⁰³ Ezután visszatért Pápara, ahol a templom freskóinak befejező munkálatait ellenőrizte. Közben tárgyalt Eszterházy püspökkel, aki az egri líceumi kápolna díszítőfestésének elkészítését is rá kívánta bízni és igyekezett haladékokat nyerni a szombathelyi püspöki palota dísztermének kifestésével kapcsolatban, melynek megrendelője Szily János püspök volt. A szombathelyi freskók befejezéséhez végül csak 1783 novemberében tudott hozzálátni. 1784 tavaszán Kalocsán kezdte meg munkálkodását. Eszterházy püspök március elején levélben érdeklődött Maulbertschnél, hogy mikorra tervezi az egri líceumi dekoráció elkészítését. Március 19-én a művész Kalocsán kelt levelében azt válaszolta, hogy öt hetet szánt a kalocsai freskók elkészítésére.²⁰⁴ Ez alatt a kápolna és a díszterem kifestését értette, hiszen a kabinetszoba dekorációja előző évben már elkészült. Katona István így tudósított a munkálatok befejezéséről: „*1784. április 15-én visszatért Kalocsára [ti. Patachich Ádám érsek], éppen az árvíz idején, mely az utakat is elöntötte. Örömmel látta a tágas kastélyt, melynek már az ebédlője is elkészült, művészi ecsettel izlésesen kifestve. Május 15-én még nagy örömmel avatta föl,...*”²⁰⁵ A zenés, házi ünnepségről, melyet másnap a nagy esemény tiszteletére tartottak, Palma Ferenc Károly naplójában olvashatunk. Eszerint az új díszteremben 20 fős fogadást rendeztek, melyet ünnepi hangverseny követett.²⁰⁶

A kalocsai érseki palota Maulbertsch festette freskóiból napjainkra az érseki kápolna és a kabinetszoba mennyezetképe maradt fenn. 1868-ban Haynald Lajos érsek (1867–1891) utasítására több átalakításra-felújításra is sor került az érseki rezidencián. Maulbertsch legjelentősebb kalocsai mennyezetképét, a díszterem freskóját ekkor azonban már nem lehetett megmenteni. Spech Lajos uradalmi igazgató megnézte a freskót két szakértővel, Kóber József uradalmi mérnökkel és Koczka Nándor építésszel. Kóber József jelentésében egyértelműen a sorozatos beázásoknak tulajdonította, az érseki lak földémszerkezetének több helyen felfedezhető súlyos károsodását.²⁰⁷ A díszteremben is ez volt a helyzet, ahol az elkorhadt gerendákat ki kellett cserélni, így Maulbertsch sérült freskóját nem tudták megmenteni.²⁰⁸ Helyébe ekkor került a jelenleg is látható, Kocz-

202 *Diarium... Domini Francisci Karoli Palma...* A naplót Palma Ferenc Károly szertartója, Szlatkovits Máté vezette 1781-ig, majd 1782–1784 között Eller József. A napló az 1781–1784 közötti, kalocsai eseményeket rögzíti. KFK. Ms. 256. A továbbiakban: PALMA: *Diarium*.

203 Maulbertsch levele Balázsovits Mihályhoz. 1783. szeptember 11. Közli: PIGLER Andor: *A pápai plébániatemplom és mennyezetképei*. H. n., 1922. 84. o. B/45. A témára vonatkozóan ld. még: JERNYEI Kiss János: „*Volt kor, midőn a' művészek így szeszélyeskedtek*”: *Franz Anton Maulbertsch és a kalocsai érseki palota kifestése*. 94. o. In: GAYLHOFFER-KOVÁCS Gábor-SZÉKELY Miklós (szerk.): *Als ich Can. Tanulmányok Urbach Zsuzsa 80. születésnapjára*. Budapest, 2013. 94–102. o. (A továbbiakban: JERNYEI, 2013.)

204 Maulbertsch levele Eszterházy Károlyhoz. 1784. március 19. Közli: SZMRECSÁNYI Miklós: *Eger művészetéről*. Budapest, 1937. 301. o. 9. Ld. még a témára vonatkozóan: GARAS Klára: *Franz Anton Maulbertsch, 1724–1796*. Budapest, 1960. 267. o. XCIX. és JERNYEI, 2013. 94. o.

205 KATONA, II. 238. o.

206 PALMA: *Diarium*. 62. o.

207 KFL.I.1.a. Residentia. 2511. sz. Kóber József uradalmi mérnök jelentése. 1868. december 2.

208 KFL.I.1.a. Residentia. 2511. sz. Spech Lajos uradalmi igazgató jelentése Haynald Lajos érseknek. 1868. december 2.

ka Nándor tervezte, fakazettás mennyezet. A terembe új bútorok is készültek, melyeket Simor János esztergomi hercegprímás építész, Lippert József tervezett.²⁰⁹

A díszterem Maulbertsch festette mennyezetképe a kortárs analógiákat figyelembe véve, pl. mint az innsbrucki császári rezidencia dísztermének freskója, valószínűleg három figurális jelenetből állhatott. Kivitelezésének gyorsaságából, a nagy alapterületű terem néhány hetes kifestéséből pedig arra következtethetünk, hogy jelentős arányban az architekturális elemek töltötték ki a képmezőt, melyek elkészítése különféle sablonok használatával meggyorsította a munkálatokat és csak kisebb részt foglaltak el a figurális jelenetek. Ez Maulbertsch hasonló terekben alkalmazott, jól bevált módszere volt. A kalocsai díszterem freskójának mind a mai napig egyetlen leírását ismerjük Haraszty Samu 1843-ban, a Magyar Életképek számára írt cikkéből.²¹⁰ Haraszty a freskó két történeti jelenetét említette. A főbejáratnál balra, vagyis a keleti oldalon Asztrik érsek volt látható, aki a koronát és az apostoli keresztet nyújtotta át Szent István királynak. Asztrik küldetésének a Hartvik-legendában szereplő mindkét fontos mozzanata megjelenítésre került tehát ebben a történelmi szcénában. A nyugati oldalon pedig Patachich Ádám érsek adta át kanonokjainak a toulouse-i keresztet. Itt látható volt az első adományozás évszáma is: 1779. A folyosóról a terembe lépő valószínűleg a két történelmi jelenet hosszúkás, álló formátumú kompozíciójával találkozhatott. A mennyezetkép középső jelenetéről nem tett említést Haraszty. Maulbertsch más főpapi rezidenciákat (Kroměříž, Louka, Innsbruck, Szombat hely) díszítő, hasonlóan történelmi tematikájú alkotásai alapján feltételezhetjük, hogy az Isteni Gondviselés allegorikus csoportja került középre. Kortárs jeleneteknek az ábrázolásával, mint pl. a kalocsai, toulouse-i kereszt átadásának ceremóniája, meglehetősen ritkán találkozhatunk Maulbertsch művein. Az egyik ilyen kivétel a bécsi magyar kancellária egyik szobája, ahol a művész 1768-ban a „Szent István rend első átadását” örökítette meg. Feltételezhető, hogy ez az ábrázolás hatással lehetett a kalocsai freskóra is.²¹¹

Haraszty leírása alapján jól rekonstruálható Patachich Ádám ikonográfiai programja, melyet a díszterem ábrázolásain keresztül kívánt közvetíteni. Az egyházmegye történetének két nagy fontosságú jelenetét állította párhuzamba: Asztrik, kalocsai érsek kiemelkedő szerepét a magyar királyság történetében a királyi inszigniak Rómából való meghozatalával és a főkapitány kitérítését a toulouse-i keresztrel, melyet Mária Terézia Asztrik tettere hivatkozva adományozott a testületnek. Asztrik küldetésének megjelenítésével egyben az egyházmegye ősi, Szent István-i alapítását is hangsúlyozni kívánta Patachich. Asztrik római követségével pedig a magyar egyház közvetlen Rómához tartozása nyert képi megfogalmazást a freskón. Asztrik küldetése, a korona átadása a toulouse-i keresztben is megjelenik, a „Szent Korona meghozatalának emléke” latin nyelvű felirattal. A toulouse-i kereszt adományozása a Mária Terézia egyházpolitikájához kapcsolódó, új Szent István-kultusszal hozható összefüggésbe, melynek célja a főkegyúri jog kiterjedt érvényesítése volt. Ezt a célt szolgálta a Szent István rend 1764-es megalapítása is, melyet 1778-ban Patachich Ádám is megkapott.

A díszteremben a megrendelő Patachich Ádám szándéka szerint hangsúlyosan jelenik meg a Patachich-család két tagjának, Gábor érseknek és Ádámnak az egyházmegye

209 KFL.I.1.a. Residentia. Lippert József levele Haynald Lajos érsekhez. 1870. április 5. Lippert József tervei alapján egy kihúzható asztal, négy tálalószekrény és harminc darab szék készült. Kivitelezésüket Johann Hutterer szobrász és Ignaz Kasper asztalosmester végezte. Számláikat az aktához csatolták.

210 HARASZTY Samu: *Kalocsa, s vidéke. (Utazási vázolat)*. In: *Magyar Életképek*. 1843, II. kötet, 5. füzet, 412. o. (A továbbiakban: HARASZTY). Ld. JERNYEI, 2013. 95. o.

211 JERNYEI, 2013. 95–96. o.

történetében játszott kiemelkedő szerepe. A mennyezeti freskó toulouse-i kereszt átadását ábrázoló jelenete Patachich Ádámot, mint a főkáptalan újjáalapítóját jelenítette meg, aki mindig is atyai jóindulatával vette körül a főkáptalant. A korábban öt fős testület érseksége idején tíz főre bővülhetett. Bőkezűen rendezte javadalmazásukat. Öt új kanonoki házat emeltetett a számukra 26500 forintért.²¹² 1779-ben kérésére Mária Terézia engedélyezte a kalocsai káptalan számára a toulouse-i kereszt használatát.²¹³ A kereszt ábrázolását fentebb már ismertettük. Érdekessége, hogy ezüst szegélyű, világoskék szalagjához a Patachich érsek családi címerének egyik eleme, a horgony kapcsolja.²¹⁴ A díszterem oldalajtói felett, és a lekerekített sarkokon grisaille-képek láthatóak, melyek szintén Maulbertsch alkotásai. Az ajtók felett „Deo” és „Sacerdotio” felirattal a székesegyház és az érseki palota építésének allegorikus jelenete utal a két Patachich érdemre. Az épülethomlokzatok előtt építész- és kőművesszerszámokkal játszadozó puttók láthatóak. Az építetők medaillonba foglalt portréi a terem utcai homlokzatának ablaksorai mellett, a lekerekített sarkokon kaptak helyet.

A díszterem dekorációja mellett 1784 tavaszán készítette Maulbertsch az érseki lakosztály részét képező kabinetszoba mennyezetképét is. A kabinetszoba lényegében összekötötte az érseki magánkápolnát a főpapi lakrész személyesebb használatú helyiségeivel, úgy mint a háló- és dolgozószobával. Egyfajta kisebb, meghittebb hangulatú fogadószobaként is használatos volt. Falait virágfüzerekkel díszített boiserie borítja, melybe egymással szemben a térhatást növelő tükörpárokat építettek be. Az intarziadíszítés egyedi eleme az ablak alatt megjelenő Szent István-renddel övezett Patachich-címer. A megrendelő Patachich érsek dicsőítését ábrázoló freskón felhős égbolton repkedő angyalkák láthatóak. Központi jelenetén, mely felett bojtos szélű baldachin lebeg, medaillonba foglalva tűnik fel Patachich Ádám portréja. A megrendelő képmását angyalkák díszítik rózsakoszorúval. Fölötte egy puttó tartja a Szent István-rend nagykeresztjét. 1782-ben Patachichnak abban a megtiszteltetésben volt része, hogy II. József a Szent István rend, számára fenntartott, drágakövekkel díszített nagykeresztjét adományozta az érseknek, aki Bécsben közvetített a VI. Pius pápa és az uralkodó között fennálló, vitatott egyházügyi kérdésekben.²¹⁵ A főpapi méltóság jelvényeit, a mitrát, az apostoli keresztet és az érseki mellkeresztet szintén lebegő angyalkák tartják. A képező alsó részén a Patachich-család vitézségére utaló fegyverek láthatóak. Az egész jelenetet a bal sarokban lévő napkorong fénye ragyogja be. A kabinetszoba apoteózis-jelenetével együtt összesen háromszor tűnik fel az építető Patachich Ádám a kalocsai falképeken, amely a korszak megrendelőt dicsőítő ábrázolásait tekintve szokatlanul magas szám.

Patachich érsek megrendelésére készült a kabinetszobát díszítő boiserie, feltehetően az európai hírvű, neuwiedi Roentgen-manufaktúrában. Ez a manufaktúra Európa uralkodói és főúri körei számára dolgozott általában. Közkedveltek voltak különleges intar-

212 KATONA, II. 233. o. A Patachich Ádám által építtetett kanonokházakat források hiányában nehéz azonosítani a kanonokok által lakott épületekkel. Feltehetően az érseki palota melletti kanonokház ezek egyike volt.

213 KFL.I.1.a.Capitulum. Vegyes iratok. Bécs, 1779. november 19. Esterházy Ferenc kancellár levele, melyben értesíti Patachich Ádámot, hogy Mária Terézia meghallgatta kérését a toulouse-i kereszt használatával kapcsolatban.

214 A kalocsai főkáptalan megújításával kapcsolatban ld. bővebben TÓTH Tamás, 2014. 172–175. o.

215 Lehetséges, hogy ez a nagykereszt azonos azzal, melyet a kabinetszobával szomszédos érseki magánkápolna felszerelése között írtak össze: „Die Mozette mit den Stern des hl. Stephani Orden.” *Patachich Ádám 1784-es hagyatéki leltára*. 54. o.

ziatechnikával készült darabjai, melyeknek dekorációját a megrendelők mintakönyvek alapján választhatták ki. Ez a Patachich-féle kabinetszoba esetében is így történhetett, egyetlen egyedi részlete van a helyiségnek, az ablak alatti faburkolat Szent István-renddel övezett Patachich-címere. A kabinetszoba egykori, teljes berendezésének minden darabja megmaradt.²¹⁶

A kabinetszoba mellett helyezkedik el az érseki magánkápolna, ahol még ma is az eredeti, Patachich-korabeli templomi padok és márványlapos asztalkák²¹⁷ sorakoznak a főoltárral szembeni falak mentén. A kápolna ikonográfiai programja az Oltáriszentség titkait tárja fel a szemlélő számára. Oltárképe az anyagi üdvözet jelenét ábrázolja, melyen Szűz Mária és Gabriel arkangyal egy olvasópuittal és baldachinos ágygal berendezett enteriőrben találkozik egymással. A festményen megjelenített mennyei nászszoba a fogantatást, az oltárarchitektúrába épített tabernákulum pedig a megtestesülés titkát hirdeti. Hozzájuk szorosan kapcsolódik a mennyezeten látható freskó, ahol a megtestesült Ige dicsőítését festette meg Maulbertsch. Felhők között, középen nyíló részen a mennyei szféra szétáradó fényét láthatjuk. Legfényesebb részén a Szent Ostya alakját idéző kör alakú mezőt felirat veszi körül: „*ET VERBUM CARO FACTUM EST.*” Az Eucharisztia tiszta fényessége a láthatatlan, anyagtalán, isteni szubstanciát jeleníti meg, mellyel a megtestesült Krisztusban találkozhatnak a hívők. Az oltárhoz közelebb eső részén repkedő angyalok kavargó csoportját láthatjuk, akik közül egy húsvéti zászlót, másikat pedig

216 Az érseki palota bútorgyűjteményében található a két, párt alkotó intarziás asztal egyike, ill. a helyiség egykori ülőgarnitúrája. A másik intarziás asztal 2017-ben a főszékesegyház szentélyébe került. Játékasztalok jelzete: 73.162.1.1–2.B. Négy íves, patában végződő lábón állnak. Az asztalok intarziás mintái a boiserie-t díszítő berakásokkal egyeznek, készítési technikájuk is ugyanaz. Az asztalok magas kávjában középső sötétebb tükörben levél és virágornamensű faberakás látható. Az intarzia tusfestéses belső rajzolatú, zöld festéssel színezett és forró homokkal tónusozott. Kávjában minden oldalon vékony fiók. Lapja íves oldalú négyszög, sarkain lekerekített. Lapján világos-sötét-világos váltakozású diófa berakásos sávok váltakoznak, melyeket középen kör alakú, rozettával díszített mezők szakítanak meg. Középen a rocaille-os kartusban lévő virágkosár a kávéhoz hasonló technikával készült.

Beépített konzolasztal (3 darab): díszítése játékasztalokkal megegyező. Az asztallábak közötti merevítőn faragott virágkosár. Lábai ívelt copf füzérek. Az asztallap alatt medaillont formázó, a lábaknál „befűzött” copf füzér. Az asztal kávjában világos és barna árnyalatú, korongos intarziadíszítés fut végig, középen egy négyzetes mező szakítja meg, melyben rozettadísz látható.

Ülőgarnitúra jelzete: 158.1.1–4.B. Bükk alapon diófa és jávor berakás. Kanapé (2 darab). Hat hasábos, felfelé vastagodó lába fent vékonyabb, profilozott taggal kapcsolódik a kávéhoz. A lábak sötét és világosbarna váltakozású, függőleges csíkozásúak. A káván korongsor mintájú faberakás fut körbe, melyet a lábak fölött rozettadísz szakít meg. A karfák és a kárpitozott háttámla kerete ugyanilyen módon van díszítve. A karfa kárpitozott kárpárnával való ellátása feltehetőleg utólagos (maga a kárpitozás az ülő- és háttámlán is utólagos). Ülőgarnitúrához tartozó támlásszék (2 db): Négy hasábos, felfelé vastagodó lába fent vékonyabb, profilozott taggal kapcsolódik a kávéhoz. A lábak sötét és világosbarna váltakozású, függőleges csíkozásúak. A káván korongsor mintájú faberakás fut körbe, melyet a lábak fölött rozettadísz szakít meg. A kárpitozott háttámla kerete ugyanilyen módon van díszítve (rozetták a sarkokban). A kárpitozás új.

217 *Patachich Ádám 1784-es hagyatéki leltára*. 54. o. Leltári száma: 2004.8.1.1–4.B. Templomi padok. 1770-es évek végén készültek. A faragott tölgyfapadok első részét két ívelt oldalú mező tagolja. Mindkét oldalon az oldalfalak a pult lapja fölött volutás lezárásban végződnek. A padok háttámláját három téglalap alakú betét osztja mezőkre. A pofafalaknak a pult felé eső része ívelt, rocaille díszítésű, aranyozott szegélyű. A márványlapos asztalok jelzete: 73.142.1.1–2.B. Az eredetileg körbejárható szalonzastalkák lapja helyére utólag helyezték a konzolasztalokról származó szürkés-mályva színű vastag márványlapokat. Az asztalok ívelt lába patában végződik. Méret: Asztalok: 75,5 × 63 × 37 Márványlapok: 4 × 83 × 47,5 cm.

pálmaágot tart. A liturgikus teret és az égi jelenetet a mennyezetkép angyali seregéből kitekintő puttó köti össze.²¹⁸

A kápolna Angyali üdvözet-oltárképét magába foglaló, ereklyékkel díszített házi oltárkáját Mária Terézia adományozta Patachich Ádámnak.²¹⁹ Az érsek 1784-es hagyatéki leltárát fellapozva azonban a kápolna tárgyainak összeírásánál ezt olvashatjuk: „*Am Altar Maria Heimsuchungs Bild*”.²²⁰ Az inventárium készítője az oltárkép témájaként Szűz Mária Erzsébetnél tett látogatását adta meg. Ebben az esetben elírásról lehet szó, hiszen a házi oltárka szerves része az oltárchitektúrának, utólagos beépítése a szerkezet szemmel látható megbontásával járt volna. Valószínűleg a leltárt készítő nem ismerte kellő mélységben a német egyházi terminológiát. A Mária Terézia ajándékként érkező házi oltárka korábban az uralkodóház kincstárának szakrális emlékeket őrző részéhez, az ún. Geistliche Schatzkammerhez tartozott, melynek 1758 február 23-án készült inventáriumában a következő leírás olvasható róla: „*Kasten No. IX. 1. Ein mit lapislazuli und vielen silbervergolden blatten ausgezierter grosser altar von ebenholz, in der mitte der Englische Grues von Friderico Barocki sehr künstlich auf kupfer gemahlen, oben Gott der Vatter mit vier engeln, von messing und vergolt, mit zwi antiqnen und etwelchen perlen garnirte blumenkrügel und befünden sich in disen altar folgende reliquien, als: da sancta Vilonia, de sancta Lucia, de sancto Gerardo episcopo, de sancto Sixto pappá, de sancto Nicolao, de sancto Ruperto, de sancto Modesto, de sancto Dyonisio.*”²²¹ A Mária Terézia sajátkezű aláírásával hitelesített leltár szerint a IX-es számú szekrény első tétele volt az ereklyetartókkal díszített, később Kalocsára került házi oltárka. A Michelangelo angyalrajzainak hatását tükröző oltárképét a leírás szerint Federico Barocci (1528–1612)²²² római festő készítette. 1778. novemberében az uralkodónó parancsára számos darabot kiemelték a Geistliche Schatzkammer-ből, többek között a IX-es szekrény 1–7 közötti tételeit is, így a házi oltárkát is.²²³ A kiemelt műtárgyak felett a királynő szabadon rendelkezhetett. A kincstári tárgyak kivétele a gyűjteményből nem számított szokatlan jelenségnek. 1775-ben pl. Mária Terézia két ereklyetartó házi oltárt adományozott Pannonhalmára, melyek előtte szintén a Geistliche Schatzkammerhez tartoztak.²²⁴ A Kalocsára kerülő házi oltár ajándékozásának pontos dátumát nem ismerjük. Az egyes tárgyak adományozásával kapcsolatban egyelőre nem kerültek elő források. A Kalocsai Főegyházme-

218 SZILÁRDFY Zoltán: *Michelangelótól Mária Teréziáig. Angyali Üdvözet Kalocsa érseki kápolnijában*. In: *Rokay Zoltán köszöntése hatvanadik születésnapjára*. Budapest, 2008. 49–55. o. Jernyei, 2013. 97. o.

219 SZILÁRDFY Zoltán: *Mária Terézia eucharisztia-kultuszának emlékei Magyarországon*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. Budapest, 2006. 10. o.

220 *Patachich Ádám 1784-es hagyatéki leltára*. 54. o.

221 *Inventar der geistlichen Schatzkammer*. 1758. február 23. Wien. VI-XXVI. A kalocsai házi oltárka leírása a XXI. oldalon található. IN: *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses*. XVI. Band. Wien, 1895. II. Theil. Quellen zur Geschichte der Kaiserlichen Haussammlungen und der Kunstbestrebungen des Allerdurchlauchtigsten Erzhauses. A császári ház kincstárának inventáriumait, az ezzel kapcsolatos regesztákat és aktákat Heinrich ZIMERMANN közölte. Köszönet Dr. Serfőző Szabolcsnak, a Magyar Nemzeti Múzeum munkatársának és Paulus Rainernak, a bécsi Kunsthistorisches Museum kurátorának, hogy felhívták figyelmemet erre a fontos forrásra és segítettek a kalocsai házi oltár beazonosításában. A továbbiakban: *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen*.

222 Federico BAROCCI. *Inspiration and Innovation in Early Modern Italy*. MANN, Judith W. (szerk.) New York, 2018.

223 *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen*. XXVI.

224 Készítő: Ottavio Miseroni (1567–1624) köre. Prága, 1620 körül. Feltehetően Mária Terézia 1775-ös pannonhalmi látogatásakor ajándékozta a monostornak. Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve. III. A főapátság gyűjteményei. 160–163 o.

gyei Levéltár iratanyagában sem találtunk utalást a házi oltár érkezéséről. Adományozása feltehetően a nagyváradai, négy ószövetségi témájú festmény ajándékozásához (Ld. 3.7.1. Festmények című fejezetben) hasonló gesztus lehetett Mária Terézia részéről, értékelve Patachich érsek bőkezűségét és fáradozásait, melyet új egyházmegyéje, székesegyháza és a főkáptalan irányában, valamint az új érseki rezidencia építésénél tanúsított. A kalocsai magánkápolna beépített házi oltárkáját mostani beazonosításáig Raffaello,²²⁵ majd Hans von Aachen alkotásának tartották. Ez utóbbi téves attribúció először 1868-ban, az Archeológiai Értesítőben jelent meg, mely beszámolt az Archeológiai Bizottság október 6-ki üléséről. Ekkor Rómer Flóris „Aacheni János”, Rudolf császár udvari festője műveként mutatta be a házi oltárkát, melyet „Haynald Lajos kalocsai érsek palotája kápolnájában találván, megújított.”²²⁶ A becses darabra a Magyar Képzőművészeti Társaság 1867-es kiállítása kapcsán figyelt fel Haynald.²²⁷ Ezt követően került sor a már említett restaurálására, melyről Wilhelm Sturm szobrász, a Császári Érem- és Régiséggyűjtemény örökös, 1868. szeptember 18-án kelt számlája tanúskodik. A restaurálás tisztítást, a hiányzó faragott- és fémrészek pótlását, a szükséges helyeken a galvánaranyozást, majd a biztonságos szállításhoz szükséges csomagolást foglalta magába.²²⁸ Feltehetően ekkor kérhette Haynald Lajos érsek Eduard Freiherr von Sacken régész, művészettörténész (1825–1883) szakvéleményét a becses darabral kapcsolatban. Sacken 1854-től a Császári Érem- és Régiséggyűjtemény őre volt.²²⁹ Részletes elemzésében a házi oltár oltárképeinek készítőjeként Johann von Aachen nevezte meg, a készítését pedig a 17. századra datálta.²³⁰ A kalocsai házi oltárka később is több kiállításon szerepelt: az 1873-as bécsi világkiállításon; az árvízkárosultak javára rendezett 1876-os műipari és történelmi emlékkiállítás²³¹; az 1884-es országos történelmi ötvösmű-kiállítás,²³² az 1887-es bécsi egyházművészeti kiállítás²³³ és az 1896-os millenniumi kiállítás.²³⁴

225 HARASZTY, 411. o.

226 Október 6-án tartott VIII. rendes ülés jegyzőkönyve. 87. Rómer Flóris bemutatta Haynald Lajos érsek házi oltárkáját. In: *Archeológiai Értesítő* 1868. november 15. I. évfolyam, 1. szám. 13. o.

227 KFL.I.I.a. Residentia. Harsányi Pál, a Magyar Képzőművészeti Társulat elnökének köszönő levele. 1868. december 3. U. ott Rómer Flóris levele. 1868. december 8. Az akta hátoldalán Haynald Lajos érsek válaszpiszkozata Majorossy János kézírásával.

228 KFL.I.I.a. Residentia. Wilhelm Sturm számlája. 1868. szeptember 18.

229 Eduard Freiherr von Sacken 1854–1871 között töltötte be ezt a tisztséget, majd 1883-ban bekövetkező haláláig az intézmény igazgatója lett. 372–373. o. Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. 9. kötet. Wien, 1988.

230 KFL.I.I.a. Residentia. Edouard Freiherr von Sacken szakvéleménye. Dátátlan.

231 HENSZLMANN Imre–BUBICS Zsigmond: *A magyarországi árvízkárosultak javára Budapesten Gr. Károlyi Alajos palotájában 1876. évi májusban rendezett műipari és történelmi emlékkiállítás tárgyainak lajstroma*. Budapest, 1876. 11. o. 72. tétel. Ekkor készült róla Klösz György fotója. Iparművészeti Múzeum Adattára. FLT. 3692.

232 A Magyar történelmi ötvösmű-kiállítás lajstroma. Megnyitott 1884. év február hó 17-én. Budapest, 1884. 129. o. 25. tétel. Itt Michelangelo rajza után készültnek említették.

233 A kiállítást az 1863-ban alapított bécsi Österreichisches Museum für Kunst und Industrie szervezte. KFL.I.I.a. Residentia. Jacob von Falke, a múzeum igazgatójának levele Haynald Lajos kalocsai érsekhez. 1887. február 15. Haynald Lajos érsek válaszána piszkozata. 1887. február 15.

234 CZOBOR Béla: *Egyházi emlékek*. In: MATLEKOVITS Sándor (szerk.): *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*. Történelmi kiállítás, néprajz. 5. kötet Budapest, 1898, 617. o. „A hagyomány szerint Mária Terézia királynő ajándékozta gróf Batthyány József kalocsai érseknek.” (A továbbiakban: CZOBOR).

5.3.2. Kalocsai bibliotékája

Patachich Ádám 1776-os kalocsai érseki kinevezésekor nagyváradi könyvgyűjteménye 7825 kötetet számlált.²³⁵ (Ld. a nagyváradi korszakra vonatkozóan a 4.5. Patachich Ádám váradi bibliotékája című fejezetet). Az érsek beces, féltve őrzött kincsét a Kecskeméti kapunál álló (ma Kecskeméti utca – Múzeum körút – Kálvin tér sarka) pesti palotájába²³⁶ szállíttatta azzal a szándékkal, hogy majd az áthelyezett egyetemnek adományozza. Ez derül ki az 1777 végén Pestről Giuseppe Garampi (1725–1792) nunciushoz írt leveléből. Az ajándékozáshoz három feltételt szabott Patachich. Gyűjteményét pesti palotája mellett szerette volna elhelyeztetni, hogy lakosztályából szabad bejárása legyen a könyvtárba. Az új könyvtár kialakításának költségeit az egyetemnek kellett volna fedeznie. A könyvtárosi tisztségre könyvtárosát, Giacomo Mariosát ajánlotta. Az egyetemnek ajándékozott könyvgyűjteményének az ő nevét kellett volna viselnie.²³⁷ Garampi, aki maga is híres bibliofil volt, válaszában kifejtette, hogy bár korlátozottak a lehetőségei, igyekszik segíteni az ügyben.²³⁸ Végül úgy tűnik a nuncius közbenjárása nem volt eredményes, mert Katona István 1780-ban már Patachich könyvtárának költöztetése ügyében vendégeskedett Kalocsán.²³⁹

A könyvtár átmeneti korszakából maradt fenn egy Pray György által összeállított ösnyomtatvány-katalógus, mely néhány kézirat, 185 ösnyomtatvány, 58 megjelenési év nélküli mű és 137 egyéb könyv leírását tartalmazta.²⁴⁰ Pray a Patachich körüli tudós-litterátor kör tagja volt, többször élvezte támogatását különféle ügyekben az uralkodónőnél és a helytartótanácsnál és gyakori vendége volt pesti palotájának is. A könyvgyűjtemény egy részéről készült, az átmeneti időszakot megörökítő katalógust valószínűleg hálája jeleként állította össze.

Patachich előtt könyvtára kialakítására, a gyűjtemény összetételére vonatkozóan olyan minták álltak, mint a bécsi Hofbibliothek, a Klimó György pécsi püspök által 1774-ben alapított könyvtár, és Eszterházy Károly egri püspök könyvtára. Értékes könyvgyűjteménye Pestre költöztetése után is folyamatosan gyarapodott, majd a kalocsai érseki palota keleti szárnyának könyvtári célokra kialakított első és második emeleti helyiségeiben kapott helyet. Az első emeleti olvasótermében a kötetek a falak mentén álló díszes, faragott tölgyfapalcokra, a terem belsejében lévő három oszlopot körülve-

235 BUNYITAY, 348. o. KFK. Ms. 165.

236 Az 1784-es hagyatéki leltárban megtalálható a pesti palota ingóságainak számba vétele is. Eszerint ez az épület kétszintes volt és kocsiszín is tartozott hozzá. Patachich Ádám 1784-es hagyatéki leltára. 111–114. o. A palota a Kecskeméti kapunál állt. Patachich Ádám 1778-ban vásárolta 3000 forintért. Halála után, 1785-ban udvarmestere, Schweidl József örökölte. BFL. IV.1215. Pest város telegkönyvi iratainak gyűjteménye. Telegkönyvek. 5. kötet. (Külvárosi telegkönyv 1734–1806). 203. fol. és BFL. IV. 1215. d. Pest város telegkönyvi iratainak gyűjteménye, Telegkátirási jegyzőkönyvek, 4. kötet (1776–1779) 30. fol. Köszönet Ternovác Bálintnak, Jancsó Évának és Nagy Jánosnak, Budapest Főváros Levéltára munkatársainak, hogy segítettek beazonosítani a palota helyét.

237 KFK. Ms. 447/1. Patachich Ádám levélpiszkozata Giuseppe Garampi nunciushoz. Dátálatlan. TóTH Tamás közölte a levelet. TóTH Tamás, 2014. Függelék, 18. sz. forrás. 318–320. o.

238 KFK. Ms. 447/1. Giuseppe Garampi nuncius levele Patachich Ádámhoz. 1778. január 2. Tóth Tamás közölte a levelet. TóTH Tamás, 2014. Függelék, 19. sz. forrás. 318–320. o.

239 KATONA, II. 239. o.

240 VÉRTESY, 54–55. o. Sajnálatos módon a Pray-katalógusban felsorolt kötetekből több elveszett, nem található meg Kalocsán. Valószínűleg a gyűjtemény költöztetése, csomagolása közben tűnhettek el. VÉRTESY, 58. o.

vő könyvtartókra és a könyvállványként is funkcionáló olvasópultokra kerültek. A falak mentén húzódó könyvszekrények felett tizenkét filozófus, író és tudós grisaille-képeit helyezték el, melyek készítését a helyi hagyomány Maulbertschnek tulajdonítja. Ezt azonban forrásokkal nem lehet igazolni. A portrék Maulbertsch „köréhez” való kapcsolódását azonban teljesen mégsem zárhatjuk ki. Ugyanis apósa, Jakob Mathias Schmutzer (1733–1811) metszetein találkozhatunk a kalocsai grisaille-képekkel rokonságot mutató, domborműszerűen megjelenített ovális ábrázolásokkal, amely hatással lehetett a kalocsai tudós-portrék festőjére.²⁴¹ Így látható itt többek között, pl.: Homérosz, Arisztotelész, Szent Ágoston és Newton ábrázolása. A kisméretű festmények tematikája jól szemlélteti Patachich Ádám enciklopédikus szemléletű könyvgyűjtő-szándékát és egyben intellektuális portréját is megrajzolja, melyben az Árkádia-mozgalom hatása érhető tetten. Az árkádikus költők a nagy történelmi események, az előkelő társasági élet eseményeinek játékos, könnyed témáit gyakran vegyítették a kor természettudományos eredményeivel, tudósainak (pl. Isaac Newton (1643–1727), Johannes Kepler (1571–1630) és Gottfried Wilhelm Leibniz (1646–1716)) megjelenítésével. A természettudományok tehát a szalonköltészet kedvelt témáivá váltak.²⁴² Így kaphatott helyet a kalocsai barokk teremkönyvtárban az ókor és középkor nagyjai között Newton portréja is.

Az új könyvtári rend kialakításában a munka jelentős része Patachich érsek új könyvtárosára, a könyvbeszerzéseket 1780-tól irányító Fogarassy Andrásra hárult (ld. vele kapcsolatban „4.5. Patachich Ádám váradai bibliotékája” című fejezetet), mivel Giacomo Mariosa 1781-ben visszatért Itáliába.²⁴³ Mellette tevékenykedett a bécsi származású Werner Wenzel könyvtáros, aki könyvkötő is volt egyben. Werner egységes bőrkötéssel és aranyozott címkékkel látta el az egyes köteteket.²⁴⁴ A könyvtár új rendszerének kidolgozása komoly feladatot jelentett. A könyveket tematikus rendben őrizték. Az inkunabulumok és kéziratok külön helyiségbe kerültek. 1782-ben jelentősen megnövekedett az állomány, amikor Patachich érsek utasítására gyűjteményét egyesítették a 3000 kötetet számláló káptalani könyvtárral.²⁴⁵ A káptalani könyvtár részben a kanonokok, részben az egykori kalocsai érsekek könyvgyűjteményét tartalmazta. Az 1715-ös *Conventio Kollonichiana* értelmében a főpapoknak könyveiket az egyházmegyéjükre kellett hagyniuk. Az első ilyen érseki gyűjtemény, mely Kalocsán maradt, Csáky Imre tulajdonában volt egykor. 1752-ben Házy György kanonok leltárában már 602 kötet szerepelt. Batthyány József érsekségének végére pedig 2069 kötetre növekedett az állomány.²⁴⁶ A könyvtár legnagyobb mértékű gyarapodása Patachich Ádám könyvgyűjtő tevékenységének köszönhető. Magángyűjteményének és a káptalani könyvtárnak az egyesítése

241 Anna JÁVOR: *Bücher und Fresken. Die künstlerische Ausstattung von Barockbibliotheken in Ungarn*. 131–134. In: *Bibliotheken, Dekor (17-19. Jahrhundert)*. Szerk.: Frédéric BARBIER, István MONOK, Andrea DE PASQUALE. Budapest, Róma, Párizs, 2016. 121–143.

242 SÁRKÖZY Péter: *Et in arcadia ego. Magyarok és a XVIII. századi Itália*. 241–242. o. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1983. LXXXVII. évf. 1–3. szám. 238–251. o.

243 BOROS, 30. o.

244 1784–1828-ig működött Werner Venzel könyvtársegédi minőségben. Utódja fia, Werner Károly lett, aki 1885-ig dolgozott a könyvtárban. WINKLER Pál: *Kalocsa*. 534. o. In: BOROVSKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye II.* Ld. még: FISCHERNÉ GRÓCZ ZITA: *Patachich Ádám könyvtára*. 72. o. In: *Patachich Ádám érsek emléke*. Szerk.: LAKATOS Adél. Kalocsa, 2005. 71–74. o. (A továbbiakban: FISCHERNÉ GRÓCZ ZITA).

245 *Catalogus librorum Bibliothecae ... Capituli Metropolitanae Colocensis, qui libri ... ad Bibliothecam ... Adami Patachich ... mense octobri anno 1782. translati sunt*. KFK. Ms. 613.

246 TÓTH Tamás, 2014. 257. o.

után 1783-ban az állomány 16 242 kötetet foglalt magába.²⁴⁷ 1784-ben, Patachich Ádám halálakor, a könyvtárában már 18 992 kötetet őriztek.²⁴⁸

Patachich Ádám gyűjteményének gyarapítását 1780-ig személyesen irányította, majd Fogarassy Andrást bízta meg vele. A könyvbeszerzésekhez jól kiépített kapcsolatrendszerét használta fel. Gyűjtői módszereinek, beszerzési forrásainak és az erre fordított költségeknek fontos forrását jelenti a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattárában őrzött Ms. 447. jelzetű iratsomó, mely vételre felajánlott könyveket, könyvvásárlással kapcsolatos levelezést, nyomtatott aukciós katalógusokat rendeléseket és számlákat egyaránt tartalmaz. Patachich beszerzéseit Rómában, Bécsben, Grazban, Budán és Pesten egyházi és világi megbízottak, ismerősök egyaránt segítették, így többek között pl.: Rómában Francesco Pinto Poloni, Bartolomeo Pinto Poloni és Francesco Antonio Zaccaria, Bécsben Anton Kurz egyházmegyes pap, Püchler báró, Bernáth György, Grazban Ignaz Kübler, Nürnbergben Nicolaus Reste és a pesti Bretschneider, az egyetemi könyvtár prefektusa. Szolgálataikat Patachich pénzzel is honorálta. Ezentúl rendszeresen vásárolt, már nagyváradi püspöki korszakában is, a bécsi Joseph Krüchten és a pesti Johann Michael Weigand könyvkereskedéstől. Ágensei rendszeresen beszámoltak a különféle árverésekről is, ahol a könyvkereskedelemben nem kerülő, ritka példányokhoz is hozzá lehetett jutni.²⁴⁹ A II. József által felosztatott szerzetesrendek könyvgyűjteményeivel számos, korábban nehezen beszerezhető kötet, kézirat is hozzáférhetővé vált. A fennmaradt levelezésből kiderül, hogy Patachichot nemcsak az érdekelte, hogy könyvritkaságot vásároljon, hanem a könyvek tartalma is fontos volt számára. Élénken érdeklődött a megjelent újdonságok iránt. Levelezőpartnereivel tárgyalt egy-egy nagyobb visszhangot kiváltó könyvről, vagy könyvtárának további sorsáról is. Johann Nikolaus von Hontheim (1701–1790) trieri segédpüspök Julius Febronius álnéven írt „De statu ecclesiae et legitima potestate Romani Pontificis” című, 1763-ban megjelent munkája nagy vitákat váltott ki és Patachich több levelének is témája volt. Febronius ugyanis az egyház reformját javasolta, a visszatérést a 8. századi gyakorlathoz, amikor a püspökök vezették az egyházat, és a pápa csak támogatta őket ebben. A könyv 1764-ben indexre került. A beszerzett könyvek rendkívül széles tematikát fedtek le. A teológiai és filozófiai művek mellett humanista, matematikai, orvosi, földrajzi, topográfiai, irodalmi, politikai, publicisztikai és retorikai tárgyú köteteket, lexikonokat, szótárakat is vásárolt Patachich Ádám érsek.²⁵⁰

Fogarassy András különféle katalógusokat készített a könyvállomány nyilvántartásához. Külön katalógusa volt az ősnymotványoknak, a kéziratoknak, a klasszikus műveknek és a kötésre kiadott könyveknek is és még terjedelem alapján is összeírták a köteteket. 1812-re készült el a Werner Venzel által összeállított nyelvi katalógus, melybe a latin és német nyelvű művek kivételével kerültek be a könyvek. Valószínűleg az állomány nagyobb része a két kivételt képező nyelven íródott és ezért nem írták össze ezeket ebben a katalógusban.²⁵¹ A Patachich-könyvtár összetételét tekintve a teológiai, jogi művek mellett jelentős számban foglalt magába egyházi és világi történeti munkákat is. A gyűjtemény ritka darabjai között 45 kódexet is számon tartottak. Az egyik legérté-

247 VÉRTESY, 56. o.

248 KÉKESI János: *A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár: 1784–1964*. Kalocsa, 1964. 7. o. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Ms 759.

249 TÓTH Tamás, 2014. 257–258. o.

250 TÓTH Tamás, 2014. 257–259. o.

251 BOROS, 32. o.

kesebb ezek közül a „Psalterium cum canticis” című 15. századi pergamenkódex, melyet a Bibliotheca Penkeriana aukciókatalógusából választotta ki Patachich és ágense révén az 1782-es bécsi aukción vásárolt meg. Szintén nagy értéket képvisel a 13. századi Arisztotelész-kódex és a Szent Pál leveleit tartalmazó pergamen-kézirat. Patachich szerezte be a „Compendium medicinae”-t és Hippocrates-Galenus műveit tartalmazó 14. századi orvosi kódexet, valamint az 1472-es datálású „Medizinische Sammelhandschriŕ”-et. Megvetette a könyvtár későbbi térkép- és atlaszgyűjtemény alapjait is olyan fontos példányok beszerzésével, mint pl.: a Mercator-Hondius 1638-ban megjelent „Atlas novus”-a.²⁵²

Jelentős volt Patachich Ádám ösnyomtatvány- és antikva-gyűjteménye is. Fentebb már említettük, hogy a költözés során az ösnyomtatványok néhány darabja elveszhetett. Az állománya így is 365 kötetet jelentett, melynek mintegy 20 %-ban possesor-bejegyzés is található. Ezek alapján elmondható, hogy többségükre bécsi beszerzései révén tett szert az érsek. Főleg a domonkosok, a bécsi egyetem és magánszemélyek tulajdonbejegyzései fordulnak elő bennük. A gyűjtemény szinte minden darabja latin nyelven íródott, a nyolc német és a két olasz példány kivételével. Különlegesebb darabjai közé tartozik, pl.: az „Auctores octo” című, 1490 körül Lyonban megjelent kötet vagy a „Breviarium Strigoniense” 1484-es kiadása. A nevezetes ösnyomdászok közül, mint pl.: a mainzi Peter Schöffer, az augsburgi Günther Zainer, a nürnbergi Anton Koberger, a kölni Heinrich Quentell, vagy a velencei Erhard Ratdolt munkáival is találkozhatunk.

A Patachich-könyvtár antikvári (16. századi nyomtatványok) több híres humanista nyomdász-műhely emlékét őrzik. Ilyenek, pl.: a neves velencei Aldus Manutius nyomdász-mester munkái az ún. aldinák, vagy a bázeli Johannes Frobenius nyomtatványai. Igazi különlegességet jelent a dán csillagász, Tycho Brahe „Astronomiae instauratae mechanica” című, 1598-ban, Brüsszelben kiadott munkája, melyből tizenhárom példány maradt fenn világszerte, s ebből is csak négy, köztük a kalocsai, tartalmazza a szerző arcképét.²⁵³ Patachich Ádám írói és tudományos tevékenységének emlékei is megtalálhatóak a könyvtárban.²⁵⁴

Patachich Ádám végrendeletében könyvtárának gondozását érsek utódaira, a főkapitanra és a főszékesegyházra bízta. „... emlékezetül adjuk... hogy a főegyházmegye javára a régebben létező káptalani könyvtárat a magunkéval egyesítettük és így a magunkét és a káptalanét egyesítve az utánunk következő kalocsai érsekeknek, valamint a kalocsai érseki egyháznak és a káptalannak adtuk, ajándékoztuk és juttattuk, amint jelen leve-lünkkel közös használatra, élvezetre és birtoklásra örökké és visszavonhatatlanul adjuk, ajándékozzuk és juttatjuk, úgyhogy egyáltalán senkinek sem áll szabadságában abból valamit elidegeníteni, sem pedig azt saját költségünkön készített helyéről elmozdítani.”²⁵⁵ Az érsek rendelkezése szerint állandó könyvtárórt kellett alkalmazni. Erre a célra 13000 forint készpénzt hagyott. A 10000 forint utáni kamatot a fizetésére, a 2000 forint után járó egy segédalkalmazott díjazására és az 1000 forint utáni új könyvek beszerzésére kellett fordítani. Az alapítvány ugyan az 1811-es devalváció idején elértéktelenedett,

252 FISCHERNÉ GRÓCZ ZITA, 72–73. o.

253 FISCHERNÉ GRÓCZ ZITA, 73. o.

254 A „2.1. A Collegium Germanicum et Hungaricum növendéke” című fejezetben említettük iskola jegyzeteit, melyek a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtárban találhatóak. Itt őrzik Patachich Ádám „Carmina” című versgyűjteményét (Ms 166.), vagy az általa készített román nyelvtankönyvet (Ms 706/1) és latin-román szótárt (Ms 706/2) is.

255 KATONA, II. 239. o. Ld. még: Patachich Ádám végrendelete. KFL.II.1.b.3. Statuta Privata Venerabili Capituli Colocensis 1748. és KFL.I.1a. Bibliotheca. Kalocsa, 1784. június 20.

majd az első világháború végére teljesen el is vészett, mivel hadi kölcsönökbe fektették. Patachich Ádám utódai ennek ellenére folyamatosan gondoskodtak a becses könyvtár gyarapításáról és fenntartásáról.

5.4. A Patachich Ádám érsek emlékét őrző kalocsai műtárgy-együttes

5.4.1. A kalocsai érseki palota Patachich Ádámhoz köthető műtárgyai

A Patachich Ádám érseket körülvevő tárgyi környezetről elsősorban 1784-es hagyatéki leltára alapján alkothatunk képet. További adatokra bukkanhatunk a hozzá köthető műtárgyakkal, könyvbeszerzésekkel kapcsolatban a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltárban, a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattárában és más intézményekben (pl.: berlini Staatsbibliothek, Egyetemi Könyvtár) őrzött iratanyagban, kéziratokban és levelezésében, ill. más kortársak levélváltásaiban (pl.: Maulbertsch fentebb említett levelei az egri püspökhöz és annak titkárához, valamint a szombathelyi püspökhöz), továbbá Katona István kalocsai érsekségről írt történeti munkájában. A fennmaradt dokumentumok és a Kalocsán megőrzött, Patachich Ádámnak tulajdonított tárgyi anyag tükrében elmondható, hogy míg nagy hangsúlyt helyezett a kalocsai rezidencia belső dekorációjának elkészítésére, könyvgyűjteményének gyarapítása is tervezett módon folyt, addig műtárgyai esetében nem beszélhetünk tudatos gyűjteményszervezésről. Tulajdonképpen ez érthető, hiszen a kalocsai érseki palota építése-díszítése, a könyvtár gyarapítása jelentősen igénybe vette az egyházmegye és az érsek saját erőforrásait is. Ez azonban nem azt jelenti, hogy nem vette körül magát művészi kvalitású festményekkel, bútorokkal és egyéb tárgyakkal. Az érseki lakosztály hálósobáját pl.: két nagy, aranyozott keretbe foglalt alabástrom kép (Alabasterne Grosse Bilder in goldener Rahm)²⁵⁶ díszítette. A témájukat sajnos nem jegyezték fel az 1784-es hagyatéki leltárban. A dolgozószobában egy aranyozott keretű Isten Anya ábrázolás (Mutter Gottes Bild mit goldener Rahm)²⁵⁷ és egy antik fejről készült, kisebb kép (Kleines Bild /Antique Kopf)²⁵⁸ került a falra. A boiserie-vel borított kabinetsobában dísztárgyként kínai virágokkal díszített porcelán váza (Chinesische Blumen Krüg),²⁵⁹ négy, gyökerekből készült antik darab (Antique Stuck von Wurtzel. Feltehetően valamilyen kisebb faragványok, szobrok lehettek.) és egy aranyozott antik gipsz tárgy (Von Gipsß vergoldtes Antique Stuck. NB. Ad Bibliotheca[m] pertinet, et eoru[m] per Rev[er]endiss[imum] D. [ominum] Canonicum Mertz translatum. Valószínűleg ez a tétel is valamilyen faragvány, szobor lehetett.)²⁶⁰ kapott helyet. Ez utóbbiak leltári tételénél az olvasható, hogy ugyanolyan antik darabok voltak, mint az előbb említett váza. Az inventáriumban szereplő tárgyak közül, már amelyiket a szűkszavú meghatározások alapján be lehet azonosítani, kevés darab maradt fenn napjainkra. Így lehetetlen teljes képet rajzolni arról a főúri környezetről, amelyben Patachich Ádám élt.

256 *Patachich Ádám 1784-es hagyatéki leltára.* 53. o.

257 *Patachich Ádám 1784-es hagyatéki leltára.* 53. o.

258 *Patachich Ádám 1784-es hagyatéki leltára.* 53. o.

259 *Patachich Ádám 1784-es hagyatéki leltára.* 53. o.

260 *Patachich Ádám 1784-es hagyatéki leltára.* 53–54. o.

A kalocsai érseki palota legnagyobb műtárgy-együttesét a festmények jelentették. Összesen 96 képpel találkozhatunk a kalocsai érseki rezidencia estében az 1784-es inventáriumban. A hagyatéki leltárban az összeírók gondosan jelezték, ha valamelyik szobában képet láttak a falon. Ám figyelmük nem terjedt tovább annál, hogy az említett képek milyen keretben voltak, esetleg üveg alá helyezték-e őket. Sok esetben a témájukat sem adták meg, csak a darabszámot egy-egy helyiséggel kapcsolatban ill. ha valamilyen komolyabb sérülése volt a képnek, mely jelentősen csökkentette értékét és megkérdőjelezte későbbi „használatát”. Az összeírt festményeknél mindössze 31 esetben jegyezték fel témájukat. A „nevesített” képek között találkozhatunk a Mária-kultusz emlékeivel, a kor kedvelt szentjeivel (pl.: Szent Ignáccal, Szent Alajossal, Szent Rókusossal, Szent Rozáliával és Szent Istvánnal), különféle portrékkal, néhány tájképpel és egyéb, Patachich Ádám számára nagyobb jelentőséggel bíró esemény vagy helyszín megörökítésével. A portrék közül kettő Ferenc császárt és egy Mária Teréziát ábrázolta. A főpapi portrék között találkozhatunk Patachich Gábor, Barkóczy Ferenc egri püspök és Patachich Ádám portréjával. Ezenkívül olyan sajátos tematikájú képek vannak még nevesítve az inventáriumban, amelyek megjelölése nem volt lehetséges egyetlen szóval, hosszabb leírást igényelt. Ezek azok az ábrázolások, amelyek a Patachich életében fontosá váló eseményeket, helyszíneket jelenítették meg és a második emelet 19-es számú szobájában írták össze őket. A szoba rendeltetéséről nincs adat az inventáriumban. Az itt feljegyzett képek anyagáról, készítési technikájáról (olajfestmény vagy metszet) semmi közelebbit nem árul el az 1784-es hagyatéki letár. Itt kapott helyet a Patachich család családfája (Stammbaum der Patachichishen Familie NB. pertinent ad Familia[m] et per R[erendissimum] D.[ominum] Canonicum Mertz extradat[um].),²⁶¹ a kalocsai érseki rezidencia (Abbildung der Colotser Residenz) és a város (Do. [Abbildung] der Colotser Stadt)²⁶² ábrázolása, a budai egyetemi székfoglaló előtti bevonulás (Einzugss bey der Ofner Universitaets Installation)²⁶³ és a budai egyetemi székfoglaló (Vorstellung der Ofner Unveritats Installation)²⁶⁴ képe. A kalocsai érseki javak keményfa keretbe foglalt, üvegezett térképét (Mappa deren Colotser Ertzbishöflichen Gütere mit einer harten Rahm, untern Glass)²⁶⁵ szintén ebben a szobában helyezték el.

Napjainkra három Patachich Ádám portré maradt fenn. Az egyikük feltehetően azonos azzal az aranykeretes portréval az inventáriumban, melyet az érseki lakosztály nappali szobájában vettek számba.²⁶⁶ Josef Hickel 1777-ben örökölte meg az érseket. A díszes, armatúrás keretben Patachich Ádám szembenéző, háromnegyed alakban ábrázolt alakja látható főpapi ruhában. Hermelingallért, mellkeresztet, fehér karinget és lila reverendát visel. Jobbját az asztalon lévő imakönyvön nyugtatja, balját a karosszékre

261 Patachich Ádám 1784-es hagyatéki leltára. 63. o.

262 Patachich Ádám 1784-es hagyatéki leltára. 63. o.

263 Patachich Ádám 1784-es hagyatéki leltára. 63. o.

264 Patachich Ádám 1784-es hagyatéki leltára. 63. o.

265 Patachich Ádám 1784-es hagyatéki leltára. 63. o.

266 Patachich Ádám 1784-es hagyatéki leltára. 55. o. Jacob Matthias Schmutzer (1733–1811) osztrák rézmetsző készített metszeteket a budai egyetem ünnepélyes megnyitásáról. „Az egyetem megnyitásának ünnepsége a budai királyi palota dísztermében, 1780. június 25-én” című metszetének másolata a Budapesti Történeti Múzeum állandó kiállításán látható. Elképzelhető, hogy a kalocsai érseki palota második emeleti, 19-es számú szobájában is ehhez hasonló metszeteket őriztek a budai egyetem fontos eseményeivel kapcsolatban.

helyezi.²⁶⁷ Az 1784-es hagyatéki leltárban nem szerepel Patachich érsek kisméretű, jelzetlen arcképe, mely az idősebb főpapot ábrázolja. Jelenleg a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár kiállításában látható Hanisch Mátvás 1800-ban festett Patachich Ádám-portréja, melyen sötétszürke háttér előtt az ősz hajú főpap háromnegyedes alakja látható. Karinget, fehér prémes, kékeslila cappa magnát és palliumot visel, nyakában mellkeresztet, a Szt. István rend nagykeresztjét és csillagát. Jobbjában könyvet tart maga előtt. Bal kezét asztalon nyugtatja, melynek jobb szélén három barna könyv áll.²⁶⁸ Ez a Patachich-portré annak a sorozatnak volt a része, melyet Katona István rendelt Hanisch Mátvástól a székesegyház szomszédságában álló lakóháza számára. A sorozat első darabjain Szent István és Szent László látható, majd érseki portrék következnek. A sort Katona István portréja zárja, melyen Hanisch Mátvás szignója és 1800-as dátum szerepel.²⁶⁹

Az 1784-es inventáriumban szobrokat, kisplasztikákat nem írtak össze a leltározók. A fentebb már említettük, hogy az érseki lakosztályhoz tartozó kabinet-szobában feljegyeztek ugyan négy gyökekből és egy gipszből készült tárgyat „Stuck”, azaz darab megjelöléssel, de ebből az elnevezésből nem lehet kideríteni, hogy mit is értettek pontosan a megnevezés alatt. A hagyatéki leltár Patachich Ádám pesti lakásának összeírásánál sorolt fel egyedül fémplasztikát: „Sr. Majes. des Kaysers Bildniß in Metall”- olvasható a pesti palota fogadószobájának leltári tételei között. Maria Pötzl-Malikova „Franz Xaver Messerschmidt. 1736–1883.” című monográfiájában felvetette, hogy az említett fémplasztikát Messerschmidt készítette volna. Patachich Ádám érsek két mellszobrot is rendelt a művésztől, melyek elkészültéről azonban semmiféle adat nem bukkant eddig elő. A megrendelésről Heinrich Gottfried Bretschneidernek, a budai egyetemi könyvtár könyvtárosának és a Berlinben élő Friedrich Nicolai írónak, könyvkiadónak a levelezéséből van tudomásunk. Patachich Budán ismerkedett meg Bretschneiderrel, aki 1780 körül az érsek egyik latin beszédét fordította németre és készítette elő kiadásra. Ekkoriban többször mesélt neki Patachich a művészeti terveiről is. Bretschneider pedig kihasználva az alkalmat beajánlotta jó ismerősét, Messerschmidtet. Ezekről tudósította Bretschneider Friedrich Nicolait 1781. november 20-án hozzáírt levelében: „*Messerschmidt wird ehstens hierher kommen, ich habe ihm dem Erzbischoff von Calocza Baron Patachich anempfohlen, der zwey Busten von seiner Hand machen lässt. Er wird bey mir logiren und da werde ich Gelegenheit haben, ihn über sein System zu examiniren.*” A megrendelésről és a szobrok elkészítéséről, Messerschmidt tervezett budai látogatásáról azonban a későbbiekben már nem esett szó Bretschneider és Nicolai levelezésében és Kalocsán sincs semmi nyoma az ügynek. Felmerül a gyanú, hogy az érseki lakosztály hálószobájában számba vett, két nagy, aranyozott keretbe foglalt alabástrom képe nem lehet-e a Bretschneider és Nicolai közti levelezésben szereplő, megrendelt alkotás. Messerschmidt

267 A kalocsai érsekség egyházművészeti gyűjteményében található, jelzete: 1952.91.F. Jelezve balra lent: „Joseph Hickel p:1777. Rajta 1935-ös, pirossal festett felirat: „Adamus L. Baro Patacsich de Zajezda Aepus Colocensis et Bacsinensis 1776–1784.” Méret: 150 × 115 cm.

268 A kalocsai érsekség egyházművészeti gyűjteményében található, jelzete: 2002.104.1.F. 1800. J. n. Felirat a kép alján szürke mezőben: „Adamus e L. B. Patachich... eduxit.” Méret: 108,5×75 cm.

269 KFL.I.1.a. Residentia. Gyetvai Péter oeconomus generalis „Pro memoria” feljegyzése. 1959. december 2. A feljegyzés az államosításkor a kalocsai egyházi épületekbe került műtárgyak további sorsának eldöntésével kapcsolatban készült. A feljegyzés a 2352/61-es iktatószámú aktacsomóban található. A portrészorozatot publikálta KORHECZ PAPP Zsuzsanna: *Mathias Hanisch késő barokk vándorfestő* című könyvében. Szabadka, 2013. 114–117. o. 119. o. A sorozat Szent László királyt ábrázoló darabját publikálta LAKATOS Adél: *Szent László kultusza Magyarországon* című cikkében. In: *Bácsország. Vajdasági Honismereti Szemle*. 2017/2–3. (80. szám) 51–59. o.

életének utolsó, pozsonyi korszakában több alabástrom faragványt is készített. Lehetséges, hogy a forrásban szereplő mellszobor alatt inkább domborművet, plasztikus faragványt értettek.²⁷⁰

A helyi hagyomány szerint Mária Terézia királynő ajándékozta Patachich Ádámnak egyházi ruhákkal megrakva a jelenleg is a kalocsai érseki palotában található virágos-leveles-madaras intarziával díszített komódot, melyet az 1770-es években Christoph Wolff francia műbútorasztalos készített. Szignója a komód egyik rejtett, belső fiókján látható.²⁷¹ Az említett tradíció azonban forrásokkal nem igazolható. A 18. század derekáról több bútor is fennmaradt, melyek esetében szintén nem bizonyítható, hogy Patachich Ádám tárgyi környezetéhez tartoztak volna. Az inventárium egyes tételeinek szükségzavú megnevezése alapján beazonosításuk nem lehetséges.

5.4.2. Liturgikus rendeltetésű tárgyai

Katona István Patachich Ádám érseki beiktatásának leírásánál több liturgikus tárgyat is felsorolt,²⁷² melyeket a főpásztor az ünnep alkalmából ajándékozott székes-egyházának: hat ezüst gyertyatartót, a főpapi szertartásokon használatos, több darabból álló ornátust és felszerelést, úgy mint négy dalmatikát, hat palástot, egy miseruhát, egy antipendiumot, három vélumot, egy bursát, egy pallát, két tunicellát, öt manipulust, öt stólát, egy gremialét (öldíztakaró), két párnát, egy pár fehér és egy pár vörös kesztyűt, egy pár fehér és egy pár vörös harisnyát, egy pár cipőt, három tűfestésű mitrát, egy ezüstös anyagú és egy fehér selyem infulát és az Oltárszentség hordozásához használatos, aranyozott és ezüstözött bojtokkal és rudakkal ellátott baldachint.²⁷³ Katona hivatkozott Giacomo Mariosa rövid ismertetésére az adományokkal kapcsolatban. Valóban Mariosa az *Analecta Poetica* gyűjteményes kötetében szereplő, Poema című versében utalt az érsek adományaira, a gyertyatartókra és a főpapi szertartásokhoz szükséges felszerelésre. Ez utóbbinál nem részletezte ugyan, hogy milyen darabokból állt, azt viszont megjegyezte, hogy Patachich 14.000 forintért szerezte be.²⁷⁴

A Patachich érsek ajándékozta ezüst, trébelt gyertyatartók a tabernákulum két oldalán, a főoltáron állnak jelenleg is és az említett baldachin is a kalocsai főszékesegyházban található. A kalocsai érsekség egyházművészeti gyűjteményében fennmaradt egy vele megegyező anyagból, ezüstoffonallal lanszírozott csontszínű selyemripszből készült ornátus, mely bizonyára része lehetett Katona István leírásában szereplő liturgikus textileknek. A készlet minden egyes darabja aranyozott ezüstoffonallas, szalagos hímzéssel, fliterekkel és virág alakú lemezkéekkel és Patachich Ádám érseki címerével díszített. Rajtuk

270 Maria PÖTZL-MALIKOVA: *Franz Xaver Messerschmidt. 1736–1883*. Wien, 2015. 96. o., 193. o. 218–220-as lábjegyzet, 402–403. o.

271 A kalocsai érsekség egyházművészeti gyűjteményében található, jelzete: 1973.109.1.B. A bútor corpusa tölgyfa alapon paliszander. Borítása rózsafa, melyen különböző egzotikus fákból készült intarziadíszítés látható. Veretei: aranybronz vereteléssel, 4 ívelt bronzpapucsba bújtatott láb, ívelt, hasas, homlokoldalón 2 fiók. Fiókokat átfogó leveles, virágos ágakon 2 madarat ábrázoló berakással, veretekkel, húzókkal. Kétoldalt veretkeretben virágos, leveles ág, tetején újabb fehér márványlap. Jelzett: ME Cv. WOLLFF. Francia. Méret: M:87 cm, sz:161 cm, mélys:68 cm.

272 KATONA, 233. o.

273 KATONA, 233. o.

274 Giacomo MARIOSIA: *Poema*. TÓTH Sándor, 303. o. és 24-es lábjegyzet.

a törtvonalú, hullámmintás szegélyek és osztások leveles, egymást keresztező indákat fognak közre. Az indák kereszteződését láncok fogják át, közeikbe virágos ágak hajlanak be.²⁷⁵

Szintén Patachich Ádám tulajdonát képezte az a dalmatikából, stólaból, miseruhából és kehelykendőből álló liturgikus textil-együttes, melynek darabjain Patachich érsek Szent István rend nagykeresztjével díszített tühímzéses címere található. Anyaga rózsaszín, függőlegesen csíkozott selyem alapszövet, szélein hasonló szövésű paszománnyal körbeszegve.²⁷⁶

Az 1784-es hagyatéki leltár az érseki magánkápolna leírásánál több liturgikus textil ill. klerikusi öltözékhez tartozó darabot is említ. A szűkszavú meghatározások alapján ezeket nem lehet beazonosítani. Egyedül a „Rochet mit Niederländer Shpitz”-tételnél (Karing németalföldi csipkével) merül fel a gyanú, hogy feltehetően ennek maradványai azok a 18. századi, brüsszeli csipkeszegély-darabok, melyek a kalocsai érsekség egyházművészeti gyűjteményében maradtak fenn.²⁷⁷

6. PATACHICH ÁDÁM ÉRSEK TEVÉKENYSÉGE A PAPNEVELÉS ÉS A KÖZOKTATÁS TERÜLETÉN

6.1. A kalocsai szeminárium

Patachich érsek, ahogy a nagyváradi szeminárium esetében is láttuk, nagy hangsúlyt helyezett a papképzés színvonalának javítására. Ugyan a korához képest nagyon modernnek számító reformelképzeléseit ott nem tudta megvalósítani, de Kalocsára érkeve ismét lehetősége nyílt, hogy a papnevelés kérdéseivel foglalkozzon. Patachich Ádám érsekségének kezdetén szükségessé vált a nagybátyja, Patachich Gábor érsek által 1733-ban alapított kalocsai szeminárium intézményes kereteinek a megújítása, hiszen ekkora már a hívek száma jelentősen nőtt és ellátásukra még több lelkipásztorra lett volna szükség az egyházmegyében.²⁷⁸

Patachich Ádám módosította a szeminárium érvényben lévő statútumait a nagybátyja által kidolgozott „Leges” figyelembe vételével. Az 1776. március 8-án kelt kinevezési diplomájában elrendeltek alapján rendezte a szeminárium tanári karának fizetését, az intézmény fenntartásának anyagi hátterét. A papnövendékek száma, még ha szerény mértékben is, de növekedésnek indult.²⁷⁹

275 A kalocsai érsekség egyházművészeti gyűjteményében található, jelzete: 2002.7.1.1–6.T. Miseruhája szerepelt az 1896-os kiállításon. CZOBOR, 626. o. Később az 1900-as párizsi világiállításra kiválasztott kalocsai anyagban is helyet kapott. Kalocsai Néplap, 23. évf. 10. sz. 1900. március 10. 5.

276 A kalocsai érsekség egyházművészeti gyűjteményében található, jelzete: 2003.54.1.1–4.T.

277 A kalocsai érsekség egyházművészeti gyűjteményében található, jelzete: 73.15.1.T. Vert, vékony fehér lenfonalból készült. Tulipánok, rozetták, csiga motívumokban végződő nagyobb levelek folytatólagos rajzot alkotnak. Nagyobb darab csipkéből levágott sáv. Széle szakadt. Méret: 390×27 cm. Másik darab: 73.16.1.T. Vert, vékony fehér lenfonalból. Főmotívum baldachin, alatta korona, a korona alatt pelikán. A baldachin két oldalán koronát tartó nyitott szárnyú angyal. További részén nagylevélből kinövő apró rozetták, akantuszlevelek, félkarélyos cakkozott motívumokkal váltakoznak. Egyik széle cakkozott, a másik egyenes. Két egyforma darab, de az egyik két darabból van összerakva. Méret: 77×27 cm. Mindkét csipketörédket 1963-ban a Somogyi Árpád vezette bizottság védetté nyilvánította.

278 TÓTH Tamás 2014. 143. o.

279 TÓTH Tamás 2014. 143–152. o.

Patachich érseket érzékenyen érintette, amikor II. József 1781-ban a szemináriumok megreformálását tűzte ki célul. Az uralkodó először a képzésre fordított költségeket mérte fel. Patachich Ádám válaszában jelezte, hogy az intézményt a saját erőforrásaiból tartja fenn.²⁸⁰ A császár 1783-ban elrendelte, hogy az összes szemináriumot be kell zárni. Helyettük három általános szemináriumot állított fel, a budait, a kassait és a pécsit. A kalocsai intézmény abban az esetben, ha a pécsi nem felelt volna meg a célnak, annak helyébe léphetett volna. Patachich Ádám mindent megtett azért, hogy ne kelljen a kalocsait bezárni. II. József azonban 1784-ben megváltoztatta az elképzelését, és a három generális szeminárium helyeként Zágrábot, Egert és Pozsonyt jelölte meg. 1784-ben Pozsonyban tanácskozást hívtak össze a tervezett reformok ügyében, ahova Patachich érsek képviselőként Mertz Ferenc kanonok utazott.²⁸¹

Patachich Ádám 1784. július 19-én meghalt, így nem kellett megélnie a kalocsai intézmény bezárását. Az uralkodó 1786-ban a három generális szemináriumot Budán egyesítette. Az egyházmegyei szemináriumok javait lefoglalták, a kalocsai szeminárium kápolnájának felszerelését Budára szállították. A kalocsai épületbe azok a papnövédek költözhetek be, akik a képzés hetedik, gyakorlati évét töltötték. II. József halálát követően, 1790-ben ismét megnyílhatott a kalocsai szeminárium is. Még ebben az évben visszaérkezett a kápolna korábban elvitt felszerelése.²⁸²

6.2. A budai egyetem élen

A nagyszombati egyetem Mária Terézia rendeletére 1777-ben a főleg országos költségen újjáépített budai királyi palotába költözött. Az akadémiai szenátus (egyetemi királyi tanács) élére a királynő Patachich Ádám érseket nevezte ki. „... a szabad tudományokban alaposan képzett főpásztort bevonta a magyar tanügy fellendítésének munkájába.”- írta Katona István.²⁸³ A megbízatás Patachich számára aktív szerepvállalást jelentett részben az egyetem életében, részben a tanügyi reformok kidolgozásában. Katona megemlítette, hogy az érsek személyesen elnökölt a doktori védéseken és a fiatalabbak vizsgáin. A nevelőket arra ösztönözte, hogy a saját és hallgatóik használatára összegyűjtött tudományos anyagokat megjelentessék.²⁸⁴

A tanügyi reformok elindítása Szabó András (1738–1819), a Hittudományi Kar igazgatójához köthető. A teológiai tanulmányokat érintő változásokat Batthyány József primás és Patachich Ádám mutatták be 1777-ben a bécsi udvarnál. A tervezet az egyes szemeszterekre vonatkozóan részletesen kidolgozott javaslatokat tartalmazott. Ezután egy éven át folyt a diskurzus a bevezetéséről, tartalmáról. Patachich Ádám ezzel kapcsolatos elképzeléseit a Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár egyházkormányzati iratai kö-

280 KFL.I.1.a. Nagyszeminárium. Patachich Ádám érsek válasza. 1781. augusztus 26. TÓTH Tamás, 2014. 152. o.

281 TÓTH Tamás 2014. 152–153. o.

282 TÓTH Tamás 2014. 153. o. Winkler Pál a papnevelés történetéről írt művében megjegyezte, hogy egy kelyhet nem kapott vissza a szeminárium, amely a pénzverdébe került. Helyette egy másikkal kárpóolták az intézményt. WINKLER Pál: *A papnevelés története a kalocsai egyházmegyében*. Árpád Könyvek 47. Kalocsa, 1934. 25. o.

283 KATONA II, 234. o.

284 TÓTH Tamás, 2014. 250–251. o.

zött, a Nagyszeminárium címszó alatt találhatójuk.²⁸⁵ Végül 1778. novemberében Mária Terézia megerősítette a „Planum Budense” néven ismertté vált, a teológiai tanulmányokra vonatkozó reformtervezetet. A királynő az érsek erőfeszítéseit 1778-ban a Szent István Rend nagykeresztjével jutalmazta. Ebben az évben készült el a budai királyi palota Szent Jobb kápolnája, ahol Patachich Ádám helyezte el augusztus 20-án ünnepélyesen a Szent Jobbot és egyben megáldotta a kápolnát. Az eseményt Giacomo Mariosa epigrammájában örökítette meg, melyben Asztrik érsek nagy jelentőségű tettet, a korona hozatalát állította párhuzamba azzal a Szent Istvánnak teljesített szolgálattal, amit Patachich Ádám végzett a Szent Jobb méltó helyre emelésével.²⁸⁶

Az egyetem ünnepélyes felavatására 1780 májusában került sor. Mária Terézia okleveleit Patachich érsek adta át az egyetemnek, majd ünnepi beszédben szólt a megjelenetekhez.²⁸⁷ Érdekes adalék ezzel kapcsolatban, hogy amikor Patachich a jeles alkalomra készült, időről-időre kikérte Katona István véleményét: *„Ez a beszéd a szónoklat minden szabályának megfelelt, olyannyira, hogy néhányan kételkedtek, hogy ez az előrehaladott korú férfi maga készítette ezt a remek művet. Én biztosítottam őket, hogy ez az egész hálaadó beszéd egy és ugyanazon ember műve. Ő ugyanis szokásos szerénységével közölte velem a beszéd egész fölépítését, majd az egyes részeket, ahogy a szerkesztésben előrehaladt. Ékes beszédének még nagyobb elismerést szerzett a tiszteletreméltó öreg tüzes előadása, olyannyira, hogy bár egy óránál tovább tartott, a hallgatók mégsem unták, hanem a végén általános tapssal jutalmazták.”*²⁸⁸ Patachich „tüzes előadása” és az a két festmény, melyeket kalocsai érseki rezidencián őrzött az ünnepélyes avatással kapcsolatban (Bevonulás a budai egyetem székfoglalására, Székfoglalás a budai egyetemen)²⁸⁹ jelzi, hogy az esemény nagy jelentőségű volt az érsek számára.

Egyetemi megbízatásának köszönhetően Patachich Ádám tudós-litterátor köre tovább bővülhetett a tanári kar tagjaival, pl. Vörös Antallal, a jogi fakultás igazgatójával, Makó Pállal, a költővel és a filozófiai fakultás tanárával, Molnár Jánossal, a budai igazgatójával, Mitterpacher Lajossal, a gazdaságtan tanárával, Szerdahely Györggyel, az esztétika professzorával, Wagner Károlylyal, a budai egyetemi könyvtár őrével. Alkalmi költeményeikkel találkozhatunk a már említett *Analecta Poetica* versgyűjteményben is. Az egymással verselgető, árkádikus kör tagjainak életéhez, könnyed, humorral átszótt, de a korszak kérdéseit és újabb tudományos felfedezéseit is érintő társas összejöveteleikhez az itt megjelent versek érdekes adalékokkal szolgálnak.²⁹⁰

285 KFL.I.1.a. Nagyszeminárium. a. Tanulmányi rend 177–1778.

286 TóTH Sándor, 134. o.

287 TóTH Sándor, 179–188. o.

288 KATONA II, 236–237. o.

289 *Patachich Ádám 1784-es hagyatéki leltára*. 63.o.

290 Giacomo Mariosa az *Analecta Poetica* egyik epigrammájában Makó Pál Newton iránti érdeklődését méltatta. KFK. Ms. 64.

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

Kiadatlan források

Kiadatlan forrás

Budapest Főváros Levéltára

- BFL. IV.1215. Pest város telekkönyvi iratainak gyűjteménye. Telekkönyvek. 5. kötet. (Külvárosi telekkönyv 1734–1806). 203. fol. 59. o.
- BFL. IV. 1215. d. Pest város telekkönyvi iratainak gyűjteménye, Telekátírási jegyzőkönyvek, 4. kötet (1776–1779) 30. fol. 401. o.

Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár – KFL

I.1.a. Egyházkormányzati iratok

- Bibliotheca
- Capitulum
- Nagyszeminárium
- Residentia

I.1.c. Perszonális iratok

Patachich Ádám

KFL.II. A Kalocsai Főszékeskáptalan magánlevéltára

KFL.II.1.b.3. Statuta Capituli Colocensis

VIII. Gyűjtemények

- VIII.I.b.1, Patachich Ádám kinevezési oklevele.
- KFL.VIII.3.a. Kalocsa-Kastély. Oszwald Gáspár tervrajza. 1774 (?).
- KFL.VIII.3.a. Kalocsa-Kastély. Kronovetter Lipót Antal kalocsai érseki rezidenciáról készült homlokzati tervrajza. 1776 (?)

Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár – KFK

Kalocsa

- Batthány-album (Jelzet nélküli)
- Ms 759. Kékesi János: A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár. 1784–1964. Kézirat. Kalocsa, 1964.
- Ms 64. Analecta Poetica.
- Ms. 110. Jacobus Mariosa: Syrasius rure Acrotophorio donatus.
- Ms. 165. Index librorum Bibliothecae ... Adami ... Patachich ... episcopi Varadiensis ... 1774. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár Kézirattára,
- Ms. 245. Zelus Pastorum Bethelmiticorum in cognoscendo et amando Verbo Divino in terris ospice recens nato. 1767 vagy 1768.
- Ms 256. Diarium... Domini Francisci Karoli Palma...
- Ms 328. Diarium residentiae Societatis Jesu Varadino-Olaszensis. 1723. január 1.–1769. szeptember 8.
- Ms. 355. Homilia quam... Adamus e liberis baronibus Patachich de Zajezda... metropolitanae Colocensis et Bacsensis ecclesiarum canonicè unitarum Archiepiscopus,... die 17 novembris anno MDCCLXXVI. cum Ecclesiam eadem metro-

politanam primo accessit, et auctum Archi-Capitulum suum ac Seminarium traditis super dote perpetua literis stabilivit.

- Ms 447/1 Könyvbeszerzésekkel, könyvvásárlásokkal kapcsolatos levelezések, számlák, katalógusok.
- Ms. 613. Catalogus librorum Bibliothecae ... Capituli Metropolitanae Colocensis, qui libri ... ad Bibliothecam ... Adami Patachich ... mense octobri anno 1782. translati sunt. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvár Kézirattára.
- Ms 646. Catalogus librorum [Bibliothecae Adami Patachich] secundum classes ordinatus.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára – MNL-OL

Budapest

39 Acta Generalia

C Helytartótanácsi Levéltár

38 Acta Cassae Parochorum, Archidioecesis Colocensis

Nacionalna I Sveučilišna Knjižnica – NSK

Nemzeti és Egyetemi Könyvtár, Zágráb

Staus familiae Patachich sive notitia illius universalis honorifica, aequae ac utilis ex archivis et documentis authenticis desumpta, ac Viennae in hunc librum anno. R. 4086.

Országos Széchényi Könyvtár – OSZK

SCHÖNVISNER István: Vita Georgii Pray. OSZK. Fol. Lat. 3.8.1.

Magyar Iparművészeti Múzeum

Adattár

A kalocsai érseki kápolna házi oltárkája. Klösz György fotója. FLT. 3692.

Kiadott források és irodalom

ADRIÁNYI Gábor: *Patachich Ádám korának egyháztörténete*. In: *Patachich Ádám érsek emléke*. Szerk. LAKATOS Adél. Kalocsa, 2005. 11–14. o.

BAROCCI, Federico. *Inspiration and Innovation in Early Modern Italy. Visual culture in early modernity*. MANN, Judith W. (szerk.) New York, The Saint Louis Art Museum, 2018. 188 o.

Barokk tervek és vázlatok 1650–1760. Szerk. BUZÁSI Enikő. Kiállítási katalógus. Magyar Nemzeti Galéria. Budapest, 1980.

Boldog Várad. Szerk.: BÁLINT István János. Budapest, Héttorony Könyvkiadó, 1992. 838 o.

BÍRÓ József: *Nagyvárad barokk és neoklasszikus művészeti emlékei*. Budapest, Centrum Kiadóvállalat, 1932. 161 o.

BITSKEY István: *Hungariából Rómába. A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1996. *Italianistica Debrecensis. Olasz Felvilágosodás és Romantika Kutatóközpont Monográfiák* 2. 77–92. o.

- BOROS István: *A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1989. 211 o.
- BOROS István: *A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár*. Budapest, Balassi Kiadó, 1994. 76 o.
- BUNYITAY Vince–MÁLNASI Ödön: *A váradai püspökség története alapításától a jelenkorig*. I–IV. Írta: BUNYITAY Vince. Sajtó alá rendezte, kiegészítette és jegyzetekkel ellátta: MÁLNÁSI Ödön. Debrecen, Lindenberger János, 1935. Patachich Ádám püspökségére vonatkozóan: IV. A váradai püspökök a száműzetés s az újjraalapítás korában (1566–1780). 489 o.
- BUNYITAY Vince: *Drámai és operai előadások Nagyváradon. A biharmegyei és nagyváradai régészeti és történeti egylet évkönyve. 1888–1892*. II. 7–10. o.
- CZOBOR Béla: *Egyházi emlékek*. In: MATLEKOVITS Sándor (szerk.): *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye*. 5. kötet Budapest, 1898. 511–647. o.
- DIZIONARIO Biografico degli Italiani. http://www.treccani.it/biografico/elenco_voci/a 2019. március 7-ki megtekintés.
- DÓKA Klára: *A kalocsai érsekség birtokai a 18–19. században. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 2*. Budapest, METEM, 1995.1–2. 89–152. o.
- EMŐDI András: *A Nagyváradai Szemináriumi Nyomda 1745–1804*. Budapest–Nagyvárad, Országos Széchényi Könyvtár, 2004. 268 o.
- EMŐDI András: *A nagyváradai Római Katolikus Egyházmegyei Könyvtár régi állománya I. (Ősnyomtatványok, XVI. századi nyomtatványok, RMK) – II. (XVII. századi nyomtatványok)*. Budapest – Nagyvárad, Országos Széchényi Könyvtár, 2005–2008.
- EMŐDI András: *A váradai és szatmári római katolikus püspökség régi könyvállományának összegyűjtése, rendezése és feldolgozása (1998–2008)*. In: Könyvtári Figyelő 2009/2. 188–199 o.
- EMŐDI András: *A nagyváradai egyházmegye alsópapságának könyvkultúrája a korai újkor végén. 18. századi plébániai könyvjegyzékek, személyi gyűjtemények fennmaradt kötetei*. Budapest–Szeged–Nagyvárad. Nemzetközi Magyarstudományi Társaság, 2014. 284 o.
- Felix Terra. Történelem és egyházművészet a Nagyváradai Római Katolikus Egyházmegyében*. Kiállítási katalógus. Szerk.: Raluca MÁLÁNCIOIU, BALLA Tünde, LAKATOS Attila. Bukarest, Románia Nemzeti Történeti Múzeuma, 2017.
- FISCHERNÉ GRÓCZ Zita: *Patachich Ádám könyvtára*. In: *Patachich Ádám érsek emléke*. Szerk.: LAKATOS Adél. Kalocsa, 2005. 71–74. o.
- FODOR József: *Nemcsak a „bor vidámítja az ember szívét!” Papi anekdoták*. Nagyvárad, 2003. 167 o.
- FRIED Noémi Lujza: *A bazilika képtárának és kincstárának sorsáról. Reggeli Újság*, Nagyvárad, 2007. június 20. 6. o.
- GARAS Klára: *Franz Anton Maulbertsch, 1724–1796*. Budapest, Akadémia Kiadó, 1960. 334 o.
- GÁNÓCZY Antal: *Episcopi Varadiensis fide diplomatum concinnati*. I–II. Viennae, 1776.
- GILÁNYI Gabriella: *Ölet és eredetiség Joseph Haydn árnyékában*. In: *Muzsika*, 2004. június, 47. évf. 6. szám. 29. o.
- HENSZLMANN Imre–BUBICS Zsigmond: *A magyarországi árvízkarosultak javára Budapesten Gr. Károlyi Alajos palotájában 1876. évi májusban rendezett műipari és történelmi emlékkiállítás tárgyainak lajstroma*. Sajtó alá rendezte: SZALAY Imre. Budapest, 1876. 48 o.

- HARASZTY Samu: *Kalocsa, s vidéke. (Utazási vázolat)*. In: *Magyar Életképek*. 1843, II. kötet, 5. füzet. 385–421. o.
- Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses*. XVI. Band. Wien, 1895. II. Theil. Quellen zur Geschichte der Kaiserlichen Haussammlungen und der Kunstbestrebungen des Allerdurchlauchtigsten Erzhauses. Közzétette: ZIMERMAN, Heinrich.
- JÁVOR, Anna: *Bücher und Fresken. Die künstlerische Ausstattung von Barockbibliotheken in Ungarn*. In: *Bibliotheken, Dekor (17-19. Jahrhundert)*. Szerk.: Frédéric Barbier, István Monok, Andrea De Pasquale. Budapest, Róma, Párizs, 2016. 121–143.
- JERNYEI Kiss János: *Patachich Ádám és a kalocsai érseki rezidencia*. In: *Patachich Ádám érsek emléke*. Szerk.: LAKATOS Adél. Kalocsa, 2005. 67–74. o.
- JERNYEI Kiss János: „*Volt kor, midőn a’ művészek így szeszélyeskedtek*”: *Franz Anton Maulbertsch és a kalocsai érseki palota kifestése*. In: GAYLHOFFER-KOVÁCS Gábor–SZÉKELY Miklós (szerk.): *Als ich Can. Tanulmányok Urbach Zsuzsa 80. születésnapjára*. Budapest, 2013. 94–102. o.
- JERNYEI Kiss János: *Johann Nepomuk Schöpf (1733–1798) Magyarországon. Nagyváradi, Pécel, Buják*. In: *Művészettörténeti Értesítő*, 2017. 191–199. o.
- KORHECZ Papp Zsuzsanna *Mathias Hanisch késő barokk vándorfestő*. Szabadka, 2013.
- KELÉNYI György: *Franz Anton Hillebrandt*. In: *Művészettörténeti füzetek* 10. Budapest, 1976. 26–33. o.
- KÉMENES Mónika: *A nagyváradi római katolikus püspökök 18. századi régi rezidenciája*. In: *Dolgozatok az Erdélyi Múzeum Érem- és Régiségtárából*. Új sorozat VIII. (XVIII.) kötet, 2013. 121–143. o.
- KERESZTÚRY, Josephus Aloysius: *Compendiaria descriptio foundationis ac vicissitudinum episcopatus, et capituli M. Varadinensis*. I-II. Magno-Varadini, 1806.
- KILIAN István: *Iskolai színjátszás Patachich püspök idejében Nagyváradon és Kalocsán*. In: *Patachich Ádám érsek emléke*. Szerk.: LAKATOS Adél. Kalocsa, 2005. 41–53. o.
- KRÄHLING János–NAGY Gergely Domonkos: *A nagyváradi székesegyház Hillebrandt-féle centrális tervei*. In: *Ars Hungarica*. Az MTA Bölészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet folyóirata. 2013., XXXIX. évfolyam, Supplementum. Tanulmányok Kelényi György tiszteletére. 81–89. o.
- KATONA István: *A Kalocsai Érseki Egyház története*. I-II. Szerk.: ROMSICS Imre–THOROCZKAY Gábor. A fordítás alapja: Stephanus Katona: *Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae* I-II. Colocae, 1800. Fordította: Takács József. A fordítást szakmailag ellenőrizte, sajtó alá rendezte és a kiegészítő jegyzeteket írta: Tóth Gergely. Kalocsa, 2003. Patachich Ádám érsekségére vonatkozóan: II. rész, amely a mohácsi vereség utáni kalocsai érsekeket öleli fel, az élő és elhunyt kánonokokról és plébánosokról szóló életrajzi függelékkal. 376 o.
- Kazinczy Ferenc utazásai. 1773–1831*. Válogatta, szerkesztette, jegyzetelte: BUSA Margit. Budapest–Miskolc, Széphalom Könyvműhely, 1995. 593 o.
- LAKATOS Adél (írta és szerk.): *Kalocsai kincsestár*. Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 10. Kalocsa, 2015. 149 o.
- LAKATOS Adél: *Szent László kultusza Magyarországon*. In: *Bácsország*. Vajdasági Honismereti Szemle. 2017/2–3. (80. szám) 51–59. o.
- LAKATOS Andor: *Patachich Ádám mint főpap – a nagyváradi püspöki és kalocsai érseki székhelyen (1759–1784)*. In: *Patachich Ádám érsek emléke*. Szerk.: LAKATOS Adél. Kalocsa, 2005. 25–39. o.

- LAKATOS Andor: *A Kalocsai Főszékeskáptalan Levéltára*. Kalocsa, 1998. 174 o.
- LISCHERONG Gáspár: *Pray György élete és munkái*. Budapest, Pray Rendtörténetíró Munaközösség, 1937. 149 o.
- LŐRINCZI Réka: *Egy XVIII. századi román nyelvtanhoz kapcsolódó nyelvreírás – történeti észrevételek*. In: *Magyar Nyelv*. 101. évf., 2005. 1. szám. 65–73. o.
- MAČEK, Paveo: *Rod Patačića od Zajezde. Rodoslovna rasprava*. Zagreb, 2004.
- NAGY Gergely Domonkos: *Centrális téralakítás a magyar barokk szakrális építészetben*. Doktori értekezés. BME Építéstörténeti és Műemléki Tanszék, 2014. 103 o.
- A magyar történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma*. Megnyitott 1884. év február hó 17-én. Budapest, Franklin Társulat, 1884.
- MOJZER Miklós: *Architectura civilis*. In: *Művészettörténeti Értesítő*. VI. évf. 1957. 103–118. o.
- Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve*. I–III. A főapátság gyűjteményei. Pannonhalm, Pannonhalmi Bencés Főapátság, 1996.
- NÉMETHY Gyula: *A nagyváradai római katolikus székesegyház*. Nagyvárad, 1942. 12 o.
- NÉMETHY Gyula: *A régi püspöki rezidencia történetéből*. *Tiszántúl*, 241. sz. 1901. okt. 22.
- Österreichisches Biographisches Lexikon*. 1–15. Wien, 1957–2018.
- Patachich Ádám érsek emléke. *Zajezdai Patachich Ádám, kalocsai érsek (1776–1784) halálának 220. évfordulója alkalmából rendezett konferencia és kiállítás emlékkönyve*. Kalocsa, 2004. november 17. Szerk.: LAKATOS Adél. Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények Kiadványai 4. Kalocsa, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, 2005.
- Patachich Ádám érsek 1784-es hagyatéki leltára*. A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 7. Kalocsa, 2013. Szerk. és a bevezető tanulmányt írta: LAKATOS Adél.
- Patachich Ádám néhány költeménye latin eredetiben és Tóth Gergely magyar fordításában*. In: *Patachich Ádám érsek emléke*. Szerk.: LAKATOS Adél. Kalocsa, 2005. 95–99. o.
- PETTINELLI, Rossana A.: *L'Accademia dell'Arcadia et il bosco paradiso*. Róma, Artemide, 2016.
- PIGLER Andor: *A pápai plébániatemplom és mennyezetképei*. Jókai Reprint 9. Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár, é.n. 107 o.
- PÖTZL-MALIKOVA, Maria: *Franz Xaver Messerschmidt. 1736–1883*. Wien, 2015.
- Rómer Flóris bemutatta Haynald Lajos érsek házi oltárkáját. Október 6-án tartott VIII. rendes ülés jegyzőkönyve*. 87. In: *Archeológiai Értesítő* 1868. november 15. I. évfolyam, 1. szám. 13. o.
- SÁRKÖZY Péter: *Et in arcadia ego. Magyarok és a XVIII. századi Itália*. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1983. LXXXVII. évf. 1–3. szám. 238–251. o.
- SIPOS Zsolt: *Egy püspöki arckép utóélete*. *Keresztény Szó*. XXVIII. évfolyam, 7. szám, 2017. július. <https://keresztenszo.verbumkiado.ro/archivum/2017/julius/3.html> 2019. március 7-ki megtekintés.
- STAUD Géza: *Magyar kastélyszínházak*. II. Színháztörténeti Könyvtár 14. Budapest, Színháztudományi Intézet, 1963. 114 o.
- STEINHUBER, Andreas: *Geschichte des Kollegium Germanikum Hungarikum in Rom*. I–II. Freiburg im Breisgau, Herder, 1906. 506 o.
- SZABOLCSI Bence–TÓTH Aladár: *Zenei lexikon*. I–III. Budapest, Zeneműkiadó, 1965.

- SZÉLL Sándor: *Nagyvárad. Szent László városa*. Budapest, Officina, 1940. 54 o.
- SZILÁRDFY Zoltán: *Michelangelótól Mária Teréziáig. Angyali Üdvözlet Kalocsa érseki kápolnájában*. In: *Rokay Zoltán köszöntése hatvanadik születésnapjára*. Budapest, 2008. 49–55. o.
- SZILÁRDFY Zoltán: *Mária Terézia eucharisztia-kultuszának emlékei Magyarországon*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, Budapest, 2006.
- SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. I–XIV. Budapest, Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1891–1914.
- SZMRECSÁNYI Miklós: *Eger művészetéről*. Budapest, Spephaneum, 1937. 332 o.
- TANI, Maurizio: *La rinascita culturale del '700 Ungherese. Le arti figurative nella grande committenza ecclesiastica*. Róma, 2005. 49. o.
- TERDIK Szilveszter: *Görögkatolikus püspöki központok Magyarországon a 18. században. Művészet és reprezentáció*. Nyíregyháza, 2014. 315 o.
- TÓTH Sándor Attila: *Rómából a Pannon Árkádiába. Patachich Ádám fiók-Árkádiája: Nagyvárad, Kalocsa*. METEM Könyvek 46. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM), 2004. 311 o.
- TÓTH Tamás: *Patachich Ádám papnevelési reformtervezete*. In: *Vigilia*. 1. évf. 2006/1. 4–6. o.
- TÓTH Tamás: *Il Collegio Germanico ed Ungarico e la riforma cattolica in Ungheria. Un'istituzione per il rinnovamento (secolo XVIII.)* In: *Folia Theologica* 19. 2008. 315–352. o.
- TÓTH Tamás: *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása*. Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 8. Budapest-Kalocsa, Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár, 2014. 493 o.
- VAJDA Viktor: *Patachich püspök zenekara. Kép a múlt századból*. In: *Fővárosi Lapok*. 13. évf. 55. szám. 1876. március 8. 256–257. o.
- Várad kincsei Debrecenben*. Szerk.: ANGI János, LAKNER Lajos Debrecen, Déri Múzeum, 2015.
- VÉRTESEY Miklós: *Patachich Ádám ősnymtatvány gyűjteménye*. In: *Magyar Könyvszemle*, 1968. 54–61. o.
- WINKLER Pál: *A kalocsai érseki kastély és főszékesegyházi könyvtár története*. Árpád Könyvek 43. Kalocsa, Árpád RT. 1932. 43 o.
- WINKLER Pál: *A papnevelés története a kalocsai egyházmegyében*. Árpád Könyvek 47. Kalocsa, 1934.
- WINKLER Pál: *Kalocsa*. In: BOROVSKY Samu: *Magyarország vármegyéi és városai. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye II*. Budapest, Országos Monográfia Társaság, 1911. 522–541 o.
- WURZBACH, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. I–LX. Wien, Zamarski, 1856–1891.
- ZIMMERMANN Károly: *A nagyváradai I. sz. egyházmegyei clerus érdemei*. Nagyvárad, 1864.

ADÉL LAKATOS

ÁDÁM PATACHICH'S (1716-1784) SCIENCE AND ART PROMOTING ACTIVITY
DURING HIS ARCHBISHOPRIC IN NAGYVÁRAD AND KALOCSA

Ádám Patachich's bishopric years in Nagyvárad, and archbishopric years in Kalocsa were featured by widespread art protection.

Arriving home from Rome he followed the practice of Italian art protection. Thanks to this, emblematic buildings and archdeaconry were able to be built which are significant till this day: Bishopric Residency in Nagyvárad, and Archbishopric Residency in Kalocsa. He organized an orchestra in Nagyvárad. Several concerts and theatrical performances were held at his bishopric court. After ending his orchestra, he began to expand his book collection.

Ádám Patachich was admitted as a member to Academy of Árkádia, (Academia dell' Arcadia) after finishing his Roman studies. Its intellectuality had a great effect on him. Arriving home he organized a „branch-Árkádia” both at the bishopric court in Nagyvárad, and at the archbishopric court in Kalocsa.

Reviewing Ádám Patachich's art protection the readers can familiarize themselves with the rich heritage of Nagyvárad and Kalocsa.